శ్రీనాథకృతిసమీక్ష

*

రచయిత:
చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి.

★

ప్రకాశకులు:
ఎస్. ఎస్. ఆర్. మూర్తి, అండ్ కో.,
విశాఖపట్టణము.

వెల రు. 1—8—0

పాపులర్ పవర్ ప్రెస్, కాకినాడ.

ఆ ము ఖ ము

శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని కృతులను జదివిన యాంధ్ర పాఠకుల కందఱకు నొకవిధముగఁ జెప్పరాని యానంద ముద యించును. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యాలయమున నేను పని చేయునాఁడు తొలుతనే నా కీతని ప్రబంధములలోని పాఠములను దాటియాకుప్రతులనుండి సేకరింపవలయు నని యూహ పొడమి నది. తాటియాకు ప్రతులలోని పాఠములు సరసములుగఁ గొన్ని కానవచ్చె, గ్రహించినవాని నాధారముగఁ గొని పరిషత్పత్రిక కును భారతికిని గొన్ని వ్యాసముల నంపి ప్రచురించితిని. క్రమ ముగ నా ప్రబంధములమీఁద, శ్రీనాథుని కవితమీఁద నొక యాస్థ బయలు దేఱినది.

1942 వ సంవత్సరమున భీమేశ్వరపురాణములోని కొన్ని పద్యములు కంఠస్థము చేయవలయు నను నుత్సాహము రేకెత్తి కొన్నిటిని గంఠస్థముచేసితిని. ఆ యాపద్యములలోఁ జేర్కొనిన స్థలవిశేషములు కొన్ని పరిచితములుగను, కొన్ని యపరిచితము లుగను గన్పట్టినవి. అపరిచితములనుగూర్చి స్థలజ్ఞులయిన పెద్ద లను గనుఁగొని కొన్ని విశేషములను సంగ్రహించితిని. ఇంతలో పిఠాపురమున శ్రీసూర్యరాయ విద్యానంద లైబ్రెరీలో భీమేశ్వర పురాణమున కొక తాటియాకుప్రతి యున్నట్టులు దెలిసికొని, అచటి యధికారుల యనుమతి నాప్రతిని దెచ్చి పాఠములను సేకరించితిని. అచ్చుప్రతిలోకంటె నాప్రతిలో చరిత్రకు భాషా సంప్రదాయమునకు సరిపడిన పాఠములు పెక్కులు గానవచ్చినవి. వాని నాధారముగఁ గొని 1943 అక్టోబరు భారతిలో "భీమేశ్వ

రపురాణము-కొన్నిస్థలవిశేషములు" అను వ్యాసమును బ్రచు రించితిని. ఆవ్యాసము చదివిన మిత్రులు సహృదయులుకొందఱు నన్నభినందించినారు. నాఁటినుండి యీనాఁటివఱకు, భీమేశ్వర పురాణములో శ్రీనాథుఁడు పేర్కొనిన స్థలతీర్థక్షేత్రవిశేషము లను గుర్తించుయత్నము నామనమున నాఁటుకొనిపోయినది.

తిలసోమనాథుని, పీఠాంబికను, రుద్రపాదములను, దక్షా రామమునందలి విశేషములను గుర్తించుటకు నాకుఁ జాలకా లము పట్టినది. ఇంకను గుర్తింపవలసిన వెన్నియో నిలిచియున్నవి. స్థలజ్ఞుల నోటినుండి వెలువడు పారంపరికమయిన యైతిహ్యములు, శాసనములు, చరిత్రపరిశోధకుల రచనలు, కొంతవఱకు సాయప డఁగా, నాయాప్రదేశముల పర్యవేక్షణము గొంతవఱకుఁ దోడు పడుచు వచ్చినది. వీనిని పరికించుచుండఁగఁ దుది కొకనిశ్చయ మేర్పడినది. "శ్రీనాథుఁ డేవిషయము నయినను తాను స్వయ ముగఁ జూచి భావించినఁగాని గ్రంథస్థము చేయఁడు. అతఁ డే యే స్థలముల నేయే దృశ్యము లుండె నని తెలిపెనో యవి య న్నియు నచటనో తత్సమీపముననో యుండితీరును." ఇట్లు నేఁ గట్టించి తెలిసికొనినవిషయములను ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రి కలలో వ్యాసములుగ వ్రాసి ప్రచురింప మొదలిడితిని. భీమ వరము, సర్పవరము, పిఠాపురము, దక్షారామము, రాజమహేం ద్రవరము, సప్తగోదావరము మున్నగు ప్రధానవిషయములను గూర్చి నాకుఁ దెలిసినంతవఱకు నందందుఁ దెలియఁజేసితిని.

పిమ్మట భీమేశ్వరపురాణమునందలి కావ్యత్వమునుగూ ర్చియుఁ గొంత వ్రాసియుంటిని. ఇంతలో సహృదయశేఖరు

లయిన మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు పరిషద్వార్షికసభలకు వచ్చినపుడు. "మీరు భీమేశ్వరపురాణమును గూర్చి మంచి కృషి చేసినారు. ఆ కావ్యమును మీఁదిగఁ జేసికొనివారు. పంచారామములను గూర్చిన శాసనములను మీ కంపెదను. ఆవిషయమునుగూర్చి చర్చింపుఁడు" అని తెలిపి రెండుపద్యశాసనముల నంపినారు. శ్రీశర్మగారి హెచ్చరికతో 'భీమేశ్వరపురాణము- శాసనప్రామాణ్యము' అనువ్యాసము వ్రాసి పరిచరించియుంటిని.

క్రమముగ శ్రీనాథునికృతులలో నేయల్పవిషయమయినను విశేషమహత్వము గలిగియుండు నను నిశ్చయ మేర్పడినది. ఏపట్టునఁ జూచినను నాతనిచరనలో ప్రాచీనసాంప్రదాయిక విషయములు, శాస్త్రపరిపాటులు, ఉదాత్తభావములు, మధుర కల్పనలు, రమణీయశిల్పములు, ప్రతిపదమునందు నాంధ్రత్వము పొడకట్టుచున్నట్లు గోచరించినది. ఈభావనయే నన్ను శ్రీనాథుని ప్రబంధములలో మందమారుతప్రసారము, శ్రీనాథునికృతుల లో ఋతువులు-అనువ్యాసములు వ్రాయుటకుఁ బురికొల్పినది.

ప్రాచీనాంధ్రకవులలో నాంధ్రదేశచరిత్రమును గూర్చి. తానను కొనకయే సమగ్రమైన రేఖాచిత్రమును గ్రంథస్థము చేసినకవి శ్రీనాథుఁడొక్కఁడే. ఆంధ్రదేశపుటెల్లల నన్నిటిని బర్యటించి, ఆనాఁటి తెలుఁగుదొరల నందఱఁ బరికించి, సాహిత్యవిషయమునసనేగాక చరిత్రవిషయమునఁగూడ నాతఁ డెన్నియో వెల లేని సొమ్ములు తనప్రబంధములందు నిక్షేపించియున్నాఁడు. త్రవ్వినకొలఁది నాతని కావ్యనిధినుండి యెన్నియో జాతిరత్న

ములు బయటఁబడుచునేయుండును. ఆనాఁటి తెలుఁగుజాతీయత యాతనికవితలో తలమునుకలుగ పొంగులువాఱును. నేఁటి కయిదు వందలయేండ్లు గడచినను, ఆతనినాఁడు వెలసియున్న యాంధ్ర వైభవము శిథిలప్రాయమైనను, ఆతనిచూపుతోఁ జూపు కలిపి పరికించిన మొలకరించుచునేయుండును.

నేను భీమమండలమున గౌతమీశాఖాతీరమున జన్మించి నాఁడను. ఇచటి జలవాయువులతో పరిపుష్టమైనవి నాయూహాపోహలు. బాల్యమునుండియు సీమండలిలోని పెక్కుచోటులను నేఁ జూచుచుంటిని. భీమమండలిలోని దివ్యస్థలముల మాహాత్మ్యమును శ్రీనాథుఁ డెంతయు భక్తిభావముతోను, ప్రాకృతిక సౌందర్య భావనాసౌష్ఠవముతోను జిత్రించియున్నాఁడు. ఆమహాత్మ్యము కొంత రూపుమాసినది. కొంత నిలిచియున్నది. నిలిచియున్నదానిని గుర్తింపఁజేసిన నది యతీతమున కుద్బోధకమై ఆంధ్రదేశాభిమానముగల యాంధ్రులకు ప్రాచీనాంధ్రదేశప్రశస్తి నెఱుఁగుటకు సాధన మగునని శ్రమించుచుంటిని. శ్రమించెదను గూడ.

“ఉత్పత్స్యతే మమతు కోఽపి సమానధర్మా” అని భవభూతిమహాకవి తెలిపినట్టులు నాయట్టి యభిరుచిగల వారి కిది రుచింపకపోవునా? యని యీవ్రాఁతకుఁ గడఁగితిని. సహృదయులిందలి నెరసులు వదలి సారస్యమును గ్రహింతురుగాక.

ఇట్లు

ర చ యి త.

విషయసూచిక

—:o:—

శ్రీ శారదాంబాయై నమః

శ్రీనాథకృతిసమీక్ష.

భీమేశ్వర పురాణము - కొన్ని స్థల విశేషములు.

శ్రీనాథుఁ డాంధ్రభాషలోఁ గ్రొత్తయుగమును మొదలుపెట్టిన కవి. అతనిరచన యారంభ మగునంతవఱకు నాంధ్ర సారస్వతమునఁ బురాణముల ననువదించుటయే కొనసాగినది. ఒంటు రెండు ప్రబంధములు వెలువడినను, వానిలో సంస్కృత కావ్యపద్ధతులు కొన్ని తెలుఁగులోని కవతరించినను, ప్రబంధ రచన కొరవడి పెట్టఁ దగినట్టి నైషధమువంటి ప్రౌఢకావ్యము వెలువడలేదు. అట్టితరుణమున సంస్కృతభాషలో నారికేళపాకమునఁ బరగిన నైషధమును జేఁబట్టి, సంస్కృతపదభూయిష్ఠముతోపాటు తెలుఁగు పొంక మీడఁబోకుండ రచన సాగించి, ఆరచనతో దేశమునం దంతటను ప్రౌఢకవి యనిపించుకొని, రాజాస్థానములలో స్థానము నాక్రమించి, పెదకోమటివేమభూపాలుని పేరోలగమున విద్యాధికారియై, తరువాతికవులకు ప్రబంధరచనకుఁ బథప్రదర్శకుఁ డైనాఁడు.

కొండవీడు వదలి కాంచికిఁ బోయి, అవచితిప్పయ్యకు హరవిలాసమును గృతిగా నిచ్చి, దేశమంతయుఁ దిరిగి, తుదికి రాజమహేంద్రవరము చేరునాఁటికి వయఃపరిపాకమును గవితా పరిపాకమును గూడ ప్రౌఢము లైనవి. వీరభద్రారెడ్డి యాస్థానమునఁ గవీశ్వరుఁడై వెలయుటకు నాందిగా నాతనిమంత్రియగు

బెండపూడి అన్నమంత్రికి భీమేశ్వరపురాణమును కృతిగా నందిచ్చి నాఁడు. ఈవిషయమును కాశీఖండములో "ప్రౌఢనిర్భరవయః పరిపాకమునఁ గొనియాడితి భీమనాయకుని మహిమ"నని వాకొనియున్నాఁడు. ఈభీమనాయకుని మహిమతోపాటు భీమమండలి నంతయుఁ గొనియాడి, తనకుఁ గల యాంధ్ర దేశాభిమానమును వెలువఱిచి, నాఁటి తెలుఁగువారిపరిపాటుల నెన్నియో యెఱుక పఱచినాఁడు. కేవలము తీర్థక్షేత్రమాహాత్మ్యములతో నిండి నీరస మనిపించుకొనఁదగిన యితివృత్తమును దీసికొని, రసవత్తర మయిన ప్రబంధముగా భీమేశ్వరపురాణమును నిర్మించియున్నాఁడు

ఈప్రబంధమును మొదట స్కాందాంతర్గతమైన గోదావరీ ఖండము నూఁతగఁగొని తెనుఁగుకరువునఁ బోసి కావ్యముగఁ దయారుచేసి భీమనాథునకే కృతియొసఁగినాఁడు. కావుననే షష్ఠ్యంతములతుదిని "అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన యిమ్మహాప్రబంధమునకుఁ గథానాయకుండైన భీమేశ్వరమహా దేవునకుఁ బ్రియధామంబైన దక్షారామపురవరం బెట్టి దనిన" యని దక్షారామ పురవర్ణనము నారంభించినాఁడు. దీనినిబట్టి తొలుత నీతనిప్రబంధమునకు నాయకుఁడు దక్షారామభీమేశ్వరుఁడే యయ్యు, వీరభద్రారెడ్డియాస్థానిలోఁ బ్రవేశము వడయుటకై పిమ్మట బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు కృతినాయకుఁడైనట్టు తోఁచెడిని. ఈపరిపాటి హరవిలాసమునందుఁగూడ మనకుఁ గానవగును. సిరియాళునిచరిత్రము పార్వతీపరిణయము కిరాతార్జునీయములకు సంబంధించిన కథాంశములను ముందుగనే తెలుఁగు భాషలో సంతరించికొని, కృతిపతిగా నవచి తిప్పయ్యసెట్టి లభిం

షఁగా నాతనిఁ గృతిపతి చేసి యీ కథాఖండముల నాతనికిఁ గృతిగా నిచ్చినాఁడు.

భీమమండలము

శ్రీనాథుఁడు ప్రాసాదపంచాక్షరీమంత్రోపాసకుఁడు. శివుఁడాతనికిఁ బరమోపాస్యుఁడు. శివుని మహిమాభివర్ణన మాతని కభీష్టతమము. తాను రచించిన కావ్యములలో నేరసమునైనను బరమేశ్వరాలంబనముగనే కొనసాగించినాఁడు. భీమేశ్వరపురాణమున దక్షారామ భీమేశ్వరుఁ డీతనికిఁ గథానాయకుఁడు. దక్షారామము పంచారామములలో నొకటి. ఈపట్టణమున కధిపతియైన భీమేశ్వరుని మహిమ మీప్రబంధమునఁ బ్రధానముగ వర్ణించి, దీనికి 'భీమేశ్వరపురాణము' అని నామకరణము చేసినాఁడు.

ఈభీమేశ్వరుఁడు నెలకొనిన దక్షారామము నవధిగఁ జేసికొని మూఁడుయోజనములు మేరగ చక్రాకారవలయరేఖ భీమమండలముగఁ బేర్కొనఁబడినది.

ఉ. అంబుధి మేర తూర్పునకు నబ్ధియ సీమటు యామ్యదిగ్విభా
గంబునకుం బ్రతీచికిని గౌతమి సీమ యుదీచికిం బ్రమా
ణంబు త్రియోజనంబు సురనాథుఁడు దక్షిణకాశి భీమలిం
గంబున కేకభోగముగఁ గట్టడచేసె వసుంధరాస్థలిన్.

భీమ. అ3. ప 76.

తూర్పుదిక్కున భైరవపాళెపుసముద్రము, దక్షిణమున అంతర్వేది సముద్రమును, పడమర రాజమహేంద్రవరమునందలి గౌతమియు, ఉత్తరమున పీఠికాపురమును సరిహద్దులుగ నడుమ నుండెడి మూఁడు యోజనములమేర యీభీమమండలిలోనికి వచ్చును.

ఈ సరిహద్దుల నడుమ దక్షారామము, కుమారారామము, (సామర్లకోటభీమవరము) భీమారామము, లేక సోమారామము (గునుపూడిభీమవరము) క్షీరారామము (పాలకొల్లు) అను నాలు గారామములున్నవి.

ఈ యారామములను గూర్చి భీమేశ్వరపురాణమునం దిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది "అనంతరం బాయంబికావల్లభుండు......కృతకృత్యుండై త్రిపురదైతేయుల కులదైవతంబైన యద్దివ్యలింగంబును బంచబ్రహ్మ పంచాక్షరీ పంచతత్వ పంచభూతమయం బగుటం జేసి పంచఖండంబులుగా ఖండిచి కృష్ణవేణీమహానదీతీరమున ధరణాలకోట యనుగ్రామంబున (నేఁడు దీనిని ధరణికోట యందురు) నమరేశ్వరుని చేతం బ్రతిష్ఠితుఁ డగుటంజేసి యమరలింగంబునాఁ బ్రసిద్ధంబైన యమరారామం బును (అమరావతి) గౌతమీతీరంబున దక్షిణకూలంబున గుణపూఁడి యనుగ్రామంబున సోమునిచేతం బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి సోమలింగంబనఁ బ్రఖ్యాతంబైన సోమారామంబును (నేఁడు దీనిని గునుపూఁడిభీమవరము అందురు) పాలకోట యనుగ్రామంబున శ్రీరామచంద్రునిచేఁ బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి రామలింగంబు నాఁ బ్రసిద్ధంబైన క్షీరారామంబును, చాళుక్యవంశరాజధానియగుచాళుక్యభీమవర నామగ్రామంబునఁ గుమారరత్నంబైన కుమారస్వామిచేతం బ్రతిష్ఠితంబగుటంజేసి కుమార భీమలింగంబనఁ బ్రఖ్యాతినొందిన భీమారామంబును, మొదలిమామ యగు దక్షప్రజాపతి యునికిపట్టైన యారామం బగుట దక్షారామంబున శివసన్నిధానంబై తా నుండునట్లుగా నీప్రకారంబున భోగమోక్షప్ర

దంబులైన పంచారామంబులను బ్రతిష్ఠ నొందించి తాను ఖ దక్షవాటంబున శ్రీభీమేశ్వరలింగమున నధివసించె".

ఈప్రసంగమునుబట్టి త్రిపురాసురసంహారానంతరము తదు పాస్యమైన లింగము పంచఖండములై నెలకొనిన స్థానములు పంచారామము లైనట్లు తెలియుచున్నది. ఈపంచారామముల యుత్పత్తినిగూర్చి మఱి యొక యైతిహ్య మిట్లున్నది. కుమార స్వామి తారకాసురసంహారము సేయునపుడు ఆతని కుపాస్య మైన లింగమును భేదింపఁగా నది యయిదు తునకలై యైదు చోటు లందుఁ బ్రతిష్ఠితము కాఁగా నవి పంచారామములైనవి. ఈతారకాసురవధ గోస్తనీనదీతీరమున 'తణుకు' అనుగ్రామము నకు సమీపమున జరిగినట్లు లాప్రాంతములందలి గ్రామనామ ములు తార్కాణించుచున్నవి.

1. తణుకు—తారకాసురపురము. ఇది నేఁడుపశ్చిమ గోదావరి జిల్లాలో వసిష్ఠానది కెనిమిదిమైళ్లు పశ్చిమమున గోస్త నీనదీతీరమునం దున్నది. దీనికి నాలుగైదుక్రోసులలో నీక్రింది గ్రామము లున్నవి.

2. వేల్పూరు—దేవతలు విడిసినచోటు — నేఁడును దీని కిదియే పేరు.

3. కావలిపురము దేవతలరక్షణకై యుండిర మున్నచోటు. దీనిని నేఁడు 'కావలిపాడు' అని యందురు.

4 ఇలేంద్రపురము—భూమిలో దేవేంద్రుఁడు విడిసిన చోటు. నేఁడు దీనిని 'ఇలేంద్రపట్టు' అని యందురు.

5 అర్జునపాలెము—దేవతలకు సహాయముగా వచ్చిన కార్తవీర్యార్జునుఁడు విడిసినచోటు.

6. కుమారపురము — కుమారస్వామి విడిసినచోటు. దీనిని నేఁడు 'కొమరారము' అని యందురు.

7. సోమరాజిలేంద్రపల్లు — ఈసమీపముననే యీపేరిటి గ్రామ మొకటి గలదు. సోముఁడు ఇంద్రుఁడు కలిసి విడిసిన చోటు కానోపును.

8. దేవదానవులపుంత — ఇది 'జుత్తిగ' యను గ్రామ సీమలో నున్నది. దేవదానవుల కిరువురకును యుద్ధము జరిగిన తావగుటచే దీనికపేరు వచ్చియుండును. నేఁటికిని ప్రభుత్వపు లెక్కలలో దీని కీపేరు చెడకుండ నిలిచియున్నది. క్షీరారామము భీమారామము నీప్రదేశమునకు రెండుయోజనములమేరలో నున్నవి. కావున నీయైతిహ్యము గూడఁ గొంత సరిపడుట కవకాశము లేకపోలేదు. స్కాందాంతర్గతమైన 'గోస్తనీ నదీమాహాత్మ్యము' వెలువడలేదు. అం దీయైతిహ్య ముండునేమో యని సంశయము.

ఈభీమమండలి యాంధ్రమండలములలోఁ బరమపవిత్రమైనదనియు, ఇతరమండలము లేవియు దీనికి సాటియైనవి లేవనియు శ్రీనాథుఁ డిట్లుగ్గడించియున్నాఁడు.

ఉ. ఎక్కడఁ జూచిన న్సరసి, యెక్కడఁ జూచిన దేవమందిరం
బెక్కడఁ జూచినం దటిని, యెక్కడఁ జూచినఁ బుష్పవాటికం
బెక్కడఁ జూచిన న్నగరి, మహీవలయంబున భీమమండలం
బెక్కడ? యన్యమండలము లెక్కడ భావన చేసి చూచినన్ ?

సీ. ఒకచోటఁ గోటిపల్ల్యెడు రాజకోటీర
విభ్రాజితోత్సంగ వృద్ధగంగ
ఒకచోటఁ జటులనక్రకుళీరపాఠీన
తోయగర్భాభోగ తుల్యభాగ

ఒకచోటఁ బీతాంబికోన్నతస్తనభరా
స్ఫాలజర్ఝరితకల్లోల యేల
ఒకచోట నప్సరోనికరసంసేవితాం
తరము శ్రీసప్తగోదావరంబు

నమరు నాగరఖండసిద్ధాంతజాతి
నాగవల్లీసమా క్రాంతపూగఖండ
మండితోద్యానవాటి కాఖండవిభవ
పాత్రమగు భీమమండలీక్షేత్రమునను.

ఈభీమమండలమునం దన్నిదిక్కులందును గోదావరీనది శాఖోప శాఖలుగాఁ బ్రవహించి యీమండలమునంతను నాఁటికి నేఁటికి బహుసస్యభరితముగా నొనర్చుచున్నది. ఒకవైపున కోటిపల్లి వాసియైన కోటీశ్వరుని చంద్రకళచే విభ్రాజితమైన వృద్ధగంగానది. ఈనది అమలాపురము తాలూకాలోఁ గొంతమేరఁ బ్రవహించి సముద్రమునఁ గలియును. ఆసాగరసంగమస్థలమును 'బ్రహ్మసంవేద్యము' అని యందురు. ఈనదీతీరము నేఁటికిని నారికేళవనీసమావృతమై బహుసారవంతమైనది.

ఒకచక్కని నక్రకుళీరాదిజలజంతువులతోఁ గూడిన తుల్యభాగానది. ఇది ధవళగిరి (ధవళేశ్వరము దగ్గఱ గౌతమినుండి విడివడినదియై రామచంద్రపురము తాలూకా గ్రామములమీఁదుగాఁ బ్రవహించి, కాకినాడకు సమీపమునందున్న 'చొల్లంగి' యను క్షేత్రమున సముద్రగామి యగుచున్నది. ఈనదీతీరభూమి మిక్కిలిసారవంతమైనది. ఈనదీతీరమునందలి పవిత్రక్షేత్రములను శ్రీనాథుఁడిట్లుగ్గడించియున్నాఁడు.

శా. చేతో మోద మెలర్పఁ గట్టెదుటఁ గాంచె న్భారతామ్నాయవి
ద్యాతంత్రిగ్రథనాబ్జసంభవుఁడు వేదవ్యాసుఁ డభ్యర్హిత
జ్యోతిర్లింగమయస్వరూపుల జటాజూటావనద్ధేందులన్
వాతాపీల్వలవైరిగౌతమనదీవాస్సంగమేశానులన్.

వేదవ్యాసుఁడు కాశిఁ బాసి దక్షిణకాశియగు దాక్షారామమునకు యాత్రసలుపుచు తుల్యానదీతీరవాసులు, జ్యోతిర్లింగమయస్వరూపులు నైన వాతాపీల్వలేశ్వరులను సంగమేశ్వరుని గాంచెనఁట. వాతాపీశ్వరుఁడు ఇల్వలేశ్వరుఁడు వాతాపీల్వలులకు వైరియైన యగస్త్యునిచే నీనదీతీరమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడినారు. వాతాపీశ్వరుఁడు తాపేశ్వరమునను ఇల్వలేశ్వరుఁడు ఇప్పనపాడునందును గలరు. ఈ రెండు ఆలయములు తుల్యానదీతీరమునందే యున్నవి. గౌతమనదీప్రవాహము తుల్యానదీప్రవాహము సంగమించినచోట ప్రతిష్ఠితుఁడైనయీశ్వరుఁడీ సంగమేశ్వరుఁడు కావలయును. 'ఏడిది, తాపేశ్వరము, మండపేట'యను గ్రామములకు నడుమ నీసంగమేశ్వరుఁడు గలఁడు. ఆస్వామి యాలయముముందు కాలనువలె నొకతీర్థ మున్నది. దానికిఁ దుల్యభాగానదీ శాఖతో సంబంధ మున్నట్టు గానవచ్చుచున్నది. గౌతమనదీప్రవాహముతో సంబంధ మెక్కడినుండి యుండెనో తెలియకున్నది. అచటి యీశ్వరుని పేరుమాత్రము సంగమేశ్వరుఁడే. ఆయాలయప్రాంతము కదంబవనముతో నిండి పరమప్రశాంతమై తపశ్చర్యకీనాఁటికి ననుకూలముగనే యున్నది. వ్యాసునిదక్షిణకాశీప్రయాణములో నీనదీతీరమునందలి మఱియొకదివ్యక్షేత్రము నాతఁడు గాంచినాఁడు. 'మఱియుఁ దుల్యభాగాతీరంబున సాంపరాయగ్రామంబుచేరువ బిల్వాటవీవాటిఁ గపటభిల్లుండైన చలిగొండతేని

యల్లుని ముక్తీశ్వరుని దర్శించినాఁడు. సాంపరాయగ్రామంబును నేఁడు 'సంపర' యని యందురు. ఈగ్రామమునకుఁ జేరువను తుల్యభాగానదీతీరమున 'ముక్తీశ్వరుఁడు' గలఁడు. శ్రీనాథుని నాఁటి కాతఁడు బిల్వవనాటవీమధ్యమున నుండిన మాయాకిరాత వేషధారియైన పార్వతీపతి. శ్రీనాథుని నాఁటి లింగమీనాఁడు లేదు. పార్వతీదేవి విగ్రహము మాత్రము నిలిచియున్నది. నాఁ డీశ్వర లింగమునఁ గిరాతవేషపుగుర్తు లేమైన నుండెడివేమో? ఆముక్తీశ్వరుని వ్యాసుఁడు శిష్యులతోఁగూడి బిల్వదళములతోను పదా ఱువన్నెబంగారును బరిహసించు జేలపూవులతోను బూజించె నని తెలిపినాఁడు.

ఉ. వేదవిభాగముం బరిఢవించినపుణ్యుఁడు వేడ్కఁ బూన్చె బి
ల్వీదళపూజనంబు గడులెస్సగఁ గూరిమిశిష్యపంక్తితో
నాదిమభిల్లు నిత్యకరుణామృతపూరముఁజల్లు పుండరీ
కోదరభల్లు నృత్తకరియూథపమల్లునిఁ గొండయల్లునిన్.

గీ. పదియునార్వన్నెబంగారుఁ బరిహసించు
నవనవారగ్వధప్రసూనములు గోసి
సాంపరాయమహాగ్రామసవిధనిలయు
నభవుఁ బూజించెఁ బుండరీకాక్షమూర్తి.

ఈవిధముగ వేదవ్యాసపూజితుఁడైన ముక్తీశ్వరుఁడు నెల కొనిన యీప్రదేశ మొకదివ్యక్షేత్రము. ఇప్పుడచట బిల్వవన మేపాటియుఁ గానరాదు.

పీఠికాపురము.

ఈభీమమండలికుత్తరసీమలో ఏలానది యున్నది. దీని నిప్పుడు 'ఏలేరు' అని యందురు. నాఁ డీయేలానది పీఠికాపురాధి

వాసినియైన పీఠాంబిక స్నానమాడఁగా నామె స్తనభరాస్ఫాలనమున జర్ఝరితమైన తరంగములు గలవఁట. ఈపీఠాంబనుగూర్చి మఱియొకతావున నిట్లు వాక్రానియున్నాఁడు.

ఉ. హాటకపానపాత్రయును నారఁగఁ బండిన మాతులుంగముం
ఖేటము లోహదండము నొగిం ధరియించి పురోపకంఠశృం
గాటకభూమిభాగమునఁ గాపుర ముండెడి పీఠికాంబకుం
గైటభదైత్యవైరిప్రియకాంతకు మ్రొక్కెద నతండు భక్తితోన్.

భీమ. 2-59.

ఈపీఠాంబ యొకచేత బంగారుపానపాత్రయును, వేఱొకచేత బాగుగాఁ బండిన మాదీఫలమును, ఒకచేతఁ దిశ్రూలమును, మఱియొక చేతను లోహదండమును ధరించి నేఁటిపిఠాపురమునకు సమీపమున నాల్గువీథులు కలిసెడిచోటున శ్రీనాథునినాఁ డుండినట్లు లీపద్యము తెలుపుచున్నది. ఇట్టి విగ్రహ మొకటి యీనాఁడు పీఠాపురము క్రొత్తపేటలో నున్న కుమారస్వామియాలయమునం దున్నది. ఈవిగ్రహమునకు నాలుగుచేతులు, నాలుగుచేతులలోను పైనఁ దెల్పిన సామగ్రియు నిమిడియున్నవి. ఈవిగ్రహము చిరకాలము జలనివాసము చేసి, బయటికి వచ్చి యాదేవళమునం దింతవఱకుఁ దలదాఁచుకొని యున్నది. ఈపీఠికాంబిక ఏలానదీతీరమునం దున్నది. పరికింపఁగా నీవిగ్రహమున స్తనభారమున్నతముగఁ గానగును. ఈపిఠాపుర మొక దివ్యక్షేత్రము. ఇచట కుక్కుటేశ్వరుఁడు, కుంతీమాధవస్వామియుఁ బ్రధానదేవతలు. కుక్కుటేశ్వరునియాలయమునెదుట నున్నకొలనికి 'పాదగయ' అని పేరు. గంగానదీతీరమున నుండిన గయను గయాశీర్షమనియు, దీనిని పాదగయ యనియు నందురు. ఇది

హుంకారిణీశక్తిపీఠము. హుంకారిణీశక్తిపీఠ మీనాఁడు గాన రాదు. కాని యీపిఠాపురమును గూర్చి శ్రీనాథుఁ డిట్లు వర్ణించి యున్నాఁడు.

సీ. అదె కుక్కుటేశ్వరం బయ్యుపాంతము మీఁద
హుంకారిణీదేవి యోలగంబు
ఏపట్టణముచేరువ నేలేరు ప్రవహించుఁ
బృథివికి ముత్యాలసరుసవోలె
మున్నూటయఱువది మూర్తిభేదములతో
విహరించు నేవీట విష్ణుదేవుఁ
డాదిమకల్పంబుఁ డౌర్వబల్లాలుండు
నేలిన దేవీట నినకులేంద్రుఁ
డెవ్వనిమహిమంబు లెఱుఁగ నశక్యంబు
ముల్లోకముల కబ్బురంబు నగుచుఁ
దాతు దొల్లి యెవ్వఁడు సాక్షివాన నాయె
నప్పయి పాల్పడు నసురునగరి
నవసరముల నాటికి నాడు నూఱు
పట్టుఁ బెంచు నెవ్వఁడు భువనభవ్యుఁ డెవ్వఁ
డప్పురాణశ్రీ పాదగయాసురేంద్రు
బరమశైవుఁడు శ్రీపరాశరసుతుండు.

పీఠికాపురసమీపప్రాంతమున నేలేటికాల్వలసొబగు చూచిన నిజమున కవి పుడమికి ముత్యాలహారమువలెనే యుండును. ఆపట్టణపరిసరమంతయు బహువృక్షవాటికాసముపేతమై చూపఱకు విరాళి గొలుపుచుండును. ఆపట్టణమునందలి కుక్కుటేశ్వరాలయమునఁ గలకాలభైరవ విగ్రహము వ్రీడావిహీనజఘనమై నిలిచియున్నది. కాని చూచువారి కందఱకు నది సిగ్గును గలిగించును. ఆవిగ్రహము శ్రీనాథునికంటఁ బడినంతనే దాని నీపద్యములోఁ జిత్రించి వదలినాఁడు. ఏలేటికాల్వల నీటిసాయమునఁ దన

కెడిసస్యసమృద్ధిని ఫలసమృద్ధిని పుష్పసమృద్ధిని శాకములను శ్రీనాథుఁ డిట్లుచిత్రించియున్నాఁడు.

సీ. ఏయేట విరినీట నిరుగారునుం బండుఁ
బ్రాసంగువరిచేలుఁ బసిఁడిచాయఁ
బరిపాకమున వేరుపనసపండులతావి
యిందిందిరములకు విందుసేయు
వేఁబోఁకఁ బొలుపారు వింధ్యాద్రిపవనంబు
పోఁకపువ్వులతావిఁ బుక్కిలించు
వేశ్యవాటికలందు విహరించు వలరాజు
ననయంబుఁ జెఱకువిల్లును ధరించి
శారదంబులవలపు పొన్నలఁ బెనంగి
విచికిలామోదములతోడ వియ్యమందుఁ
బాటలీపుష్పకేతకీపరిమళములు
పాదల విలసిల్లుఁ బీఠికాపురమునందు.

ఈపద్యములోఁ బేర్కొనిన సస్యములు ఫలములు పుష్పములు చాలవఱకు నేటికిని నీప్రాంతములం దుపలభ్యములే. నేఁడు పోఁకతోఁట లంతగఁ గానరావు. వేఱుపనసలును గానరావు; గాని సదాపనసలుమాత్ర మెల్లపుడు పండ్లతో నిండియుండును. ఏలేటిప్రాంత మంతయు చెఱకుపండుటకు మంచినెలవు. కావున పీఠికాపురమున మన్మథుఁ డెల్లపుడును చెఱకువిల్లునే దాల్చునఁట. ఈక్రిందిపద్యములోఁ బేర్కొనిన శాకములన్నియు శ్రీనాథుని నాఁటను నేఁడును గూడ సమృద్ధముగనేయున్నవి,

సీ. త్రిపుసపుష్పలతామతల్లీ పటోలికా
కారవేల్ల కుడుంగకములతోడఁ
గూష్మాండ వృంతాంక కోలక చించికా
కాయమానకదంబకములతోడ

శాకినీ మూలక చ్ఛత్రాక సారిణీ
ధాన్యాక మేఘనాదములతోడఁ
బిప్పల్యపోదకీ పీతపలాండుక
వాస్తు శాఖా కోటి వాటితోడ
రాజనలతోడ శృంగ బేరములతోడఁ
జిలుగడపుఁ బెండలములతోడఁ జేమతోడ
నొప్పు నాలుగుపొలములఁ దుపవనములు
భువనసారము పీఠికాపురవరమున.

ఈశాకజాతియంతయు ననుదినము కాకినాడలో సీసాఁ డవతరించుచుండును. పీఠికాపురసమీపప్రాంత మంతయు నతిసార వత్తరము, బహువిధఫలవృక్షభరితమును. ఈపిఠాపురము మీఁదుగాఁ బ్రవహించిన యేలానది, అచటికి యోజనదూరములో 'పొన్నాడ' యను గ్రామసమీపమున సముద్రగామి యగుచున్నది. అచట నీయేలానదిలో అన్నవరముసమీపమునఁ బ్రవహించెడి పంపానదికూడ వచ్చి కలియుచున్నది. ఈనదీసాగరసంగమ ప్రదేశమున జగన్నాథమునవలెనే జగన్నాథస్వామి బలభద్రస్వామి సుభద్రాదేవి ప్రతిష్ఠితులై యున్నారు. ఈప్రదేశమును పూరీ జగన్నాథముతో సమానమైన దివ్యక్షేత్రము గాఁ జేయువలయునని యెంచి ఒడ్డెరాజులతో విరోధము నూనిన గజపతులు (తూర్పు విజయనగరాధీశులు) ఈవిగ్రహముల నిచట స్థాపనచేసి యున్నట్లు లీవిజయనగరరాజుల చరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇచటి జగన్నాథస్వామి నాప్రాంతమువారు మొండిజగ్గప్ప యని వాకొందురు. చేతులు మొండిగా నుండుటచే నీతని కాపే రేర్పడినది. ఇదియు నొక పుణ్యస్థలమే. శ్రీనాథునికాలమున కవతరింపక పోయి యుండవచ్చును.

కు మా రా రా మ ము.

ఈ పీఠికాపురమునకొక యోజనముమేరలో దక్షిణమున కుమారారామమున్నది. ఇచటి యీశ్వరుఁడు భీమేశ్వరుఁడు. విష్ణువు రాజనారాయణస్వామి. ఈయాలయములు రెండును సామర్లకోట రైలుస్టేషనుకు వెనుకభాగమునందున్నవి. ఈ ప్రదేశమును నేఁడు సామర్లకోటభీమవరము అని యందురు. శ్యామలాదుర్గము సామర్లకోట యయిన దని యచటివారు చెప్పెదరు. సామర్లకోట కైఫీయతులో "అంతకుముందుండెడి మహిషాసుర మర్దని విగ్రహమును కాలయవేముఁడు శ్యామలాదేవిగాఁ బునఃప్రతిష్ఠచేసి, దానికి దక్షిణముగా పట్టణమును నిర్మింపఁజేసి, దానికి శ్యామలాదుర్గము అను నామముంచెను" అని వ్రాసి యున్నది. చాళుక్యకోట సామర్లకోట యయినదేమో? చాళుక్య భీమున కిది రాజధాని యని శ్రీనాథుఁడే తెలిపియున్నాఁడు.

ఈకుమారారామమునందలి భీమేశ్వరాలయమునకు దక్షారామ భీమేశ్వరాలయమునకు ప్రాకారాదులను నిర్మింపఁజేసిన వాఁడు చాళుక్యభీముఁడే. కావుననే యీయాలయములు రెండును ప్రాకారావరణాదినిర్మాణములన్నిటియందును సర్వవిషయములందును సరిపోలియున్నవి. ఆలయములకుపయోగించిన శిలలు శిల్పులు శిల్పములు అన్నియు నొక్కటియే. భేద మించుకయుఁ గానరాదు. ఈకుమారారామమునుగూర్చి శ్రీనాథుఁడు వర్ణించు పరిపాటిలో నచటివాయువుల చల్లఁదనము నిట్లుగడించినాఁడు.

సీ॥ కామ రేటిక శ్యామ కమలషండంబుల
సౌరభ్యభారంబు సంతరించి
నారికేళాటవీ నవపుష్పకుమాళికా
వితతికస్నె రికంబు వీడుకొలిపి

యప్సరఃకాంతా విహారవాటకహార్మ్యశ్రేణి
శశికాంతమణిగవాక్షములఁ దూఱి
భీమనాయకదేవు పేరురంబునఁ గ్రాలు
భుజగహారములకు భుక్తి పెట్టి
రాజనారాయణస్వామిరమ్యభవన
తార్క్ష్యకేతనపతికి నర్తనము గఱపి
పొలసె నధ్వపరిశ్రాంతిపోఁడ వడంగ
మౌనివరులపైఁ గుమారవనానిలములు.

కాశిఁ బాసి దక్షిణకాశికి శిష్యవర్గముతోఁ గూడి వచ్చు వ్యాసునకు కుమారారామమునందు గాలులు మార్గాయాసము శమియింప వీచినవఁట. ఈవాయువులు భీమనాయకునియెదుట నున్న కోనేటి పద్మముల పరిమళభారమును వహించినవి. కొబ్బరితోఁటలలోని పూలమొగ్గలను పుష్పింపఁజేసినవి. అప్సరఃకాంతల చంద్రకాంతమాణిక్య విహారభవనములఁ జొచ్చినవి. భీమేశ్వరుని వక్షస్స్థలమునందలి పాములకు మేఁతపెట్టినవి. ఆభీమేశ్వరుని పార్శ్వమునందున్న రాజనారాయణస్వామి గుడిమీఁది గరుత్మంతునకు నాట్యము నేర్పినవి. శ్రీనాథునినాఁడు గుడిమీఁద కేతనముగా నుండిన గరుత్మంతుఁ డీనాఁ డాతావునందు లేక ఆలయము క్రిందికి దిగినాఁడు. శ్రీనాథునికంటఁబడుటచేఁ బద్యములోని కవతరించినాఁడు.

సర్పపురము.

కుమారారామమునకు యోజనముమేర తూర్పుగ సర్పపురము. దీనిని నేఁడు సర్పవరము, సర్పారామము అని యందురు. ఇచట భావనారాయణస్వామి నెలకొనియున్నాఁడు. ఇది యొక

పురాతనమైన విష్ణుక్షేత్రము. ఈభావనారాయణస్వామి యాల యమున కెదురుగనున్న కొలనికి 'నారదకుండము' అనిపేరు. ఇచట వైష్ణవులు పెక్కురాస్వామి నాశ్రయించినవారు నేఁటి కిని గలరు. ఈక్షేత్రమును వ్యాసుఁడు దర్శించి భావనారాయణ స్వామికి శనివారోత్సవము చేసినట్లు శ్రీనాథుఁ డిట్టు లుగ్గడించి నాఁడు.

శా. కాంచెన్ సర్పపురాభిధానమునఁ ద్రిలింగక్షోణివైకుంఠమున్
ముంచెన్ నారదకుండికాజలముల న్మోదంబుతో దేహమున్
జించెన్ గాశివియోగదుఃఖము మహాక్షేత్రంబు వీక్షించి ద
ర్శించెన్ సన్ముని లోచనోత్సవముగా శ్రీభావనారాయణున్.

భావనారాయణస్వామివిగ్రహము లాయాలయమున రెం డున్నవి. ఆవరణలో నొకగుహవంటిచోట నున్నవిష్ణువిగ్రహము ను పాతాళభావనారాయణస్వామియని యందురు. ఆవిగ్రహము లోచనోత్సవమై దృష్టి నాకర్షించును. శనివారోత్సవములో శ్రీ నాథుఁడుదనకుఁ బ్రియమైన పిండివంటలను వ్యాసునిచే భావనా రాయణునకుఁ బెట్టించినాఁడు. ఈపద్యము శ్రీనాథునినాఁటిభో జ్యములను మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

మ. శనివారోత్సవ మాచరించె ముని శిష్యవ్రాతముం దానుఁ గ
మ్మనిపణ్యారముతోడ బూరెగమితో మండెంగతండంబుతో
వసుకుంబాపెముతోడఁ బాండుకలహూహారంబుతో నేతితో
ఘనరంభాఫల ఖండశర్కరలతోఁ గారుణ్యపాథోధికిన్.

ఏలాతుల్యభాగానదీతీరభూములవలె సారవంతమయినది, బహువిధఫలభారసము పేత వనవాటికాసహిత మైనదియు నగు కొంతేయీనదీ తీరభూమియు నీ భీమమండలిలో నిమిడియున్నది.

ఈప్రాంతము నీనాఁడు కోనసీమ యని వ్యవహరింతురు. ఈవిష యమును శ్రీనాథు డిట్లు వేర్కొనియున్నాఁడు.

"భీమమండలమునఁ బంద్రెండు యోజనంబులమేర కైవ ల్యకల్యాణమంటపంబును, భోగలక్ష్మీభవనపుండరీకంబును నై, కుండలాముఖ సంవేద్య శార్దూలతీర్థంబులు మొదలుగా శాఖోప శాఖాతీర్థంబులు గలిగి, దక్షిణజలనిధి వేలావనోపకంఠంబున వేదండవదన శుండాకాండ చుళికితోన్ముక్త సప్తగోదావర సలిల ధారాఘుణఘుణత్కార బృంహిత బ్రహ్మాండ గోళంబును, తుల్యభాగా ప్రవాహాలహరికాఘోష ఘుమఘుమాయమాన దిగ్విభాగంబును, నేలానదీమాతృకాయమాన కేదారక్షేత్రసంవర్ధి తానేకవ్రీహిభేద సంపత్సమున్నతంబును, ఫలభరిత నారికేళషండ మండిత ప్రౌఢపేటాపురోపకంఠ సీమాబహిర్భాగంబును, మాతృ కాయమాన గోదావరీతీర పుణ్యాగ్రహారపరంపరా భూనిలింప సంసత్సంపాదితాధ్వరక్రియా సమాహూత పురుహూతాది దేవతా కదంబ సంబాధసంచరితంబును, కౌంతేయవాహినీప్రాంత సంత న్యమాన సహకారకాంతార ఫలరసాస్వాద మోదమానపుంస్కో కిల కుటుంబకంఠనాళకోమల కుహూకారకోలాహలప్రపంచిత పం చమంబును...నశేషకల్యాణనిలయంబై యొప్పు నమ్మహాస్థానం బున" నీ నాఁటికి శ్రీనాథుని నాఁటి విశేషములు గానవచ్చుచు నే యున్నవి.

కౌంతేయీనది నీనాఁడు కౌశికినది యని యందురు. ఇప్ప టికి నీనదీతీరమున మధురరసఫలభరితములైన మామిడితోఁటలు పెక్కు లున్నవి. నారికేళవనాటవులు హెచ్చు. మంచిరుచిగల

చెఱకుతోఁటలు, మధురరసభరితములైన పనసచెట్లు, కదళీవనము లు మెండు. ఈనదీతీరమున బ్రాహ్మణాగ్రహారములలో, అటనట నీనాఁటికి వేదవిద్యాభ్యాసము గానవచ్చుచున్నది నేఁటికి నట నట యాగక్రియాకలాపము లీగోదావరీ నదీశాఖాతీరాగ్రహారము లలోఁ గొనసాగుచునే యున్నవి.

ఈకౌంతేయి(కౌశికి) నదీతీరమున 'వ్యాఘ్రేశ్వరము' అను గ్రామ మొకటి గలదు. ఈయూరఁ బ్రతిష్ఠితుఁడైన యీశ్వరు ని పేరు వ్యాఘ్రేశ్వరుఁడు. ఈయీశ్వరుని యుత్పత్తి నిగూర్చిన యైతిహ్య మొక్కటి గలదు. ఆగ్రామవాసియగు బ్రాహ్మణుఁ డొ కనాఁటి శివరాత్రివేళ నీశ్వరుని బిల్వదళములతోఁ బూజించుటకై సమీపమునందు బిల్వవృక్షము లున్న తావునకుఁ బోయెను. అచట బిల్వములు కోయుచుండఁగా వ్యాఘ్రమొకటి హుంకరించుచు నచటికి వచ్చెను. అదిచూచి బ్రాహ్మణుఁడు బిల్వవృక్షము నెక్కె ను. క్రింద పులి హుంకరించుచు నాతనికై యెదురుచూచుచు నిలిచియుండెను. క్రమముగ రాత్రి గడచిపోవుచుండెను. పులి కదలెడియత్నము కానరాలేదు. లింగోద్భవకాలము సమీపించు సరికి నాతని కారాట మెక్కువయై మైమఱచి మంత్రము లుచ్చరించుచు, వ్యాఘ్రమునే శివుఁడని భావించి, చెట్టుమీఁద నుండియే, బిల్వదళములతోఁబూజింప దొరఁకొనెను. ఆతని పూజ పూర్తియగుసరికి వ్యాఘ్రము మృగరూపమును వదలి యీశ్వరునిలింగముగా మాఱిపోయెను. కావుననే యచటి యీ శ్వరుఁడు వ్యాఘ్రేశ్వరుఁడైనట్లు లాప్రాంతమునం దీయైతిహ్యము నలుగడలఁ బ్రసిద్ధమైయున్నది. ఈప్రాంతము బహుసారవంతము.

శ్రీనాథునికఁ జెప్పఁబడిన విహారప్రదేశ మాతనిగ్రంథముల లో నేదోయొక చోటి కవతరింపకమానదు. ఈ భీమమండలిలో 'కోరంగి' యను క్షేత్రము శివరాత్రిమాహాత్మ్యములోఁ బ్రవేశించినది. అందు చతుర్థాశ్వాసములో మాఘమాస వాసరములు వర్ణించుపట్టున దక్షారామభీమేశ్వరుని కోరంగి కంపినాఁడు. "భువనరక్షాదాక్షిణ్యుండు దాక్షారామభీమేశ్వరుండు దక్షిణజలధివేలా వలయితంబులగు నేలాలవంగలవలీమతల్లికా కుడుంగ క్రోడంబులఁ గ్రీడించుటకునై సారంగలోచనలుఁ దానును గోరంగివెడలె"

శివరాత్రి. 4 ఆ. 30.

ఈకోరంగి యనునది కురంగేశ్వరుని నిలయము. శ్రీరాముఁడు కురంగరూపుఁడయిన మారీచు నిటఁ జంపి కురంగేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించె నని యైతిహ్యము. ఈ కోరంగిసమీపమున ఆత్రేయీనది సముద్రగామి యయినది. ఈకోరంగిగ్రామమున కెమురుగ ఏలాలవంగాదులు లేకున్నను, లవలీమతల్లి కాకుడుంగ క్రోడంబులు నేఁడునుగలవు.

దక్షారామము.

భీమేశ్వర పురాణమునందు శ్రీనాథుఁడు ప్రధానముగాఁ గొనియాడినది భీమనాయకుని మహిమ. ఈవిషయమునే కాశీ ఖండము కృత్యాదిని "ప్రౌఢసర్భరసయఃపరిపాకమునఁ గొనియాడితి భీమనాయకుని మహిమ" యని వ్రాసియున్నాఁడు. ఆభీమనాయకుఁడు నెలకొనిన 'దక్షారామము' మహిమను గూడ సవిశేషముగనే చిత్రించియున్నాఁడు. ప్రాసాదపంచాక్షరీ మంత్రోపాసకుఁడై కవితాప్రతిభను జేపట్టిన శ్రీనాథునకు, పరమే

శ్వరునకుఁ బ్రధాననిలయమై, పంచారామములలోఁ బ్రధానారామమై, దక్షిణ కాశియనఁ బ్రసిద్ధిఁ గాంచిన దక్షారామమును వర్ణించుట మిక్కిలిగ నావశ్యము. కృతినాయకుఁడగు బెండపూడి అన్నామాత్యునకుఁగూడ దక్షారామము భోగమోక్షనిలయము గావునను విశేషముగ వర్ణింపవలసివచ్చియుండును. శ్రీనాథుని కాలమునాఁటికి దక్షారామ మాతఁడు వర్ణించినంతటి మహోవిభవముతోఁ దులతూఁగియుండిన నుండవచ్చును. నాఁటికంటె నేఁ డెంతయువన్నె తఱిగియున్నను ఆతఁడు వర్ణించిన విభవవిశేషములు కొన్ని మిగిలియే యున్నవి. నేఁటి కైదువందలయేండ్ల క్రిందటి దక్షారామవిభవము నొకమాఱు స్మరించి నేఁడు మిగిలియున్న వేమో కొంచెము వివరించెదను.

ఉ. ఏ దెసఁ జూచిన న్విబుధు లే దెసఁ జూచిన వానిమండలం
బే దెసఁ జూచిన న్హరిదధీశ్వరవర్గము వాసవాది యం
బే దెసఁజూచిన న్మహమహేశ్వరమూర్తులు శ్రీనికుంభకుం
భోదర తండు భృంగిరిటి హూహాహూక హూహాహూలు దక్షవాటికన్.

భీమ. ౧-౧౦౩

ఇందుఁ జేర్కొనినట్టులు దక్షారామమునం దేదిక్కునఁ జూచినను విబుధులు లింగస్వరూపులై గానవచ్చుచునేయున్నారు. ఇంద్రాది దేవతావర్గము, ఈశ్వరునకుఁ జేదోడువాదోడుగా నుండునికుంభకుంభోదరాదులు మాత్రము గానరారు. దక్షారామము పశ్చిమపుదిక్కున గోగులమ్మ, ఉత్తరమున మండతల్లి, తూర్పుదిక్కున నూకాంబ, దక్షిణపుసీమలో ఘట్టాంబికయు నుండినట్లు వర్ణించియున్నాఁడు. పేరులు సరిగా తెలియరాకున్నను నేఁడును గ్రామదేవత లట్లేనిలిచియున్నారు. నూకాంబ ఘట్టాంబికలను గూర్చి

తెలిసియున్న వారు మాత్రము కొందఱే గలరు. ఈనలుగురు గ్రామ దేవతలను శ్రీనాథుఁడు నాలుగుపద్యములలో వర్ణించియున్నాఁడు.
౧౮ ౯౫...౧౧౦

భారతదేశమునందలి యష్టాదశయోగపీఠములలో మాణిక్యాంబికా శక్తిపీఠ మొకటి. ఆమాణిక్యాంబిక దక్షారామభీమేశ్వరుని సన్నిధిని సర్వశృంగారయుతయై ప్రేమతో వెలసియుండి సకలకళ్యాణదాత్రియై యుండె ననినాఁడు.

గీ. పృథివిఁ బదునెనిమిది యోగపీఠశక్తి
గణములో నెంచ సర్వశృంగార యగుచు
భీమనాథుని సన్నిధిఁ బ్రేమ వెలయు
మాణికాదేవి సకల కల్యాణమూర్తి.

ఈ మాణిక్యాంబిక భీమేశ్వరునిప్రేమ వెలసిన విషయమును గూర్చిన యైతిహ్య మొక్కటి మాణిక్యాంబాదండక మనుపేర నాప్రాంతమున నెలకొనియున్నది. దానిలోని యితివృత్త మిట్లున్నది. మాణిక్యాంబిక యొక వేశ్యవనిత. ఆమె దక్షారామము ననే యొక వేశ్యకు జనించి పెరిగి పెద్దది యగుచుండెను. దక్షారామమున భీమేశ్వరుఁడు ప్రతిపర్వమునందు నందివాహనారూఢుఁడై యూరేఁగుచుండెడివాఁడు. ఒకనాఁడు భీమనాథుఁ డట్లూరేఁగుచుండఁగా, మేళతాళాదుల ధ్వనులను విని యది యేమి యని తల్లినడిగెను. ఆమె భీమేశ్వరుఁడు వైభవోపేతుఁడై గ్రామమునఁ బర్యటించుచుండెనని బదులు చెప్పెను. నే నాతని వరించి పెండ్లాడెద నని మాణిక్యాంబిక తల్లితోఁ దెలిపెను. నీకుఁ దగిన వానిని సొమ్ములు విరివిగ నిచ్చువానిని జతగూర్చెదను. దేవు

నేల వరింతువని యెన్నివిధములుగనో తల్లిచెప్పిచూచెను. కాని యామెబోధనల నేపాటియుఁ జెవిఁబెట్టక, యాభీమేశ్వరుని వెంబడివచ్చి, భీమేశ్వరునే తన భర్తగ వరించి యాతని యాలయమునఁ బరమేశ్వరుని కెదురుగ నిలిచిపోయెను. ఆనాటినుండియు మాణిక్యాంబిక సర్వోపాస్యమైన దేవతయైనది. నేఁటికిని వేశ్యలకు మాణిక్యాంబిక కులదేవత. వేశ్యలు ప్రత్యేకముగ నాపరమేశ్వరికి మ్రొక్కుకొని, మ్రొక్కులు చెల్లించుచు నుపాసింతురు. ఆగ్రామమునందునుపరిసరములందును వేశ్యలలోఁ బలువురు ఆమెపేరును గూడఁ దాల్చినవారై పేరెక్కినవారు గలరు. ఈమె భీమనాథున కుత్తరమున తిరుచుట్టుమాలలో నెలకొని యున్నది.

గీ. ద్వాదశక్షేత్ర వికచపత్త్రములతోడి
దక్షవాటిక యనెడి కెందమ్మిఁ గర్ణి
సప్తగోదావరాంబు నిర్ఝరము తేనె
నడుమ రాయంచ శ్రీభీమనాయకుండు.

దక్షవాటము వికసించిన రక్తపద్మమువలె నుండ, దానిచుట్టును పండ్రెండు క్షేత్రములు వికసించిన యాపద్మదళములవలె నుండును. ఈద్వాదశ క్షేత్రములు ప్రాగాదిదిక్కులలోను విదిక్కులందును గలవు. ఈక్షేత్రములున్న తావులం దెల్ల నొక్కొక్క తీర్థ ముండెడిది. నేఁటికిని గొన్ని తీర్థములు గలవు. కొన్ని లోపించినవి.

1. ఇంద్రేశతీర్థము. ఇదిభీమనాథుని ఆలయమున కెదురుగ తూర్పు దిక్కునందున్న సప్తగోదావరతీర్థములోఁ గలిసి యున్నది. ఒడ్డున నింద్రేశ్వరుఁడు గలఁడు. ఈయింద్రేశ్వరునకు ఆలయముగూడఁ గలదు.

2. సిద్ధేశ్వర తీర్థము. ఈతీర్థసమీపభూమిని సిద్ధేశ్వరుఁడు. దక్షుని యజ్ఞము జరిగినపు డిది ప్రాగ్వంశమున్నచోటఁట. లింగము మాత్రము గలదు. తీర్థముమాత్రము గానరాదు.
3. యోగీశ్వరము. ఇచటి యీశ్వరుఁడు యోగీశ్వరుఁడు.
4. యమేశ్వరము. అచటి యీశ్వరుఁడు యమేశ్వరలింగము. ఇది దక్షిణదిక్కునం దున్నది. లింగము తీర్థము రెండును గలవు. దీనికే యజ్ఞవాటిక మనియుఁ బేరు.
5. కాళేశ్వర తీర్థము. ఇచటి యీశ్వరుఁడు కాళేశ్వరుఁడు.
6. వీరభద్రేశ్వరతీర్థము. ఈశ్వరుఁడు వీరభద్రేశలింగము.
7. బ్రహ్మేశతీర్థము. ఈశ్వరుఁడు బ్రహ్మేశ్వరుఁడు.
8. కుక్కుటేశ తీర్థము. లింగము కుక్కుటేశ్వర లింగము.
9. కపాలేశ్వరతీర్థము. కపాలేశ్వరుఁడు.
10 సోమనాథేశ్వరము. లింగము సోమేశ్వరుఁడు
11 మహేశ్వర తీర్థము.
12 సప్తగోదావరము.

ఈ తీర్థములలోఁ గొన్ని నేఁడు లోపించిపోయి సాగుబడి యగుచున్న భూములుగా మాఱినవి. లింగములు మాత్ర మట నట నెట్టులో తలదాఁచుకొనియున్నవి నామముమాత్రము చెడకుండ నిలిచియున్నది సప్తగోదావరతీర్థ మొక్కటిమాత్రమే. దాని ప్రాశస్త్యమును శ్రీనాథుఁడిట్లు లుగ్గడించియున్నాఁడు.

శా. శ్రీ భీమేశ్వరపాదపీఠవిలుఠ చ్ఛ్రీసప్తగోదావర
వ్యాభుగ్నోర్మిపరంపరా ఘుమఘుమ ప్రారంభ కోలాహల
క్షోభోద్వేజితపాతకౌఘము జగచ్చూడావతంసంబుల
క్ష్మీభద్రాసన మొప్పు దక్షనగరీక్షేత్రంబు ధాత్రీస్థలిన్ .

సప్తగోదావరము భీమేశ్వరుని పాదపీఠము మ్రోల వెలయుచునే యున్నది. కాని యాతఁడు వర్ణించినట్లు లూర్మిపరంపరలు గాని, ఘుమఘుమార్భటులు గాని యచటఁ గానరావు. తత్సమీపమునం దనవరతము త్రైర్థికుల కోలాహలము మాత్రము వినవచ్చుచునే యుండును. ఈ సప్తగోదావరము, గోదావరి సప్తశాఖలను సప్తర్షులు అంతః ప్రవాహరూపముగాఁ గొనివచ్చుటచే నేర్పడినది. సప్తర్షుల తపఃప్రభావముచేఁ గొనిరాఁబడిన తీర్థమగుటచే నిది గంగానదికంటెను మిన్నయను భావమును శ్రీనాథుఁ డెంతయుఁ బ్రౌఢముగను ధ్వనిప్రధానముగను వర్ణించియున్నాఁడు.

గీ. రాజవంశజుఁడగు భగీరథుని వెంటఁ
బారుదెంచిన చదలేఱు పాటియగునె
సప్తమునిరాట్ప్రతాప సంప్రాప్తమైన
సప్తగోదావరంబుతో సారమహిమ.

మఱియొకచో నీసప్తగోదావరమును మణికర్ణికతో సదృశముగాఁ జిత్రించి యున్నాఁడు. దానితోపాటు దక్షవాటమును దక్షిణకాశిగను వర్ణించియున్నాఁడు.

సీ. జహ్నుకన్యాతీర్థ సన్నివేశమునకు
దక్షిణాంభోరాశితటము సాక్షి
కమనీయమణికర్ణికా ప్రవాహమునకు
సప్తగోదావరజలము సాక్షి
కటకరక్షకుఁడైన కాలభైరవునకుఁ
బ్రకట పాతాళభైరవుఁడు సాక్షి
విశ్వాధిపతియైన విశ్వనాయకునకు
భీమనాథేశ్వరస్వామి సాక్షి

మోక్షవిభవంబునకు సాటి మోక్షలక్ష్మి
భోగమహిమంబునకు సాటి భోగమహిమ
వారణాశికి శ్రీదక్షవాటమునకుఁ
దారతమ్యంబుఁ జర్చింపఁ ధర్మ మగును.

సప్తగోదావరము మణికర్ణికాతీర్థమునకు సాటియనుట దాని పవిత్రతకు సర్వథా తార్కాణము. గంగానదీ తీరమున నెలకొనినకతమున విశ్వేశ్వరున కెంతటి ప్రసిద్ధియో భీమనాయకున కంతటి మహిమ యేర్పడినది. కాశిలోఁగల విశేషములన్నియు దక్షిణకాశియగు దక్షారామమునందును గలవని యీ భీమేశ్వరపురాణమునఁ బలుతావులందుఁ బేర్కొనఁబడినది. దక్షారామము దక్షిణకాశియనుట క్రింది పద్యము బ్రకటింపుచున్నది.

క. దక్షిణకాశీనగరము దక్షారామంబు...

గీ. గౌరి యొక్కతె యా కాశిగంగ యొకతె
కాశి యొక్కతె దక్షిణకాశి యొకతె
నలుగురును శంభునకు లోకనాయకునకు
రాణివాసంబు లనురాగరసము పేర్మి.

కాశిలో నుండిన దైవతము లిచటఁగూడ నేర్పడి యుండుటచే దీనికి దక్షిణకాశీనగర మను నామము సార్థకమని యిట్లు వివరింపఁబడినది.

సీ. భీమేశ్వరేశ్వర శ్రీ మహాదేవుండు
హిమధామమౌళి విశ్వేశ్వరుండు
సప్తగోదావర సలిలప్రవాహంబు
సాక్షాత్కరించిన జహ్నుకన్య
తిరుచుట్టుమాలెలోఁ దిరమైన గణపతి
యేకాంతఢుంఢి విఘ్నేశ్వరుండు

దక్షిణంబున నున్న దండపాణీశ్వరుం
దూహింప దండపాణీశ్వరుండు
భైరవస్వామి శ్రీ కాలభైరవుండు
నంది నందీశ్వరుం డేమి సందియంబు
దక్షవాటంబు కాశికాస్థలము కాదె
తీవ్రకరతేజ సత్యవతీతనూజ!

ఈ పద్యమున కాశీ క్షేత్రమునందలి విశ్వేశ్వరునకు సాటిగ దక్షారామమునందలి భీమేశ్వరుఁడు. సప్తగోదావర తీర్థము దక్షవాటమునం దవతరించిన జాహ్నవి. భీమనాయకునకు క్రిందిభాగమున చుట్టు నుండెడి దేవతామాలికలో నెలకొనియున్న గణపతియే కాశిలో నవతరించిన డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకుఁ బ్రతిగ నున్న డుంఠి విఘ్నేశ్వరుఁడు. సాధారణముగ విఘ్నేశ్వరుని విగ్రహములం దెచ్చటనైనను తొండము ఎడమచేతిమీఁదికిఁ బ్రసరించియుండును. కాశిలోనుండెడి డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకు భీమేశ్వరుని ఆలయములో నుండిన యీ డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకును దుండము దక్షిణ హస్తమునఁ బ్రసరించియున్నవి. డుంఠివిఘ్నేశ్వరుఁ డిచ్చటనుగలఁ డనుట కిదియే తార్కాణము. కాశిలో దండపాణీశ్వరుఁడు నెలకొని ప్రసిద్ధికెక్కియున్నాఁడు. ఇచటను భీమేశ్వరునకు దక్షిణముగ దండపాణీశ్వరుఁడు గలఁడు. కాశిలోఁ గాలభైరవుఁడు ప్రధానముగ నారాధ్యుఁడు. ఇచటను అష్టభైరవులు నెలకొని యున్నారు. అచట నిచటఁ గూడ నందీశ్వరులు గలరు. కావున కాశిలో నుండెడి ప్రధాన దైవతము లందఱు నిచ్చటను గూడ నెలకొని యుండుటచే దక్షారామము కాశికేసాటియుఁ దీసిపో

బనియు, అన్నివిధముల దానికిఁ దుల్యమే యనియు నీ పురాణమునఁ దెలుపఁబడి యున్నది.

గంగానదీతీరమునందలి పుణ్యక్షేత్రములలో—సర్వదేవతానిలయమగుటచేతను, విశ్వేశ్వరుఁడు నెలకొనిన తావగుటచేతను గాశి కెంత ప్రాధాన్యమో, దక్షిణదేశమున — అందును ఆంధ్రమండలమున భీమేశ్వరుఁడు, వివిధదేవతా నిచయమును నెలకొని యుండుటచే దక్షారామమునకును నాఁ డంతటి ప్రాధాన్యమే. వెనుకటి శతాబ్దులలో మహారాజు లెందఱో యీ భీమేశ్వరుని బరమదైవతముగా నెంచి యుపాసించిరనుటకు నా దేవాలయమునందలి శిలలలో ఖచితమైన వందలకొలఁది వారివారి శాసనములే తార్కాణములు. భీమేశ్వరుని నిత్యపూజా విధులకు, భోగములకు, వారిచ్చిన సొమ్ములు భూములు మన కీనాటికిఁ గూడ వారి కానాఁడు భీమేశ్వరునియెడలఁ గల మహాత్మ్యావేశమును జాటును. ఈ విషయమును భీమనాయకుని వైభవము నుగ్గడించు ప్రకరణమున శ్రీనాథుఁ డొక సీసపద్యములో నిట్లు వాకొని యున్నాఁడు.

సీ. గజచర్మ మెన్నఁడో కాని చిచ్చఱఁ గట్టు
పసిఁడికమ్ముల పట్టు పచ్చడంబు
భసిత మెన్నఁడో కాని ప్రతిదినంబు నలందు
మలయజంబు కురంగమదముఁ గూర్చి
విడుదపాములరాజితోడవు లెన్నఁడో కాని
తారహారములు నిత్యము ధరించు
నృశిరంకరుండమాలిక లెన్నఁడో కాని
ధరియించుఁ గప్పురమాల యొప్పుగాను

కోట నడుచక్కి నెన్నఁడో కాని యుండ
దక్షవాటి సువర్ణసౌధములమీఁద
నెన్నఁడో పిశాచములను గాసి యిడఁగ నుఖుల
నెల్లకాలంబు దలఁచు భీమేశ్వరుండు. భీమ. ౧-౧౧౫.

శ్రీనాథుని ప్రౌఢకవిత కలంకారమగుటచే విశ్వలోక కుటుంబి భీమేశ్వరుఁడు దక్షపురి సానికూఁతులఁ దమిలినవాఁ డయ్యెను. శ్రీనాథున కాపరమేశ్వరునియెడల నట్టి చనవు వుండుటచేతనే భీమేశ్వరుని ధూర్త ప్రకారంబుగా సానివాడ కనుపుచు భృంగిరిటి తండు నికుంభులను కయిదండ యిచ్చినాఁడు. అర్ధరాత్రమువేళ నంతఃపురాంగనలం గన్నుమొఱంగి యీశ్వరుఁడును కదలవలసినవాఁడయ్యెను. ఆ తెఱఁగు నీ పద్యమునం దిట్లు చిత్రించినాఁడు.

మ. ఎనయం గల్గినకూర్మి భృంగిరిటిఁగానీ తండుఁగానీ నికుం
భునిఁగానీ కయిదండ పట్టుకొని సంభోగేచ్ఛ నంతఃపురాం
గనలం గన్నుమొఱంగి యప్పురమునం గన్నెలు కాఁదారి ప్రౌ
ద్ధున భీమేశుఁడు సానివాడ కరుగున్ ధూర్తప్రకారంబునన్.

అంతటితోఁ బోక పదునాలుగు మహాయుగముల ముదుసలి యగు భీమనాయకునకు దక్షారామమహిమమున సానిపెండ్లి యెప్పుడును మొగచాటుకాదని వివరించియున్నాఁడు.

క. పదునాల్గు మహాయుగముల
ముదుకగు భీమేశ్వరునకు మొగచాటై యుం
డదు సానిపెండ్లి యెప్పుడు
నది దక్షారామ మహిమ మగునో కాదో,

మఱియు బెండపూడి అన్నయామాత్యుఁడు కట్టించిన మొగసాల వాకిటి మహోత్సవమంటపమునందుఁ బేరోలగంబుండి నృత్త

గీత వాద్యాదులు భీమేశ్వరుఁడు నాఁడవధరించె నని తెలుపుచు శ్రీనాథుఁడు సానికాంతుల నెంతేని మెుయ్యారముగఁ జిత్రించి యున్నాఁడు.

"వెండియు భీమేశ్వరుఁడు పండువు పండువునను సఖుండై విభవంబున నా ఖండలాది విబుధమండలంబు పరివేష్టించియుండ, ...నిలింప గంధర్వాప్సరోజాతులగు సానికాంతులు గొలువ, ...కుండలీలాసక ప్రేరణీప్రేంకణ సింహకంచుకధమా... చేల మతల్లి హల్లీసకాది నృత్యంబు లవలోకించుచు, పంత... ఆవర్ణింపుచు, మేలంబు లాలకించుచు...... వినోదించుచు..." ఆనాఁడు భీమేశ్వరుఁడు పండువు పండువునను గాంచెనే నేత్రాలా స్వాదకము లీనాఁడును శారదానవరాత్ర్యుత్సవ సమయముల దిలకించుచునే యున్నాఁడు. ఉత్సవసమయములలో భీమేశ్వరుఁడు నేఁటికిని అన్నయామాత్యుఁడు గట్టించిన మహోత్సవమంటప ముననే కొలువుదీర్చుచుండును.

ఇఁక పట్టణవైభవ మించుక పరికింతము.

ఉ. వీటికి నాల్గువంకలను వెన్నెలతోఁ బలెఁ బోలు నీళ్ళతో
హాటకపద్మమండితము లైనకొలంకులు చూడ నొప్పగున్
వీటికి వాటికిన్ హరుఁడు జృంభితలీల నటింప మౌళిమి
న్నేటి ... నిర్ఝరము లింతబెనంగెడుఁ జిత్తనో యనన్. ...

ఈనాఁటికిని దక్షవాటికకు నాల్గువంకలను పద్మములతో నిండిన కొలఁకులు చూడ నొప్పుగనే యుండును. కాని దక్షపురి యొద్ద సప్తగోదావరము నెంతటి డంబరముతో వర్ణించినాఁడో యూసా రంతయు గానరాదు.

సీ. వేదండవదన శుండాదండ చుళికిత
ప్రోజ్ఝితాంభశ్ఛ టాప్లుతవధంబు
దేవగంధర్వాప్సరో వధూటీ స్తన
స్థానక శ్రీగంధ ధవళితంబు
కనక సౌగంధిక గంధోత్త మాగంధ
సారవిష్యంద పుష్పంధయంబుఁ
జటులవీచీ ఘటార్ఘాట డోలారూఢ
హంసనంసన్ని నా దాలసంబు
భూరితీరావనీ ఘనీభూతచూత
జాతికకుళతనీ సమాచ్ఛాద్యమాన
బహుళ సింధు ధునీవనబక కురాళి
దక్ష పురియొద్ద సప్తగోదావరంబు.

ఈ నాఁడు సప్తగోదావరము పరిమితమైన జలపాతముమాత్రమే గలిగియున్నది. అనాఁ డొకప్పుడు ఏనుఁగు లీఁదుటకు సరిపడిన నీరుండెడి దేమో! అచ్చటి నీరు దేవగంధర్వాప్సరసలు జలక మాడఁగా నాఁటి వారల స్తనముల పూఁతగంధములచేఁ దెల్ల నగుచుండెనఁట. ఈనాఁ డట్టి సప్తగోదావరముల నెవ్వరేని తెత్తి కులు పోయి పుణ్యము వచ్చునని మాత్రమే యా యుదకమున స్నానము చేయువలసిన స్థితిలో నున్నది. నేఁడు నాచు తూటు కాడ యధికముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. కాని తుమ్మెదలు మూఁగు పద్మములు నామమాత్రమునకైన నచటఁ గానరావు. తీరభూమియందు శ్రీనాథుఁడు వర్ణించిన తోఁట లేమియుఁ గానరావు గాని, పరిసరములందు మాత్రము వివిధము లయిన లున్నవి. పరిసరభూమి యంతయు సారవత్తరమైనదియె. తోఁట

నాగవల్లీలతలతో నిండిన భూములు పెక్కులు గలవు. దక్షారా మము తములపాకుల క్షేత్రాంతమునఁ బ్రసిద్ధమే. నాఁటి హంసలు క్రౌంచములు మచ్చునకైన నీనాఁడు గానరావు.

దక్షారామమునందలి వస్తుజాతములో శ్రీనాథుఁ డన్నిటి కంటె నెక్కుడుగా వర్ణించినది వేశ్యల సౌందర్యము. అట్లు లధిక ముగా వర్ణించుటకుఁ గారణము—కృతిపతియైన బెండపూడి యన్నామాత్యునిఁగోరి పంచారామములందుఁ బల్లెలలోను పట్ట ణములందును ప్రౌఢేందుబింబాననలు దూతికలకు భూషావళులు లంచం బిచ్చుట. యీ విషయము నిట్లులు శ్రీనాథుఁడే యుగ్గ డించి యున్నాఁడు.

శా. కాంచీకంకణహారహారకటక గ్రైవేయభూషావళుల్
లంచం బిత్తురు దూతికాతతికి లీలన్ బెండపూడన్న నిన్
బంచాస్త్రోపమఁ దారహారకవయన్ బ్రార్థించి లోలోపలన్
బంచారామములందుఁ బల్లెఁ బురిం బ్రౌఢేందుబింబాననల్.

ఈతని కుత్సాహము మెఱయించుటకుఁ బోలె దక్షారామమున మదనిచే నిక్షుచాపము ననయము మొరయింపఁజేయుచు ముజ్జ గంబులు గెలుచు పూనికను గలిగించినాఁడు. మఱియు దేవేం ద్రుఁడు భీమేశ్వరున కరణముగా నిచ్చిన గంధర్వాప్సరోభామినీ చరణ నూపుర ఝుంకారములతో ముజ్జగంబులు జంకింప మంకింపఁజేసినాఁడు. అది యిట్లున్నది.

మ. మొరయించు స్మరుఁ డిక్షుచాప మనిశంబుం దక్షవాటీమహా
పురమధ్యంబున ముజ్జగంబు గెలువన్ బుత్తెంచులీలం బురం
దరవిశ్రాణిత దేవతాభువన గంధర్వాప్సరోభామినీ
చరణాంభోరుహ నూపురస్వనములన్ జంకించు ఝుంకారముల్.

ఆ గంధర్వాప్సరసలు సాయంకాల సమయములందు దక్షారామ సమీపమునం దుపవనములలోఁ గల్పద్రుమముల నీడలందుండి, గంధర్వోపనిషద్రహస్యములను వక్కాణింతురఁట భీమేశ్వరుఁడు దక్షారామమునఁ బ్రతిష్ఠితుఁడైనపుడు దేవేంద్రుఁ డాతనికి భీమమండలమున ధారాదత్తముగా నిచ్చుచు, నాలువందల వారవధూటులను గూడ నిచ్చియుండెను. ఆ విషయమును శ్రీనాథుఁ డిట్లు వివరించి యున్నాఁడు.

చ. సురపతి కార్తికీ దినమున శుద్ధచతుర్దశినాఁడు రోహిణిం
బొరసిన సిద్ధయోగమున భూతల మిచ్చెఁ బయోధి గౌతముల్
గగుసుగఁ(?) మధ్యభాగమున గంద్రెడు లోనుగ దక్షవాటికా
వరునకు భీమనాథునకు వారవధూత్రిశతీద్వయంబుతోన్.

దేవేంద్రుఁడు దక్షవాటీశ్వరుఁడగు భీమేశ్వరునకు ధారాదత్తముగ నిచ్చిన భూమికి నెల్లలు ప్రాగ్దిక్కునందు సముద్రము. పశ్చిమమునకు మహాగౌతమి. ఈ మండలమునకు మధ్యభాగమునందు గంద్రేడు (ఇది దక్షారామమున కొక యోజనము దూరమునం దున్నది) తుల్యభాగానదీ తీరమును గలవు. ఈ యెల్లల నడుమ నుండిన భూమిని దానము చేయుచు, నాలు వందల వేశ్యాంగనలను గూడ నిచ్చెనని యీ పద్యమువలనఁ దెలియుచునే యున్నది. నాఁటికి నేఁటికిని దక్షారామమున వేశ్యవాటికలు హెచ్చుగనే గలవు.

శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటి వేమారెడ్డి యాస్థానియందు విద్యాధికారియై పెక్కు శాసనములను రచించియుండెను గావున భీమనాథునకు దేవేంద్రునిచే భీమమండలము దానము చేయిం

చునపుడును నాఁటి మర్యాదల నన్నిటిని నీ దానశాసనమునఁ గ్రమబద్ధముగఁ జేసియున్నాఁడు. దానముచేసిన సమయము— మార్గశీర్ష మాసమున శుక్ల చతుర్దశినాఁడు చంద్రుఁడు రోహిణీ నక్షత్రముతోఁ గూడిన శుభయోగము. ఈ దానమున సర్వ సమృద్ధి యేర్పడె నని యిట్లు వాక్రొని యున్నాఁడు.

గీ. తుల్యభాగా తరఁగిణితోడఁ గూడఁ
గణ్వవాహినితోఁగూడఁ గనకరత్న
దివ్యపరిధాన సహితంబు దేవభర్త
ధరణి భీమేశ్వరున కిచ్చె ధారపోసి.

గీ. దాత త్రైలోక్యభర్త వృద్ధశ్రవుండు
దేశ మంభోధిగౌతమీతీరభూమి
త్రిపుర విధ్వంసనుండు ప్రతిగ్రహీత
యింత యొప్పిన పరికింప నీ సమృద్ధి. భీమ. ౫. ౭౭, ౭౮.

సాధారణముగ నాఁటి కాలమునం దే ప్రభువైన నొక్కనికి భూదానము చేయునపుడు పరిసరమందలి ప్రజానీకమును బిలిచి, వారి కాదానవిషయముల నెఱింగించి, వారిని హెచ్చరించుట పరిపాటి. ఈ భీమమండల దానసందర్భమునందు సైత మాపరి పాటియే పాలింపఁబడినది. కనుఁడు—

సీ. ఓమహాజనులార భీమమండలమహా
గ్రామఖండికభట్టి శాద్రజైక
వాస్తవ్యులార విశ్వాసపూర్వకముగా
సావధానమనస్కులై వినుండు
ప్రాగ్దిశకును యామ్యపశ్చిమంబులకును
నంభోధిగౌతము లవధిచిహ్న

ఉత్తరమున మూఁడుయోజనంబుల తుద
పొలిమేర యిది చక్రవలయు రేఖ

యీ మహాక్షేత్ర మేను సర్వేశ్వరునకు
నింగుధరునకు దక్షవాటీశ్వరునకు
నిచ్చితిని ధారవోసి భీమేశ్వరునకు
నాసుధాకరతారకావాస్కరముగ.

ఆ. ఏలుకొంద్రు మీరలే పురాంతకునకు
పృథివియోగి బిడ్డ బిడ్డతరము
బ్రతుకుఁ డాశ్రయించి ఫణిరాజకుండలు
భీమనాథదేవు భూమిజనులు.

బృహస్పతి సదుపదేశమున దేవేంద్రుఁడు పురశాసనుండగు శ్రీ భీమేశ్వర శ్రీమన్మహాదేవరకు నంగరాగాది భోగవైభవ వినోదార్థంబుగా గజాశ్వ దాసదాసీ గాణిక్యమాణిక్య గోధేను సహితంబుగా భీమమండలంబు దక్షారామసమేతంబుగా సమర్పింప, నా భీమనాథుఁడును తనకు సామంతులుగను, ఇరుగుపొరుగువారుగను చాళుక్యభీమేశ్వరుని భైరవుని పల్వలేశ్వర మృకండేశ్వరులను గావించుకొని యీ భీమమండలిని బరిపాలించెనఁట. ఆ పరిపాలనా క్రమ మరయుదము.

మ. సరిసామంతుఁడు శ్రీకుమారవని కాచాళుక్య భీమేశ్వరే
శ్వరదేవుం డుపకంఠబాంధవుఁడు శ్రీసంవేద్యరాడ్భైరవుం
డిరవుంబొర్వను బల్వలేశుఁడుమృకండేశుండుగా నేలెనీ
ద్ధరణీమండలి భీమనాథుఁడు నిరాతంకప్రతాపోన్నతిన్.

శ్రీ కుమారారామ వాసియైన చాళుక్య భీమేశ్వరుఁడు, దక్షారామ భీమేశ్వరునకు సరియైన సామంతరాజఁట. దక్షారామ భీమే

శ్వర లింగము, కుమారారామ (సామర్లకోట) భీమేశ్వర లింగ మును ఆకారమునందును ఔన్నత్యమునందును సమానములే. ఆలయ ప్రాకార శిఖరాదులు రెండిట నుండినవి యొక్క తీరయి నవి; ఒకేవిధమయిన రాళ్ళతో, ఒకజాతి శిల్పులచే నొకే తీరుగ నిర్మింపఁబడినవి. చాళుక్యభీమునిచే నివి నిర్మింపఁజేయఁబడిన వని యైతిహ్యము. చాళుక్యుల కొకప్పుడు రాజధానిగ నుండిన భీమారామమునకు సమీపమున కుమారారామ భీమేశుఁడు వెలసి యుండుటచేతను, చాళుక్యభీమునకు భీమేశునెడ భక్తి తాత్పర్యములేర్పడి ఆలయ ప్రాకారాదుల నిర్మాణమున కాతఁడు మూలభూతుఁ డగుటచేతను, ఆ భీమేశుఁడు చాళుక్య భీమేశుఁ డయినాఁడని తోఁచును. ఈ విషయమును శ్రీనాథుఁడే యీ భీమేశ్వర పురాణమునఁ బంచారామములను గూర్చి వివరించు పట్టున నిట్లు తెలిపియున్నాఁడు. "చాళుక్యవంశ రాజధాని యగు చాళుక్య భీమవర నామ గ్రామంబునఁ గుమారరత్నం బైన కుమారస్వామిచేతఁ బ్రతిష్ఠితంబగుటంజేసి కుమారభీమలింగంబనఁ బ్రఖ్యాతి నొందిన భీమారామంబును"

ఇది యిట్లుండ చాళుక్యభీముఁడు తనపేరిట దక్షారామ మునను కుమారారామమునను లింగములను స్థాపించి, భీమేశ్వరుఁడను నామముల నా లింగములకు వెలయించెనని చరిత్రజ్ఞులు కొందఱూహలుచేసి యున్నారు. వారు చేయునది యూహా మాత్రమే కాని దానికి ప్రమాణ మిసుమంతయుఁ గానరాదు. అంతకుముందు భారతదేశమున లింగములే లేవని మఱికొందఱి యూహ. అది యవిచారమూలకమే యగునుగాని ప్రమాణము

కానేరదు. నేఁడు భూగర్భ పరిశోధనలు గావించుతఱి క్రీస్తునకుఁ బూర్వమందుండెడి లింగములుగూడ బయలుపడుచున్నవని తద్జ్ఞుల యభిప్రాయము. చాళుక్యభీముఁ డని శ్రీనాథుఁ డనిన మాత్రమున చాళుక్యభీముఁడు తనపేరఁ బ్రతిష్ఠించిన లింగము భీమేశ్వరుఁ డనిన, శ్రీనాథుని పూర్వోత్తర వాక్యములే విరోధించును. కావున దక్షారామ భీమేశ్వరునితో సమానమై భవము గలిగి, భీమమండలికి ఉత్తర దిక్సీమలో నెలకొనియున్న కుమారారామ భీమేశ్వరుఁ డాతనికి సమానుఁడగు సామంత రాజుగ నుండె ననుట.

సంవేద్యమునకు రాజయిన భైరవేశ్వరుఁడు దక్షారామ భీమేశ్వరునకు సమీపమున నుండెడి బంధువు. ఇట సంవేద్యమనఁగా భీమేశ్వరునియాలయమునకుఁ దూర్పుగ నిరువదినాలుగు మైళ్ళదూరమున బ్రహ్మసంవేద్యము అను తీర్థమొకటి గలదు. అచట గోదావరీ శాఖలగు గౌతమి భారద్వాజి వృద్ధగౌతమియు సముద్రమునఁ గలియును. అచట నెలకొనిన యీశ్వరుఁడు భైరవేశ్వరుఁడు. ఆ సమీపమున భైరవపాలెము అనుపల్లె యొకటి మాత్రమే గలదు. ఈ భైరవుఁడు భీమేశ్వరున కుపకంఠ బాంధవుఁడై నాఁడు. ఈ నదీసాగర సంగమము నందలి సముద్ర తరంగముల నుత్ప్రేక్షించుచు, కవి యీ భైరవేశ్వరుని మాహాత్మ్యమును గూర్చి వేఱొకచోట నిట్లు లుగ్గడించి యున్నాఁడు.

శా. కాశిం జచ్చినయంతఁగాని పడయంగారాని కైవల్య ము
క్లేశంబౌనటు వేశ్యనాయకునిచే లీలాగతిం జేరు రా
శో! శీఘ్రంబున మర్త్యులార! యను నారూపంబునన్ మ్రోయు నా
శాశాస్ఫాలన గౌతమీజలధి సంగక్షోభకల్లోలముల్. ౩_౫౩

ఈ పద్యమున కాశీపట్టణము కంటెను గౌతమీ జలధి సంగమ క్షేత్రమాహాత్మ్యము నతిచమత్కారముగ జిత్రించియున్నాఁడు. ఇది పరోక్షముగ నాంధ్ర దేశ ప్రాభవమును వ్యక్తము చేయుచున్నది.

ఇరుగు పొరుగు వారు పల్వాలేశ్వరుఁడు, మృకండేశ్వరుఁడును. పల్వాలేశ్వరుఁ డనఁగా పలివెల గ్రామమునం దున్న కొప్పు లింగేశ్వరుఁడు. ఈతఁడు దక్షారామ భీమేశ్వరునకు మూఁడు యోజనముల దూరములోఁ గౌంతేయీ నదీ తీరమున (కౌశికి నది యొద్దున) వెలసియున్నాఁడు. ఈ పల్వాలేశ్వరుని సూర్య మఱియొక చోట నీ రీతిగ వర్ణించి యున్నాఁడు.

వాఁడె మాయింటివేల్పు పల్వాలపురమునఁ
గొప్పులింగంబు ఫణిరాజకుండలుండు. ౩. ౨౦౫.

అటులనే పొరుగున పశ్చిమ దిక్సీమలో మృకండేశుఁడు వెలసి యున్నాఁడు. మృకండేశుఁ డనఁగా రాజరాజనరేంద్ర నగరమున పుండరీకాద్రి (పుష్కరగిరి) పరిసరమున నెలకొని యున్న మార్కండేయస్వామి. ఈ పరమేశ్వరుని శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వర పురాణమునఁ బలు తావులందు స్మరించియున్నాఁడు.

అదె పుండరీకాద్రి యచట మార్కండేయు
నిలువేల్పు ముక్కంటి వెలసెఁ దొల్లి

రాజమహేంద్రవరము వర్ణించుచు— ౩. ౨౦౪.

కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శివశిర
శ్శశిచంద్రికా ధౌతసౌధవీథి
గోదావరీపుణ్యకూలంకషా జల

స్ఫారిత శ్రీరుద్రపాదయుగళీ
..... సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రవరము. ౧౪౭

అనినాఁడు. కమలాచలాగ్రమున (పుష్కగిరి శిఖరమున) నెలకొనినవాఁడు మార్కండేయ శివుఁ డనియు, గోదావరీ పుణ్య జలములచే నలంకరింపఁబడు నా స్వామి సమీపదేశమును రుద్ర పాద క్షేత్రమనియు వాకొనుట విదిత మగుచున్నది.

ఈ విధముగ తనతో సమాను లయిన నీశ్వరమూర్తులతోఁ గూడి భీమేశ్వరుఁడు దక్షవాటికా మహాక్షేత్ర సింహాస నారూఢుఁడై భీమ మండలిఁ బాలించె నని పై పద్యము తెలుపుచున్నది. శ్రీనాథుని కాలమునందు దక్షారామ వైభవము మహోన్నత మని యీ భీమేశ్వర పురాణము తార్కాణించుచున్నది. ఆనాఁడు దక్షారామమునందు, దక్షాధ్వర ధ్వంసము జరిగిన సంఘటనలను గూర్చి చెప్పుకొనుచుండెడివా రుండి రనుట నిట్లు వివరించినాఁడు. నాఁడే గాక యీనాఁడు నిట్లుకొం దఱు చెప్పుకొనుచునే యుందురు.

సీ. ఇచ్చోటఁ గాఁబోలు నిక్షురూపముఁ దాల్చి
నతిసాధ్వసంబుతో నధ్వరంబు
పాటిల్లె నిచ్చోట భాషావధూటికి
నతిజుగుప్సిత మైన యంగవికృతి
యిచ్చోట మిన్నచ్చు నేడేసి నాల్కలు
కొండనాల్కలు దాఁకఁ గోఁతపడియె
నిచ్చోట నలివేఁడిమిండఁ బండులు రాలి
పూషారుణ్వదనంబు బోసివడియె

దక్షుఁ డెచ్చోటఁ బొట్టేలితల ధరించెఁ
జిందువందయ్యె నెచ్చోట నిందుఁ డనుచుఁ
జెప్పెదరు వీరభద్ర విజృంభణంబు
భీమమండలి నుండు బ్రాఁబెద్దమునులు.

దక్షాధ్వర ధ్వంసము జరిగినచోట నున్న కొలనును మాత్రము దక్షకుండ మని యచ్చటి జనులు వ్యవహరించెదరు. మిగిలిన చిహ్నములేవియు నచటఁ గానరావు. దక్షుని యజ్ఞాగార మగుటచే నా ప్రదేశమునకు దక్షారామ మని పేరు వచ్చినట్టులు మాత్ర మీ భీమేశ్వర పురాణమున స్పష్టముగ నున్నది.

క. దక్షుని సవనాగారము
దక్షారామంబు శివుఁడు తన్మధ్యమునన్
సాక్షాత్కరించియుండుట
మోక్షము భోగంబు బ్రాఁతె ముజ్జగములకున్.

భీమ ౩-౧౬

ఈ దక్షారామము మహత్త్వమును హరిదెసోక్త పద్యములం దిట్లు లుగ్గడించి యున్నాఁడు.

గీ. భీమనాథేశ్వరుని కన్నఁ బెద్దవేల్పు
దక్షవాటంబుకంటె నుత్తమపదంబు
సప్తగోదావరముకంటె సకలతీర్థ
సారమగు తీర్థరాజంబు జగతి లేదు.

౨-౧౫

గీ. భీమలింగంబు త్రిభువనస్వామి యెపుడు
సన్నిధానంబు సైకొనియున్న కతనఁ
దీర్థములలోన నుత్తమతీర్థ మయ్యె
దక్షిణానందవనవాటి దక్షవాటి.

౬-౧౭

దక్షవాటమునందు పరమేశ్వరుఁడు సాక్షాత్కరించి యుండుట కను, అది భోగమోక్షనిలయ మగుటకును గారణము పరమేశ్వరుని నోట మహర్షుల ప్రార్థనపై నీ తీరుగ ననిపించియున్నాఁడు.

గీ. ఎల్లకాలంబు నుండెద నిచట నేను
మొదలి మామాను యారామపదమునందు
వెండిగుబ్బలిపై వేడ్క వీడుకొలిపి
మేరునగరాజుపైఁ జాల మెచ్చు వదలి.

౬-౧౧

దక్షవాటమున శివగంగ రుద్రగంగ యను తీర్థములు రెండుండి నట్లు భీమేశ్వరపురాణము చాటుచున్నది.

ఘనత శివగంగయును రుద్రగంగ యనఁగఁ
గూపములు రెండు దక్షవాటీపురమున
మెంకరియాకు పాపముల నెల్ల నడుకఁజాలు
నొకటి పితృదేవతలఁ దృప్తి నునుప నొకటి.

౬-౧౨

వీనిలో 'రుద్రగంగ' యీనాఁడు నిలిచియున్నది. ఇది యొక కూపము. భీమేశ్వరాలయ ప్రాకారమునందు ఈశాన్యభాగమున భైరవుని యాలయమునకు వెనుక నుండినది. దానికి నెదురుగా నాయాలయ ప్రాకారమునందే నైరృతి భాగమున 'శివగంగ' యను కూపము కూడ నుండవలయును. అది మాత్రము గానరాదు.

పరమేశ్వరుఁడు త్రిపురాసుర సంహారంబు గావించినపిదపఁ దనకుఁ జేదోడు వాదోడైన దేవతల నందఱ నాయాస్థానముల కనిపి, త్రిపురదైతేయులకుఁ గులదైవతంబైన యద్దివ్యలింగంబును పంచఖండంబులుగా ఖండించి, పంచారామములందును

పంచదివ్యలింగంబు లుండునట్లు గావించుచు మొదలిమామయగు దక్షప్రజాపతి కునికిప ట్టయిన యారామంబగుట దక్షారామంబున శివసన్నిధానంబై దానుండునట్లుగా నెంచి తాను మున్నెటితటం బున విశుద్ధస్ఫటిక సంకాశంబును త్రిలోక భామినీ విలోకనచ్ఛా యాగుళుచ్ఛాచ్ఛ జ్యోత్స్నాభిషిక్త యుక్తాంగంబగు శ్రీ భీమే శ్వర లింగంబునం దధివసించెను. నేఁడు దక్షారామములోని భీమే శ్వరలింగము నేలమీఁదినుండి పదియడుగులకు హెచ్చగు నెత్తున నుండును. లింగము శైల్యనియాకృతి గలిగి స్ఫటికనిర్మితమైనట్లుం డును. మనకు నేలమీఁదఁ గానవచ్చెడి పీఠభాగమున చుట్టుకొ లఁత యెనిమిదియడుగులవఱకు నుండును. లింగాగ్రమున మూఁ డడుగులు సుమారుగ నుండును. మూలభాగమునందు చుట్టును మూఁడు ఆవరణలు గలవు. అదియంతయు చీకటితో నిండియుం డును. ఆయావరణలోనిగోడలందు జాతిబొమికలు గానవచ్చును. అచట పూర్వము రత్నదీపము లుండెడివని చెప్పుదురు.

ఈ స్ఫటికకాంతిగల లింగమునకు క్రిందినుండిమీదివఱకు నల్లనిచారలు జాతిలోనే గానవచ్చును. అవిపరమేశ్వరుని వ్యాఘ్ర చర్మాంబరధారణమునకుఁదార్కాణ మని వాకొందురు. ఇవిగాక లింగమునకు శిరోభాగమునకు ముందువెనుకలలో రెండుగోతులు వంటివి గలవు. ముందుండెడి దానిని పార్థప్రహారమనియు వెనుక నుండుదానిని చీలయనియు నందురు. భీమేశ్వరునిసమీపమున సతీ దేవియు పార్వతీదేవియునుగలరు. ఇరువురు పరమేశ్వరునిరాణులు నొకచోనుండుటయు నపూర్వమైన విషయమే. ఆయాలయమున నీశ్వరున కభిషేకముగాని పూజగాని చేయవలయునన్న ప్రాసాద

మునిగాఁదికిఁ బోవలయును. ఆయుద్యానమును శ్రీనాథుఁ డిట్లు అగస్త్యుని ముఖమున వెల్లడించి యున్నాఁడు.

అదె సంవేద్యము కోటిపల్లె యదె దక్షారామ మన్పట్టణం
బదె యభ్రంకష సౌధకూటఘనహేలావాస ముద్యానసం
పద సాంపారెడి భీమలింగము మహాప్రాసాద భూమీధరం
బిదె సప్తర్షి నదీ ప్రవాహ మిదె సంవీక్షింపు మే కాగ్రతన్.

3 ౫౮.

దక్షారామ భీమేశ్వరునకు యోజనముమేరలో నున్నది. కోటిపల్లి గౌతమీనదీ తీరమునందున్న క్షేత్రములలో నిదియు నొక ప్రసిద్ధమైన శివక్షేత్రము. శివరాత్రినాఁడిప్పటికి నిచట గొప్పయుత్సవము జరుగును. పెక్కురు భక్తులానాఁ డచటికిఁజేరుదురు. భీమేశ్వరుఁడు దక్షారామమున ప్రతిష్ఠితుఁడైన సమయమునకు అభిషేకమునకు గోదావరీప్రవాహమును గొనితెచ్చుటకై సప్తర్షులు రాజమహేంద్రవరమునకు (అఖండ గౌతమీ నదీతీరమునకు) పయనించిరి. ముహూర్తము తప్పిపోకుండ పరమేశ్వరుఁడు భీమలింగమునఁబ్రతిష్ఠితుఁడుగానై యుండఁగ నభోమణి మీఁదినుండికాంచి, తాను భీమేశ్వరునకుఁ బ్రతిష్ఠ గావించెను. సూర్యప్రతిష్ఠితమైన లింగము లకుఁజుట్టును సోమప్రతిష్ఠితమైన లింగము లన్ని దిక్కులయందు నుండుట పరిపాటి. కావున నీభీమేశ్వరలింగమున కన్ని దిక్కులందును సోమేశ్వరులు గలరు. వారిలో నొకఁ డీకోటిపల్లి యందలి సోమేశ్వరుఁడు. ఈ సోమేశ్వరలింగము లన్నియు దక్షారామునకు యోజనము మేరలో దిక్కులందును విదిక్కులందునుగూడఁ గలవు.

తూర్పున—కోలంకయను గ్రామమున సోమేశ్వరుఁడు.

ఆత్రేయీనదీ తీరమున.

ఆగ్నేయమున దంగేరుగ్రామమున కణ్వానదీతీరమున

దక్షిణమున–కోటిపల్లి సోమేశ్వరుఁడు–గౌతమీనదీతీరమున

నైరృతమున కోరుమిల్లి గ్రామము.

పశ్చిమమున పులుగుర్త సోమేశ్వరుఁడు – పిఠాపుర సమీపమునందలి సోమేశ్వరగ్రామమునం దున్నాఁడు. ఇది తుల్యానదీతీరము నంటియున్నది.

వాయవ్యమున–వెల్లగ్రామమున–

ఉత్తరమున–చోల్లంగిసోమేశ్వరుఁడు. తుల్యానదీతీరమున.

ఈశాన్యమున–పటవలిగ్రామమున ఆత్రేయీనదీతీరమున.

ఈవిధముగ దిక్కులందును విదిక్కులందును అష్ట సోమేశ్వరులు నెలకొనియున్నారు. భీమేశ్వరుఁడు స్వయముగ నావిర్భవించి చండభానుప్రతిష్ఠితుఁడై మహోన్నతి వెలయుచుండె ననియు దక్షారామంబు సకలకళ్యాణనిలయంబు ననుట నీక్రింది గద్యము తార్కాణించుచున్నది.

"వెండియుఁ జండభాను కృతప్రతిష్ఠుఁడును, అఖండలముఖ నిఖిల బర్హిర్ముఖ శిఖామణి మయూఖవిస్ఫారిత చరణారవిందుండును, సప్తపాతాళ భువనవిష్కంభ నిర్భేధసమాసాదితావిర్భావుండును, అమృతస్వయంభూ జ్యోతిర్లింగమయ మూర్తి ధరుండునైన భీమేశ్వరుఁడు భోగమోక్షప్రదాన దీక్షాధురుండై యందు వసించియుండు... అమ్మహాదేవుచేత నప్పుణ్యక్షేత్రంబు... మహాక్షేత్రంబన మహాలింగస్థానంబన దక్షిణాకాశీ యనఁ గల్యాణనిలయంబన ననైశ్వర్య మహైశ్వర్యంబును నప్రతిమ వైభవంబును,

నవాఙ్మానసగోచరంబును నసంఖ్యాతప్రమథగణ సమాకీర్ణంబునై యశేషకల్యాణనిలయంబై యొప్పును." భీమ. ౨.౧౬.

మఱియు నీ క్రింది గద్యమున భీమనాథుని మహత్త్వము నుగ్గడించుచు, దక్షారామమున వెలసిన పరివారదేవతలను, దాని పరిసరమున నెలకొనిన తీర్థములను, భీమనాథుని సాక్షాత్కారమున భీమమండలికిఁ గలిగిన ప్రాశస్త్యమును, ఇతర క్షేత్రముల కంటె దీనికిఁ జేకుఱిన గొప్పతనమును పరమేశ్వరముఖమున నిట్లు వెల్లడించియున్నాఁడు.

"అనిశం గరుణాసామ్రాజ్య పట్టాభిషిక్తుండను నాజగజెట్టి వేల్పు బ్రహ్మాండగోళంబునకు మిక్కుటంబుగాఁ బెరిగిన దేహంబుఁ బొట్టిచేసి, తిరుచుట్టుమాలికలోన[1] గౌరీ జనార్దన రుద్ర కేశవ వినాయక దుర్గా చాండవేశ్వర నృత్యభైరవు లను దేవతా సప్తకంబు పరివేష్టింప, సకలలోకానందకర పరదారగమనపాపహారేశ్వరులు నైరృతి భాగంబున నధివసింప[2] అంతర్గర్భగృహంబు లోపల మాణిక్యాదేవీసహితుండై,[3] సలిలనిధి వృద్ధగంగా కౌంతేయసరి త్తుల్యభాగా హేలానదీ సప్తగోదావర మాతృకా పరివృత మండలంబున మధ్యమలోక భాగధేయంబును, విబుధగర్వపతాకావేదియు,...[4]ముఖకుండికాతటాక సముద్దండపుండరీకషండ మకరంద బిందు గండూషావ్యగ్రసముదగ్ర మధుపమండలాహంకార ఝుంకారకోలాహల కరంబిత మకరధ్వజ భుజాదండ మండలీకృతకును

1. ఇచటఁ జేర్కొనిన దేవతాబృందము భీమనాథుని లింగమునకుఁ బార్శ్వమునఁ గల యావరణములో నెలకొనియున్నది.

2. ఈ తిరుచుట్టు మాలికలోనే మాణిక్యాంబికయుఁ గలదు.

3. ఇందుఁ జేర్కొనిన తీర్థము లన్నియు భీమమండలిలోఁ గలవు.

4. యజ్ఞకుండము నేఁటికిని పద్మషండములతో నిండియే యుండును.

మకరోదంశ శింజినీఝంకారంబును. ఆఖండలాది దిక్పాలక భరితగోపురప్రాంగణంబును, పాదుకాఖడ్గ ఘుటికా రసరసాయన మూలికాంజనాకర్షణా దృశ్యాది విద్యాసిద్ధి క్షేత్రంబును,[5] అత్ర్యాత్రేయ...వాలఖిల్యాద్యష్టాశీతిసహస్ర సంయమిసమాకీర్ణంబును, కర్ణికారాంబికా కరకమలపుటఘటిత కనత్కనక మణిమయడమరుక ఢమఢమధ్వాన పరస్పరగర్జాసముజ్జృంభిత గుహాశిఖండితాండవంబును,[6] మార్కండేశ్వర, కుండలాముఖ సంవేద్యాంతర్వేది చాళుక్యభీమేశ్వర ప్రధాన నానావిధశాఖోపశాఖాతీర్థసబాంధసంభరితంబునునై, యఖిలభువన భవనాభిరామంబైన దక్షారామంబును కైలాస మేరుమందరంబుల కంటెను గాంచీచిదంబర కాళహస్తి శ్రీశైలాది మహాస్థానంబులకంటెను సేతుకేదారంబులకంటెను నతిశయంబుగాఁ జేసి, నాక్షేత్రంబునమరగి, గరళకూట కృపీటభవ జ్వాలావష్టంభంబు సంస్తంభించి, త్రిపురదైతేయ మదవతీ గండభాగ మకరికాపత్త్రి భంగంబులు డొలంగించి, భీమలింగంబు సర్వమంగళా దేవియుం దానును లోకరక్షణార్థంబుగా నధిష్ఠించియుండు."

భీమ. ౩-23

దక్షారామమున భీమేశ్వరుని సాక్షాత్కారముతోఁబాటు సకల దేవతాబృందము మహర్షివర్గము, వివిధతీర్థకదంబము సమకూడి యుండుటచే దీనిమహాత్మ్యమితరతీర్థము లన్నిటికంటెను

---

5. దేవేంద్రుఁడు మున్నగు దేవతలు వసిష్ఠాది మహర్షులును గోపుర ప్రాంగణమునందు నేఁడును గానవచ్చుచునే యున్నారు. వ్యాసభగవానుఁడు ప్రాసాదము నందలి యొక స్తంభమున నెలకొనియున్నాఁడు.

6. మార్కండేశ్వరతీర్థము=రాజమహేంద్రవరము. కుండలాముఖము=కుండలేశ్వరము. సంవేద్యము=వృద్ధగౌతమీసాగరసంగమము. అంతర్వేది=వసిష్ఠా సాగరసంగమము. చాళుక్యభీమేశ్వరము=కుమారారామము.

గొనియాడఁదగినది యని శ్రీనాథుఁ డీగద్యమునం దుగ్గడించియు న్నాఁడు. భీమనాథుని మాహాత్మ్యమున కియ్యది పరాకాష్ఠ.

దక్షారామమాహాత్మ్య మీ పురాణమునందుఁ బలుతావులఁ బలురీతులను వ్యక్తమైయున్నది. అగస్త్యుఁడు వ్యాసునితో దక్షారామముతో సరియైన భోగమోక్షధామము వేఱొకటిలేదనినాఁడు. అందులకుఁ గారణములు— ఆ పట్టణము దక్షప్రజాపతి యజ్ఞదీక్షనవహించిన పుణ్యదేశమగుట, బ్రహ్మవిష్ణుపురందరాది దేవతలు మహర్షులును సభదీర్చిన చోటగుట, సతీదేవి శరీరము నుండిబయలువెడలిన యోగాగ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేసిన ప్రదేశమగుట, వీరభద్రుని పరాక్రమవిహార విలాసముల కది నాట్యరంగమగుట, అమృతమయుఁడై దివ్యతేజస్సమేతుఁడై స్వయముగ నావిర్భవించిన శాంతమూర్తియగు భీమేశ్వరుని స్థానమగుటయును, ఈవిషయము సీసమున శ్రీనాథుఁడు వివరించినాఁడు.

సీ. దక్షప్రజాధినాథ మహాధ్వరక్రియా
దీక్షాధిగమ పుణ్యదేశమునకు
బ్రహ్మవిష్ణుపురందర ప్రధానసుపర్వ
పరమసంయమి సభాభవనమునకు
దాక్షాయణీయోగ దహనార్చి రున్మేష
సామిధేనీమంత్ర జాతమునకు
వీరభద్రభుజావిహార హేలాసమా
రంభనాటక నాట్యరంగమునకు
నమృతమయ దివ్యతేజస్స్వయంభులింగ
శాంత భీమేశ్వరేశ్వర స్థానమునకు
దక్షవాటంబునకు మోక్షధామమునకు
భోగజన్మస్థలమునకే పురము సరియె ?

భీమ ౩-౧౭

ఇట్లు భోగమోక్ష నిధానమగు దక్షవాటిలో సప్తగోదావరమున స్నానముచేసి "త్ర్యాయుషం జమదగ్నేః కశ్యపస్య త్ర్యాయుషం" ఇత్యాది మంత్రముచే నభిమంత్రించిన విభూతిని మూఁడు రేకల ధరించి, మొదటి ప్రాకారము దాఁటి లోనికిఁ జొచ్చి, క్రిందిభాగమున సంపేశ్వరుని, మీఁదనున్న విష్ణుని జూచి, మణిఖచితమైన సోపానమార్గమున భీమేశ్వరుఁడు నెలకొనిన మేడనెక్కి, సప్తపాతాళములను భేదించివెడలిన జ్యోతిస్స్వరూపుఁడగు భీమేశ్వరస్వామిని గొలుచు మహేశ్వరభక్తునకు ముక్తికి లోపమేముండును ?

సీ. వేదిష్ఠమున సప్తగోదావరంబున
          నఘమర్షణస్నాన మాచరించి
  త్ర్యాయుషమంత్రాక్ష రాభిమంత్రితమైన
          విమలభూతి త్రిపుండ్రముగ ధరించి
  మొగలివాకిలిఁ దాటి దిగువశాక్వరరాజు
          నగరిపై వెన్నుని ననువుఁజూచి
  మణిశిలాసోపాన మధ్యమార్గంబుగా
          నభ్రంకషంబైన హర్మ్య మెక్కి
  సప్తపాతాళభువన విష్కంభములను
  దొలిచి వెడలిన జ్యోతిః ప్రదీప్తమూర్తి
  శంభు భీమేశ్వరేశ్వర స్వామిఁ గొలుచు
  పరమ మాహేశ్వరున కేమి బ్రాంతి ముక్తి.

భీమ. ౧-౧౧౫

ఈపద్యమున శ్రీనాథునకు భీమనాథునియెడఁ గల భక్తి తాత్పర్యములు, వ్యక్తములగుచున్నవి. ప్రథమాశ్వాసములోని పద్యములన్నియు శ్రీనాథుఁడు మూలానుసరణము లేకుండ స్వీయముగ

ననుసంధానించినవి. ఈపద్యమున మాహేశ్వరుఁడు భీమేశ్వరు నెట్లు గొలువవలయునో యాతీరునుగూడ వివరించినాఁడు.

అగస్త్యుఁడు వ్యాసునితోఁ గూడి భీమేశ్వరాలయమును బ్రవేశించెనని తెలుపుచు, నాయాలయ ప్రవేశమునఁ గ్రమముగ నేయే దేవతల నెట్లు సంభావింపవలయునో యనుక్రమము నుగ్గడించుటయు హృద్యముగనేయున్నది. అగస్త్యవ్యాసులు అంతర్భవనమునఁ బ్రదక్షిణమాచరించుచు తిరుచుట్టు మాలికయందు నెలకొనియున్న హిమవద్భూధరరాజ తనయయగు భీమనాథునియంతఃపురాంగనను సేవించి, డుంఠివిఘ్నేశ్వరునిగొలిచి, దుర్గామహాదేవికి నమస్కరించి, వటుక భైరవునిజూచి, విష్ణునకు, బ్రహ్మకు, ఇతర దేవతలకు నమస్కృతులు ఘటించి, భీమనాథుని దర్శించుటకై హర్మ్యము నెక్కిరఁట. ఈ పరివార దేవత లందఱును క్రింది యావరణలో నుండినవారే. వారిని దర్శించినవెనుక భీమనాథుని దర్శింపవలయుననుటయు నిందు వ్యక్తమగుచున్నది.

సీ. వఱలు గుబ్బలరాచవారి కూరిమికన్య
భీమేశు శుద్ధాంతభామఁ గొలిచి
కంధరంబుననుండి గంధసింధురమైన
గుజ్జువేల్పుఁ గుమారగురునిఁ గొలిచి
కైవల్యనిధికి దుర్గామహాదేవికి
సర్వమంగళకు నంజలి ఘటించి
యాశాతటీపటీ శాటి కాకటుం
వటుక భైరవు సిష్టవరదుఁ జూచి
నలువ సేవించి యిందిరానాథుఁ గాంచి
యితరపరివారదేవతావితతి కెల్ల

నేటికోళ్ళిచ్చి యొక్కరమ్మోటిమునులు
మృడుని హాటకశైలంబు మీఁదినిలువు

అగస్త్యుఁడు వ్యాసునితో దక్షారామమునందలి విశిష్టతను గూర్చి తెలుపుచు, కార్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు భీమనాథుని యాలయముమ్రోల వెలిఁగెడి జ్వాలాతోరణము క్రిందినుండి యొకమాఱు దూఱినచో నాతనికి ప్రాణమును విడుచుసమయమున యమపురద్వారమును దూఱునక్కఱ యుండదని వక్కాణించి యున్నాఁడు.

గీ. కార్తికిక వేళ భీమశంకరునినగరఁ
దూఱు నెవ్వాఁడు చిచ్చులతోరణంబు
నతఁడు దూఱఁడు ప్రాణనిర్యాణవేళ
ఘోరయమపట్టణ ద్వారతోరణంబు.

ఈ జ్వాలాతోరణమహోత్సవము నేఁటికిని భీమనాథుని యాలయము మ్రోల జరుగుచుండును. ఎందఱో భక్తులు భీమనాథుఁ డాజ్వాలాతోరణమును దూఱునపుడు భక్తితోఁ దామును దూఱుచుందురు. ఆ తోరణమునకై కూర్చిన గడ్డిని దెచ్చుకొని పశువులకుఁ దినిపించిన పాడిపంటలు సమృద్ధిగ నుండునను నమ్మకముతో పెక్కుఱు హాలికులుకూడ నీ యుత్సవమునఁ బాల్గొనుచుందురు.

సప్తగోదావరమున స్నానముచేసి, భీమేశ్వరుని యాలయము మీఁది పసిఁడికలశమును గాంచి, పంచాక్షరీమంత్రమును బఠించు శివయోగికి సంసారపు జంజాటము మరలఁ గలుగదని వివరించియున్నాఁడు.

ఉ. ఏట మునింగి లేచి పరమేశ్వరుమందిర సౌధవాటికా
హాటకకుంభముంగని షడక్షరమంత్రము జిహ్వఁ గూర్చి వా
చాటత సత్యతత్త్వఁడగు శాంభవయోగివరేణ్యుఁ డేల జం
జాటపు సంసృతిం బొరలి చచ్చుచుఁ బుట్టుచునుండుఁ బార్వతీ

ఉ—౨౩.

వసంతోత్సవము

భీమనాథుఁడు, దక్షారామమున నెలకొని భీమమండలిని నిరాతంకముగఁ బాలించుచుండఁగా నరుదెంచిన వసంతసమయమున వసంతోత్సవము వైభవముతో జరిపించెనని మహోల్లాసముతోఁ జిత్రించి యున్నాఁడు. వసంతోదయమైనంతనే ఋతుచక్రవర్తి, భీమేశ్వరునకు కుసుమవిసరము కానుకఁ గొని తెచ్చెనఁట. దక్షారామమధ్యమున విసరిన వాయువు లెంతయు నామోదభరము వెదచల్లినవఁట. ఏతావునంగైనను శ్రీనాథుని గంటమున గాలులు రేఁగెనా యని వింతయొయ్యారము సూపుచుఁ గొనసాగును. అందును వసంతసమయమైనచోఁ జెప్పనేల?

శా. హేమంతావధిసంప్రబోధగురువుల్ ప్రాజ్ఞాతతేజోఽస్నిగ్ధా
య్యామంత్రాక్షరముల్ పటీరగిరి వన్యామందవాతూలముల్
వేమాఱుం గలశీతనూభవవధూవేణీ భరాంతఃప్రసూ
నామోదగ్రహయాళువుల్ పొలసె దక్షారామమధ్యంబునన్.

ఈపద్యమున మలయగిరి మందమారుతముల నెంతయుఁ బ్రౌఢముగఁ జిత్రించుచుఁ దనకుఁగల సంస్కృతవాణీ ప్రయోగలాఘవమును బ్రదర్శించియున్నాఁడు. మలయగిరిమీఁది వన సమూహామునుండి బయలుదేఱిన మందమారుతములు హేమంత

సమయూవధిని బోధించు గురువులై మన్మథాగ్నిని ప్రజ్వలింపఁ జేయు సామిధేనీ మంత్రాక్షరములై, అగస్త్యుని రాణియగు లోపాముద్ర వేణీభారములోఁ జొనిపిన పూలతావిని గొనివచ్చు నిచ్చగలవై పవమానమధ్యంబున వీచినవఁట. ఈ పద్యములో నాతఁడుపయోగించిన పదములు ధాయ్యా, వన్యా, గ్రిహయాళువు అనునవి సంస్కృతభాషలో మాఱుమూలవి. 'ధాయ్యా' అనఁగా అగ్ని హోత్రుని ప్రజ్వలింపఁజేయుటకై యజ్ఞములందుఁ బఠించు మంత్రము. దీనినే సామిధేనీమంత్ర మనియు నందురు. అమరసింహుఁడు ఈ పదమునకు వివరణము నిట్లు చేసియున్నాఁడు. "సా సామిధేనీ ధాయ్యాఋక్ యాస్యా దగ్నిసమిన్ధనీ" అనఁగా అగ్నిని మండింపఁజేయు ఋఙ్మంత్రము 'ధాయ్యా' యనియు సామిధేని యనియు ననఁబడును. దీని యర్థమును దెలిసికొనవలయునన్న శ్రౌతసంప్రదాయమేని దెలియవలెను. లేకున్న నమరము నెమరునకైన వచ్చియుండవలయును. 'వన్యా' యనఁగా వనసమూహము. 'గ్రిహయాళువులు' గ్రహించెడి స్వభావముగలవి. ఈ రెండుపదముల యర్థమును గుర్తించుటకు సంస్కృతవ్యాకరణపరిపాటిని ప్రకృతి ప్రత్యయ విభాగము దెలియుట యావశ్యకము. ఇఁక నీపద్యములో భావగర్భితముగఁ బ్రవేశపెట్టిన యంశము ఆమందమారుతములు వేమాఱుం గల శీతనూభవ వధూవేణీభరాంతః ప్రసూనామోదగ్రిహయాళువు లగుట. కుంభసంభవుని భార్యయగు లోపాముద్రాదేవి కొప్పులో పలనుండిన పూవుల పరిమళములను గ్రహించు స్వభావముగల వానినిగాఁ గాలులను జేసి, లోపాముద్రకుఁగల ప్రసూనధారణ

ప్రీతిని సాకూతముగ కవి వెల్లడించినాఁడు. లోపాముద్రకు పూవు లన్న మిక్కిలి యాస్థయున్నట్లు లీక్రిందివిషయము స్పష్టముచేయు చున్నది. లోపాముద్ర కాశిలో మల్లెతీఁగలు నాఁటినట్లును, అవి పుష్పించి విశ్వేశ్వరుని పూజ కుపయోగించుచుండెనా యని యగస్త్యుఁడు వ్యాసుని క్షేమవార్తలడుగుటయు నీవిషయమున కుపోద్బలక మని తోఁచుచున్నది.

వ్యాసుఁడు, విశ్వనాథుని యాగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై కాశిని బాసి దక్షిణకాశియగు దక్షారామమునకు వచ్చుచు మార్గమధ్యమున తుల్యభాగానదీతీరమున పీఠాపుర యాత్రికిఁ బోవుచున్న యగస్త్య మహర్షిని జూచెను. అగస్త్యుఁడు వ్యాసుని యోగక్షేమములు దెలిసికొను సందర్భములో లోపాముద్ర కాశిలో నాఁటినమల్లీవల్లులను గూర్చి యిట్లు ప్రశ్నించెను.

క. కాశీనందన కంతే

కాలుల శిరిములకు విరులు కల్పించునో కో

లీలావనాంతరమునను

మాలోపాముద్ర యిడిన మల్లీవల్లుల్.

ఇది లోపాముద్రకుఁ గల సుమనోవినోదమును దెలియఁ జేయుచున్నది. తనయిల్లాలు వారణాసిలో నాఁటిన మల్లెల యేపునుగూర్చి ప్రశ్నించినయగస్త్యునకుఁ గూడ నాపూవుల మీఁద నాదర మెంత గలదో యీపద్యము చాటుచున్నది. ఈవిషయము నంతటిని స్మరింపఁ జేయుటకే శ్రీనాథుఁడు దక్షా రామమునందలి వాయుపులను 'కలశీతనూభవ వధూవేణీభరాంతః ప్రసూనగ్రహాయాళువు' లనుగా సమకూర్చియున్నాఁడు.

మఱియు నిచట వీచిన మలయగిరి వాయువులకు ముఖ్యముగ నుండవలసిన శైత్యము (చల్లఁదనము) మాంద్యము (మెల్లఁదనము) సౌరభ్యము (పరిమళము) కూడియుండె ననుటకే యీపద్యము కొంత తోడ్పడినది. హేమంతకాలావధిని దెలుపు గురువులగుటచే నీవాయువులు వేఁడిమి లేక చల్లఁదనము వహించి యుండె నని తెలియుచున్నది. మలయగిరి మీఁది వనసమూహము దాటి వచ్చుటచేతనే యవి మందమారుతము లయినవి. ఇఁక లోపాముద్రాదేవి కొప్పులోనికిఁ జొచ్చి యచటి పూలతావిని గొనివచ్చుటచే మారుతముల కొక విశిష్టమైన పరిమళము చేకూఱినది. ఇట్టి విశిష్టగుణములు గలిగిన మందమారుతములు దళా రానుమధ్యంబునఁ బొలిసినవి; గావుననే యవి మన్మథాగ్ని నుజ్జ్వలింపఁ జేయుటకు సామిధేని మంత్రాక్షరములుగా శ్రీనాథుని గంటమున వెలసినవి.

ఆవసంతోదయమున లతలన్నియుఁ బుష్పించినవి. తుమ్మెదలు చెలరేఁగి ఝుంకారములు చేయఁదొడఁగినవి. అచ్చరలు మందార ద్రుమవాటిలో పూలమద్యములు గ్రోలుచు త్రిలోకాధిపతియగు భీమనాథుని హిందోళమునఁ బాడిరట. మన్మథుని మూలసైన్యము దండెత్తుటను దలఁపించుచు, తుమ్మెదల కోలాహలములు, చిలుకపలుకుల యుద్రేకములు, గోరువంకల సల్లాపములు, ఉద్యానవనములలో గండుకోయిలల కంఠములనుండి వెడలిన కోమలకుహూకారములును జత గూడినవి. శ్రీనాథుఁడేవనములోఁ బడినను కలపుంస్కోకిలకంఠ కోమల కుహూకారములను వినిపింపఁజేయక మానఁడు.

ఆవసంతసమయమున దక్షవాటికలో నచ్చరలు వారుణీ రసాస్వాదమున మత్తిలి వీణలు మీటుచుఁ బాడిరఁట. అది యూతని నాఁట జాతరలలోఁ గానవచ్చు పరిపాటి.

ఉ॥ జాదర జాదరంచు నృడుచర్చర గీతులు వారుణీరసా
స్వాదమువాతిరేకములఁ జంద్రిక కాయఁగ దక్షవాటికా
వేదులమీదఁటన్ గనకవీణలు మీటుచుఁ బాడి రచ్చరల్
మోద మెలర్పఁగా భువనమోహనవిగ్రహు భీమనాథునిన్.

భీమ ౫-౧౧౨.

ఈనాఁడును దక్షారామ పరిసరములందు గ్రామదేవతల జాతరలు జరుగుచుండును. పెక్కురు వారుణీరసా స్వాదముచేసి వివిధమయిన వాద్యములతోఁ బాటలు పాడుచుండుటయు జరుగుచుండును. శ్రీనాథుని నాఁటి యచ్చరలు భీమనాథుని సేవించెడి వారవధువులై యుండనోపును.

అంతట భీమనాథుఁడు కేళీవిహారముల కందఱకు నాజ్ఞ నొసంగి యందులకు వలయు గంధకర్పూరకస్తూరికాది ప్రశస్త వస్తువుల నొసఁగెనఁట వానిని గైకొని వేషభూషాదులతోడఁ గూడి దేవతా స్త్రీలు భీమనాథుని గొలువవచ్చిరఁట. విఘ్న స్వరుఁడు పాతాళభైరవుఁడు వీరభద్రుఁడు బ్రహ్మాదిదేవతలు ఇంద్రాది దిక్పాలురు ప్రమథులు దేవతాగణంబులును గూడ వచ్చి యాయుత్సవమునఁ బాల్గొని రఁట. భీమనాథుఁడు వచ్చిన వారినందఱను సౌహార్దముతోఁ జూచి కనుసన్న చేసినంతనే, యచటఁ జేరిన వారందఱును వావివరుసలనుబట్టి స్త్రీపురుషు లొండొరులపై గంధము పసుపు కస్తూరి కర్పూరము మున్నగు

ద్రవ్యములు గలిపిన జలములు చల్లుకొనఁదొడఁగిరని శ్రీనాథుఁ డిట్లు చిత్రించియున్నాఁడు.

సీ. హేరాళముగఁ జల్లె నెలనాగ యొకర్తు
కుంభోదరునిమీఁదఁ గుసుమరజముఁ
గుటిలకుంతల భృంగిరిటిమోమునం దొకర్తు
తాకించె నొలగఁదంపుఁ బసుపు
వక్షంబు లక్షించి వైచె గంధపుటుండ
వీరభద్రునినొక్క నీరజాక్షి
చెవిలోనఁ జాలంగఁ జిమ్మె గొజ్జఁగనీటఁ
గాలభైరవు నొక్క కలువకంటి
కొమ్మ యందంద నొక్కతె కొమరసామి
యౌదలలయందు జవ్వాదియసలు గలిపెఁ
బునుఁగు మణికుంభమున నించి పోసె నొకతె
పొలఁతి విఘ్నేశ్వరుని తుండబొజ్జమీఁద.

ఈవిఘ్నేశ్వరుని మండూకజఠరుఁ డందురు. ఈగజాననుఁ డీనాఁడు భీమేశ్వరాలయమున దక్షిణద్వారమునుంగలివాకిటనున్నాఁడు.

శ్రీనాథుని కాలమున రెడ్డిరాజులు నెఱపించు వసంతోత్సవములలో విలువగలయీసుగంధద్రవ్యములు గలిపిననీట నొకరిపై నొకరు చల్లుకొనుట యుండవచ్చును. ఈనాఁడును దక్షారామ సమీపప్రదేశములలో దేవతాకల్యాణములు జరుగునప్పుడు పసుపు కుంకుమము గంధము కలిపిననీటిని (స్త్రీ) పురుషు లొండొరులపైఁ జల్లుకొను పరిపాటి గలదు. వీరిలో పురుషు లెవ్వరేని యుద్రేకముతోఁ జిమ్మటగొట్టము చేకొని నీరును జిమ్ముచు వచ్చిన నాయుత్సవములలోఁ బాల్గొను వనితలు తప్పు

శానిపోవుట యుఁ గానవచ్చును. ఆదృశ్యమును శ్రీనాథుఁడు దక్షవాటిలోఁ గాన్పింపఁ జేసినాఁడు.

ఘట్టతరోద్ధతిం గరిముఖంబునఁ బీలిచి గౌతమీనదిం
బుట్టిన సప్తపావాహ జలపూరముఁ ద్రుస్సన నూఁకుచుం బురీ
హట్టమున న్మహోత్సవవిహారము సల్పెను గౌరిదేవి తో
ల్పుట్టిన గణేశ్వరుండు సురభామిను లోలమునం దొమంగఁగన్.

విఘ్నేశ్వరుఁ డు ద్రేకముమీఁఱ దుండముతో గౌతమీనదీజలము పీల్చి ద్రుస్సుమనియూఁదుచు వీథిలో విహారముచేయుచుండఁగా దేవతాస్త్రీలు చాటున కొదిగిరఁట. అట్టివసంతోత్సవ సమయములలో సాధారణముగ వావివరుసలుగలవారిమీఁదనే చల్లుటయు నొక పరిపాటి. ఆవిషయమునే శ్రీనాథుడు క్రిందిపద్యమునఁ దెలిపినాఁడు.

అచ్యుతునిమీఁదఁ జల్లె మద్గాబ్ధికన్య
భారతీదేవి పద్మజుపైనిఁ జల్లె
శచి మహేంద్రునిఁ జల్లె వసంతకేలి
గంధకర్పూర కస్తూరికాజలంబు,

దక్షారామమునందలి మహోత్సవసమయములలో సాని యీశాని వేషము దాల్చి, చేత చంద్రకాంతపాత్ర ధరించి భిక్షాటనముసేయు వేళలఁ జూపించు నృత్యము లోకముల మత్తిల్లఁజేయునఁట. ఆ సానివేషమును శ్రీనాథుఁ డెంతయుఁ జిత్రముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు. పూలదండలతో నిండిన వేణీభరము షోంకముగాఁ బిరుదులపైఁ బొరలియాడినది. కాలిని దొడిగిన యందెల ఘుణత్కారము వ్రేళ్లకుఁ బెట్టిన మట్టెల చప్పుడుతోఁ

గూడి యింపు నింపినది. అందమై గుదురునిండిన పయోధరముల మీఁద ముత్యాలపేటలు పురిసియాడినవి. చెవుల వ్రేలాడు తాటంకముల వజ్రకాంతులు లేఁతవెన్నెలను క్రిందుచేసినవి. ఇట్టి యపురూపమైన విలాసములతోఁ గూడినవారవనితలు నృత్యములుసేయు పరిపాటిని శ్రీనాథునినోట వినకుండ నుత్సవ మెట్లు సాఁగును. ఆకవినోట వినవచ్చిన సొంపుఁ బరికింతము.

సీ. విరులదండలతోడి వేణికాభారంబు
పొంకంబు పిఱుఁదులఁ బొరలియాడ
మణితులాకోటికోమల ఝణత్కారంబు
రవళి పట్టెలమ్రోఁత యవఘళింపఁ
గుదురునిండిన చిన్ని గుబ్బచన్నుల మీఁద
ముత్యాలత్రిసరంబు మురువుఁజూప
వలమానతాటంక వజ్రాంకురచ్ఛాయ
లేఁతవెన్నెలఁ బుక్కిలించి యుమియ
సాని యీశానిదై మహోత్సవమునందుఁ
గేల నవచంద్రకాంతంపు గిన్నెఁ బూని
వీథి శోభిటన మొనర్చు వేళఁ జేయు
మరులనృత్యంబు జగముల మరులుగొలుపు, భీమ ౧-౧౦౪

శ్రీనాథునకు దక్షారామమున నిట్టి వేశ్యాంగనా నృత్యము లానాఁడు గానవచ్చి యుండును. దాని నీ పద్యమునఁ దాను మరులు (మోహము) గొని జగములు మరులుగొను నని యతిశయింపఁ జేసినాఁడు.

భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గావ్యత్వముదగ్ర నొసఁగినది శ్రీనాథుని ప్రతిభావిశిష్టమైన దృశ్య సాక్షాత్కృతిపద్ధతి కథాకథన కౌశలమును. వానికి సరిపడిన ఘట్టములు సంస్కృతమూలము నర దీతనికి జతఁగూడినవి. సాధారణముగ శ్రీనాథుఁడు తనకవి తాధార సరియైనతూఁగులో నడచుట కనువైన ఘట్టములనే యనువదింపఁ బూనుకొనును. సంస్కృతభీమఖండము శ్రీనాథుని తెలుఁగు భీమేశ్వరపురాణమున కనువాద మని కొంద ఱందురు; గాని, యది నిశ్చయ మనుటకుఁ దగినయుపపత్తు లెందునుగాన రావు. సంస్కృత వాఙ్మయములో మధురమైన సామగ్రి యేది కంటఁబడినను దానిని తనగంటమున కంటించి తెలుఁగుసీసములఁ గఱగించి పోయుట యాతని కభిమతమైన విషయము. సంస్కృతకవితాసామగ్రి నంతయుఁ దనగ్రంథములలో నింపి, తరువాతి వారికిఁ బథప్రదర్శకుఁడైన శ్రీనాథుఁడు సంస్కృతమును వీడి స్వతంత్రముగఁ దెలుఁగుసేఁతకుఁ గడఁగె ననుటకుఁ దగినయుపపత్తి బలమైనది గానరాదు. ఏదియో యొకమూల నుండిన దానిని తీర్చిదిద్ది మెఱుఁగు పెట్టుటయే యాతని పనివానితనము.

భీమేశ్వరపురాణమును ప్రబంధమును గావించుటకుఁ గూర్చిన వానిలో మూల మాధారము లేకుండ వెలసినది ప్రథమాశ్వాసమునందలివిషయ మంతయును. దీనిలోఁ గృత్యాది, షష్ఠ్యంతములు, దక్షారామపురవర్ణనమునుగూడ శృంగారరసమయము గావించుటకే "పర్యంత మందార పారిజాతకవనీ రమమాణకిన్నరీ సముదయంబు" అని ప్రారంభించి, కృతినాయకు

నకుఁ దనిపితీఱ భీమనాయకునియెదుట వేశ్యాంగనాభంగిమములు ప్రదర్శింపఁజేసినాఁడు. దక్షారామపురవరమును సర్వసంపత్సమృద్ధము నొనరించుచు "దక్షారామవిలాసినీవతుల సౌందర్యంబు వర్ణింపఁగా జతుశ్శ్రోత్రకులాధినాయకునకుఁ శక్యంబె?" యని యబ్బుర పోయినాఁడు. అప్పురంబువేశ్యలను, ప్రపంచ మంతయు సృష్టిచేసిన బ్రహ్మగాక 'జాణదేవర శ్రీపంచశరవిరించి' సృజియించెనఁట. కావుననే వారిసౌరును గడు సున్నితముగఁ జిత్రించి పాలకడలిలోనుండి లేవనెత్తినాఁడు —

సీ. ముడువంగ నేర్తురు మూలఁ గమ్మనితావి
కలుగు క్రొవ్విరులు లోఁ గందకుండ
మురియంగ నేర్తురు మోహనాస్పదమైన
మొగలివాకిటిచాయ నగరవీథి
వలపింప నేర్తురు వలరాజు గెలిచిన
పెద్దకాలము వేల్పు భీమనాథుఁ
బలుకంగ నేర్తురు పాటలాధరముల
మొల్క లేనగవులు ముద్దుగురియఁ
జందురునితోడఁ గల్పవృక్షములతోడఁ
దారతో లక్ష్మితో నమృతంబుతోడఁ
గౌస్తుభముతోడ మున్నిటఁ గలిగినారు
విబుధగంధర్వజాతు లవ్వీటిసతులు.

ఇట్లు నాఁటివేశ్యల జడలతీరు, విటుల వలపించు సౌరు, మాటల తీరు వర్ణించి యానాఁటి వేశ్యాంగవల దేవాంగనాజాతి వారినిగాఁ జిత్రించినాడు.

శ్రీనాథుఁడు మందమారుతప్రసారమును గావింపఁజేసిన, నా గాలి యెక్కడెక్కడికో పోయి వెలితిపడి ఒప్పఁటుఁబడును. అది సంచారారామములందు బయలుదేఱెనా మఱి చెప్పఁబనిలేదు. దక్షారామమున బయలుదేఱినమలయమారుతము తిలకపుష్ప ముల తేనెలు, పోఁకపూవులపరిమళములు పుక్కిలించి వలపెక్కినది. కలమసస్యములఁ గాచు గోపికల చన్నుఁగవలమీఁది పైఁటలు తొలఁగించి, సప్తగోదావరతరంగములమీఁద జలవిహారము చేసి, దేవగంధర్వవిలాసినుల విహారహర్మ్యములలోసికిఁ దూరి, అనుపాములు సేవింపఁగఁ వెలితిపడుచు మలయజలతల గుబురు లలో మెలఁగునఁట. ఇట్టి మలయమారుతము నొకవిటునిగఁ దయారుచేసి, యాతనిధూర్త చేష్టితములను వర్ణించి, బహుస్త్రీ పరిషేవణమున శక్తి తఱిగి పొదలలోఁబడి తిరుగాడుట కడుహృద్యముగఁ జిత్రించినాఁడు కవి.

సీ. తిలకంబు బలు తేనియలఁ బోకమోకల
        పువ్వుఁబాళల తావిఁ బుక్కిలించి
    కలమగోపికల చిక్కనిచన్నుఁగవల పై
        పటపల్లవంబులు వాయఁదట్టి
    సప్తగోదావరజలతరంగారోహ
        కేళీసుఖంబు లంగీకరించి
    దేవగంధర్వలీలావతీహాటక
        ప్రాసాదవలభిగర్భములు దూరి
    ప్రతిదినము దక్షవాటీపురంబునందు
    మలయవేలావనీ మందమారుతంబు
    గంధసారలతాకుడుంకముల మెలఁగు
    చిలువలేమలు సేవింప వెలితిపడుచు.

భీమ. 1–౭౭.

ఇఁకఁ గుమారారామములో కుమారవనమారుతములు రేఁగినవి. వానిగమనభంగి వేఱు. అవికూడ విలాసవతీభవన మణిగవాక్షములలో దూరినవి. అచటి ప్రస్తావము కూడ నట్టిదే. ఆ వాయువులకును పరిమళము మాంద్యము శైత్యము జతఁగూడినవి. కాని యామారుతము లెన్నిటికో యుల్లాసమును గలిగించి యుపకరించినవి. క్షామరేటి యందున్నకమలములకు పరిమళభరమును గూర్చినవి. నారికేళవనములోని క్షాత్ర పూలమొగ్గలను వికసింపఁజేసినవి. అప్సరస్త్రీల విహారభవనము లందలి ఇంద్రనీల మణిగవాక్షములలో దూరి వారికిఁ జల్లఁదనముకలిగింపఁజాలినవి. భీమేశ్వరుని విశాలవక్షమునం దొప్పుచున్నసర్పములకు భుక్తి వెట్టినవి. రాజనారాయణస్వామి రమ్యభవనముమీఁదనుండిన గరుత్మంతునకు నాట్యము నేర్పినవి. ఇందఱి కెన్నియుపకృతు లొనర్చిన యాకుమారారామవాయువులు వ్యాసునిమీఁద వీచి యాతనికిఁ గల మార్గాయాసము నణఁచివేసినవి.

సీ. క్షామరేటికల్యాణకమలషండంబుల
సౌరభ్యభారంబు సంతరించి
నారికేళాటవీ నవపుష్పకుహాళి కా
వితతి కన్నెఱికంబు వీడుకొలిపి
యప్సరఃకాంతావిహారహాటక హర్మ్యశ్రే
ణీకాంతమణిగవాక్షముల దూరి
భీమనాయకదేవు పేరురంబునఁ గ్రాలు
భుజగహారములకు భుక్తి వెట్టి
రాజనారాయణస్వామిరమ్యభవన

తార్క్ష్యకేతనపతికి నర్తనము గఱపి
పొలసె నధ్వపరిశ్రాంతి పొడవడంగ
వానిరరుహైఁ గుమారవనానిలములు.

భీమ. ౨. ౯౨.

ఇచ్చటఁగూడ కుమారారామపవనములు ధూర్తవిటకృత్యములు కొన్ని జరుపక పోలేదు. నారికేళాటవీనవపుష్పకుహళికావితతికిఁ గన్నెఱికంబు వీడుకొలిపిన వఁట. ఈకన్నెఱికమును వీడుకొలుపుటలోనే కావ్యకళ యుట్టిపడుచున్నది. వ్యంగ్యముగ నొకవిటుఁ డొకవేశ్యకుఁ గన్నెఱికము వీడుకొల్పినపరిపాటి నిది స్ఫురింపఁజేయుచు శృంగారభావమునఁ కొక ముద్రవేసినది. ఆ విటునే యప్సరఃకాంతావిహారహర్మ్యములలో గవాక్షముల దూరు నట్లు చేయుటయు శ్రీనాథునిరసప్రవణదృష్టికి నిదానము. పిమ్మట వన్నియు వాయువులకు సహజముగ నుండెడియుపకృతి సామగ్రి చిత్రణమునందే పర్యవసన్నములు. సౌరభ్యశీతలభారమువహించి, భుజగహారములకు భుక్తి పెట్టుటచే వెలితిపడి, మందగించిన వన వాయువులు గావుననే, కాశీవిప్రయోగఖిన్నమతియై యధ్వపరిశ్రాంతిచేఁ దపించుచున్న వ్యాసునిమార్గాయాసమునకుఁ బొడవు నణఁపఁగల్గినవి. ఇచట వ్యాసుని మార్గాయాసము తీర్చుటకు "యప్సరఃకాంతావిహార హాటకహర్మ్యశశికాంతమణిగవాక్షముల దూరి" రా నక్కఱలేదు. కాని శ్రీనాథుని గంటమున గాలులు రేఁగెనా మూలమూలలకుఁ బోయి కాని బయటికి రానేరవు. రహస్యస్థలములకుఁబోయి యొసకొత్తగుణమును దేకుండ

నుండవు. కాని యీగుణమును గ్రహించుటకు పాఠకులకే వదలి వేయుటలో నాతని కొక యుల్లాసము.

ఆంధ్రకవితకు ప్రబంధముద్ర నొసఁగిననాఁటి నుండియుఁ గవులు ప్రసంగము నెట్టులో కలిగించుకొని కొన్నివర్ణనములు తప్పక చేయుచు వచ్చిరి. సూర్యోదయసూర్యాస్తమయములు చంద్రోదయచంద్రాస్తమయములు నీవర్గమునకుఁ జెందినవియే. కాళిదాసాదికవులుకూడ తమ శ్రవ్యదృశ్యకావ్యములలో వీని కొకప్రత్యేకస్థానము నొసఁగి, కల్పనలతోఁ బెంపొందించి చిత్రించియున్నారు. సంస్కృతపరిపాటిని దెలుఁగులోనికి సంపూర్ణముగ నవతరింపఁజేయఁ దలఁచిన శ్రీనాథుఁ డావర్ణనముల నెల్ల విడనాఁడును, వ్యాసుఁడు కాశిని వదలి దక్షిణకాశికిఁ బయనము సాగించునపుడు వీనిని నాలిగింటి నొకచో గుదిగుచ్చి పెట్టినాఁడు. ఇది మూలములో లేకున్నను కావ్యత్వముద్ర నిచ్చుటకుఁ బని పట్టి కూర్చినదియే. కాని దీనఁ గవితాస్ఫూర్తి మెంతయు జతఁ గూడినది.

సూర్యాస్తమయము కాఁజొచ్చినది. వెంటనే అన్నపూర్ణాదేవి సిద్ధవాహినినీటిలో జలకమాడి కై సేయఁదొడఁగినది. విశ్వనాథుని యంతర్భవనములో తాండవారంభమునకు మద్దెలలు మ్రోసినవి. కాలభైరవుఁడు మధుపానగోష్ఠికిఁ బ్రారంభ మొనరించినాఁడు. కుమారస్వామి వాహన మగునెమిలి కంఠము సాచి క్రొక్కారోకో యని క్రేంకార మొనరించినది. తుమ్మెదలు ముకిళింపనై యున్న పద్మములను వీడి డుంఠివిఘ్నేశుని చెక్కు-

లమీఁది కుత్కంఠతోఁ జేరినవి. రాత్రివేళ రానై యుండినంతనే కానవచ్చినవారి నందఱను రసికులను మధుపానమత్తులను జేయు నుత్కంఠ కలవాఁడుగావుననే శ్రీనాథుఁ డిట్టిచిత్తరువును దీసినాఁడు. చరమాచలశిఖరమున దినకరుఁ డొక్కింత తడవు మసలినంతనే శ్రీవిశాలాక్షిని చిఱుబంతిపసుపాడి కైసేయ సిద్ధము చేయించుటయందే శ్రీనాథుని భావుకత యిమిడియున్నది. ఈ సీసపాదము ధ్వనిప్రధానమైన వాక్యము. దానిలో ప్రియసమాగమోత్కంఠను ధ్వనింపఁజేసినాఁడు కవి. కొమరుసామిరథము కంఠమునాచి క్రేంకారము చేసె ననుట యెంతయు రచనలోని సౌకుమార్యమును జిలికించుచున్నది.

సీ. సిద్ధవాహిని నీటఁ జిఱుబంతి పసుపాడి
శ్రీ విశాలాక్షి గైసేయఁదొడఁగె
మొరసె నంతర్గేహమున విశ్వనాయక
తాండవారంభ మర్దలరవంబు
మందార తరుపుష్ప మధుపానగోష్ఠికిఁ
బ్రారంభ మొనరించె భైరవుండు
కొక్కొరోకో యని కొమరుసామిరథంబు
కంఠంబు సాఁచి క్రేంకార మిచ్చె
మొగుడఁ బాఱిన యరవిందములను బాసి
గములు గములుగ మత్తభృంగములు గూడి
డుంఠివిఘ్నేశు చెక్కు లుత్కంఠఁ జేరె
నభినవంబైన యపరసంధ్యాగమమున.

భీమ. ౨. ౨౮.

ఇటులనే సూర్యోదయారంభమును గూడ తెలుఁగునుడికారపు సౌరుతో తీయఁగఁ గొనసాగించినాఁడు.

చ. తెలతెలఁబాఱెఁ జందురుఁడును విన్ననఁ దారకచక్రవాళముల్
పలపలనయ్యె దీప్తికలఁ బద్మవనంబుల షట్పదాంగనా
కలకలముల్ చెలంగె వెడకన్ను మొగిడ్చె లలిం గుముద్వతుల్
తెలతెలవాఱె జంభరిపుదిక్కునఁ దోఁచె ననూరురాగముల్.

భీమ ౨. ౪౯.

ఒక దృశ్యమును పాఠకులకుఁ గన్నులయెదుట సాక్షాత్కరించునట్లు చిత్రించుట కవితాశిల్పమున నొక పరాకాష్ఠ. శ్రీనాథుఁ డొక్కొకచో నట్టి శిల్పము నద్భుతముగఁ జిత్రింపఁగల దిట్ట. కాశినుండి వచ్చిన వ్యాసుని, తుల్యభాగానదీతీరమున నగస్త్యమహాముని యెదుర్కొనునప్పటి దృశ్యము మిక్కిలి రమ్యముగ వెలసినది. ఆ దృశ్యములో నొక పరమమాహేశ్వరాచార పరాయణుని జిత్రించుచు వ్యాసభట్టారకుని మూర్తిని మనయెదుటఁ బెట్టినాఁడు. ఆతఁడు మూఁడు రేకలు తీరునటు నుదుట భస్మము దాల్చినాఁడు. మెడలో రుద్రాక్షమాలికలు దాల్చినాఁడు. మీఁది దేహమున యజ్ఞోపవీత కృష్ణాజినము లమరించినాఁడు. శిరమున చిగురుటాకులఁ బోలిన జడలు దాల్చినాఁడు. చేత నొక తామ్రపాత్రము వ్రేళ్ళ యందొక దర్భపవిత్రము, మూపునందు నైష్ఠికబ్రహ్మచర్య సూచకమగు పాలాశదండమును; శరీరము వర్షాకాలమేఘమును బోలిన నీలిమతోఁ గూడి సాలవృక్షమువలె నెత్తుగ నున్నది. ఆతని యాకృతియే యాతఁడు పరమభాగవతుఁడనియు, మాహేశ్వరాచారపరాయణుఁ డనియు, మౌనులలో నగ్రగణ్యుఁ డనియుఁ దెలుపుచున్నది. అట్టిపులినసంభవమునిని కలశసంభవముని పొడగాంచె నఁట. మాహేశ్వరాచారవీథిలో

మెలఁగఁదలఁచినవాని కీవేషము; ఇట్టిస్వరూపము జతగూడవల సనుటను నీవర్ణనము తెలుపుచున్నది.

సీ. భస్మత్రిపుండ్రాంక ఫాలప్రదేశుని
రుద్రాక్షమాలికారూఢవక్షు
నుపవీతకృష్ణాజినోత్తరాంగునిఁ బల్ల
వారుణాంచితజటాపటలధారుఁ
దామ్రపాత్రాంగుళీదర్భమాలపవిత్రుఁ
దరుణకింశుకలతాదండధారుఁ
బ్రావృషేణ్యావినీలపాథోధరశ్యాము
సాలవృక్షప్రాంశుఁ జారుదేహుఁ
బరమభాగవతోత్తమప్రథమగణ్యు
విమలమాహేశ్వరాచారవీథిపథికు
నఖిలనీవారముష్టింపచాగ్రవరునిఁ
బులినసంభవుఁ బొడగాంచెఁ గలశజుండు.

భీమ ౨. ౮౩.

ఈమహాను లిరువురును గలిసి; యొకరి నొకరు కౌఁగిలించుకొని, కుశలప్రశ్నములు చేసికొనునప్పటి వైఖరిదే, వ్యాసుఁడు కాశిఁ బాసిన కారణముఁ జెప్పుట కాముఖమైనది. వ్యాసుని ముఖమునందలి వికారము గుర్తించి కుంభసంభవుఁ డాతురత మీఁఱ నడిగినప్రశ్నలు కాశిలో నివసించుటకు సాధారణముగఁ గలిగెడివిఘ్న కారణముల నుగ్గడించునవి. ఆయుపగుటఁగో నగస్త్యునకు వ్యాసునెడఁ గలుగు నవ్యాజప్రేమ వ్యక్తమగుచున్నది. దానిని వ్యక్తముచేయుటలో శ్రీనాథుని పలుకులలోని తీయఁదనము తొలఁకెపడినది.

సీ. లోలార్కునకు నీకు లోలోన నేమేనిఁ
బోటి పుట్టదు గదా! మాటమాట
వెనకయ్య శ్రీడుంఠివిఘ్నేశ్వరస్వామి
ధిక్కరింపఁడు గదా! తెగువ నిన్ను
నాఁకొన్న నిన్ను మధ్యాహ్నకాలంబున
నరయకుండఁడు గదా! యన్నపూర్ణ
నెపమేమియును లేక నీయెడాటమ్మునఁ
బాటిఁ దప్పఁడు గదా! భైరవుండు

నెట్లు పాసితి మిన్నేటి యిసుకతిప్ప
యెట్లుపాసితి వాస్తలం బేనుకోసు
లెట్లు పాసితి నవిముక్తహట్టభూమి
యెట్లుపాసితి విశ్వేశు నిందుఫణిని.

వ్యాసునకుఁ గాశిపైఁ గోప ముద్భయించుటకుఁ గారణము వర్ణించునప్పటిగద్యము రసానుగుణ మగుశైలిలో నడచినది. శైలిలోని వేగమే కోపమునకుఁ గూడ నొకవేగమును గూర్చునదిగా సిద్ధమైనది. వ్యాసుఁ డగస్త్యునితోఁ గాశిలోఁ దాను బడిన యిడుములు తెలుపుచున్నాఁడు. "మధ్యాహ్నకాలం బగుట నిరూపించి, భిక్షాపాత్రంబులఁ గేలఁబూని, యతికఠోరజఠరక్షుధాగ్నితాపంబునకుఁ దోడగు తపనమయ ప్రచండకిరణకాండప్రకాండంబులు నెత్తి మండింప, లేదు నడువుండు పొండు కూడ దనునిషేధవాక్యంబులు చెవులు నిండికొన విప్రవాటంబులఁ బ్రతిగేహంబును బరిభ్రమించి, విసికి విసిమాలి వేసరి యలసి యారటఁబొంది సొలసి జూఁకించి తూలి దూపటిలి యుల్లంబునఁ గ్రోధం బగ్గలించినా వ్యాసుండు క్రోధాంధకారముచేఁ గన్నులు

చీకటులు గ్రమ్మఁగా, తన్నుఁ జూచెడి శిష్యులు భయభీతులగు నట్లు లతివేగముతోఁ జేతఁ దాల్చిన భిక్షాపాత్రమును నూఱు వ్రక్కలగునట్లు ఱాతి మీఁద నడివీథిలో చితుకఁగొట్టెనఁట. వ్యాసుని రౌద్రోద్రేకము తదనుగుణమైన బంధమున నడిచినది.

శా. కుక్షిప్రోద్భవనిష్ఠురక్షుత్తమసో(గ్ర)ధాంధకారంబునన్
జక్షుల్ రెండును జిమ్మచీకటులుగా సంరంభశుంభద్గతిం
బేత్రక్షచ్ఛాత్రులు భీతిఁబొందఁ గడు నుద్రేకించి హట్టంబునన్
భిక్షాపాత్రము ఱాతిమీఁద శతధా భిన్నంబుగా వైచితిన్.

రౌద్రరసస్ఫూర్తికి సరిపడినవృత్తము, ఆరభటీవృత్తి, ఓజోగుణము, తదనుగుణమైన ద్వితీయచతుర్థవర్ణసంయోజనముతోఁ గూడిన సమాసములు, క్షకారప్రాసము నీపద్యమునం దమరినవి. పద్యము పూర్తియగుసరికి వ్యాసుఁడు భిక్షాపాత్రము నిశ్చయముగఁ బగులఁ గొట్టినాఁ డనిపించుచున్నది.

ఆసమయంబున ప్రత్యక్షమైన విశాలాక్షిని శ్రీనాథుఁడు వచన శైలిలో నతివిచిత్రముగఁ జిత్రించినాఁడు. అన్నపూర్ణాదేవి శ్రీనాథుని హృదయములో వేదాంతవచోమహోపనిషదర్థమయి, వృద్ధసీమంతిని,పంచాశద్వర్ష వయస్కయును; ఆమె వేణికాభారము పలితసారమై యొఱగినదఁట. ముదుసలిచక్ర వాకంబులతో నెక సక్కెంబాడు వీఁగు చన్నులప్రేఁగుఁదనంబున నామెతనూవల్లి జలదరించిన దని శ్రీనాథుఁ డనినంతనే వినువారిహృదయము జలదరించును. ఆమె బోరుతలుపు వాయఁదట్టి, తేరుగడపయోలం జరణపల్లవంబు సాఁచి చూచిన చూపుతో నొకనాట్యభంగిమను చిత్రించిపెట్టినాఁడు.అప్పటియామె వెండఁదకన్నులు అనంగధ్వజపట

కతోరపాఠీనచ్ఛాయాచ్ఛాయాదంబులై తలచుట్టును బలిసి పొలిచి నవఁట. ఈయుపమానము, కన్నులవి స్ఫృతియు నిరుపమానములు. అప్పటియాపెయెలుఁగు కలమధురవీణాక్వాణ పాణింధమమై వెలసిన దఁట. ఇచ్చటి గద్యమున శ్రీనాథుని మధురభావన భావకులైనవారికి అనిర్వచనీయ మనిపించును. ఆమెను బరికించు నప్పటికి వ్యాసునకేగాక పాఠకులకు సైతము భయసంభ్రమ ములు పొడమును. ఈభావములే కాశీఖండమునఁ బద్యరూప మున వెలసినవి. ఉదాహృతిగా నిచటివచనము నచటిపద్యములు కూడఁ బరికింతము—

వ. ఆసమయంబునఁ గాళికానగర సోమవీథికా భవనవాటికా మధ్యంబున నొక్కయింటిముచ్చుకంటి, పంచాశద్వర్ష దేశీయ. పలితసారంబైన వేణికాభారంబు కైవడ, ముదుసలి చక్ర వాకంబులతో నెకసక్కెం బాడువీఁగుచన్నుల ప్రేఁగుఁద నంబునఁ దనూవల్లి జలదరింపఁ, గంకణ ఝుణఝుణత్కా రంబు దోరంబుగాఁ గ్రక్కున గోపురద్వారంబు బోరుతలుపు వాయందట్టి, యందియలరవలితోడం గూడి మట్టియల మ్రోఁత త్రిభువనంబుల నురుజగొనం, దేరుగడపయోలం జరణ పల్లవంబు సాఁచి, యనంగధ్వజపటకఠోరపాఠీన చ్ఛాయాచ్ఛా యాదంబులైన వెడఁదకన్నులు తలచుట్టునుంబలిసి పొలయఁ, గలమధురవీణాక్వాణ పాణింధమంబైన యెలుంగు నెత్తి యోబ్రాహ్మణోత్తమా! శాపము సంహరింపుము.”

భీమ. ౬. ౧౧౦

ఉ. వేనలి పాటపాట నరవెండ్రుకతోఁ దిలతండులాన్వయ

శ్రీ నటియింపఁగా వదలి ప్రేఁకనిచన్నులు పాలవంకలై

గా ననీయార్చ వాలు తెలిగన్నులు కన్నెతనంబు వీడ్కొనన్
మానినిహస్తమూఁది యొకమంజులభాషిణి వచ్చె వీథికిన్.

ఉ. వేదపురాణశాస్త్రపదవీనదవీయసి నైన పెద్దము
త్తైదువ కాశికానగరహాటకపీఠశిఖాధిరూఢ యా
ద్యాదిమశక్తి సంయమివరా! యిటు రమ్మని పిల్చె హస్తసం
జ్ఞాదరలీల రత్నకటకాభరణాంబులు గల్లుగల్లనన్.

ఈప్రకరణమున విశాలాక్షీదేవి వృద్ధసీమంతినియైనను విశ్వనాథుని శుద్ధాంతము గావుననే శ్రీనాథుఁడామెరామణీయకమును మఱింత యందముగాఁ జిత్రించినాఁడు. ఇంతకు శ్రీనాథునకు స్త్రీమాత్రము గానవచ్చిన నామెవేణీభరమును, యురోజములతీరును, కంకణక్వాణమును, అందియలరవళిని మట్టెలమ్రోఁతను వినిపింపక మానఁడు. కాని యవి యన్నియు వయసునుబట్టి యౌచితిని వహించియుండును.

అన్నపూర్ణాదేవి వ్యాసునితోఁ దఱిపాటు నణఁచి, "కాశీ పరమేశ్వరునకు కూరిమిభోగపురంధ్రి; దానిపై నీకుఁ గోపింపఁ దగదు. ఇప్పటికే నీపై నిందుమౌళి కెంతకోపము వచ్చియుండునో? నీవు బ్రాహ్మణుఁడవుగావున నీవు చేసిన నేరము వెదుకఁగూడదు. మఱి మాటాడక నీవు భిక్షగొనుటకు ర"మ్మని వ్యాసుని నిరుత్తరునిగఁ జేసినది. ఆదేవిదాక్షిణ్యమునకు వ్యాసునిహృదయము కరఁగిపోయినది. విశాలాక్షికి మఱింత జాలికలుగునటులు ప్రసంగించినాఁడు. ఇచటి వ్యాసుని ప్రసంగమును గవి యెంతయు సరసముగ నడిపించినాఁడు. పద్యమంతయు వాత్సల్య ముబికిపడు నట్లు సాగినది.

శా. తల్లీ! యిన్నిదినాల కేనియు సుధాధారారసస్యందియై
యుల్లంబున్ సుఖయింపఁజేయు పలుకుల్ వింటి మిప్పటిలోఁ
బెల్లాఁజొన్నకతాన నే నొకఁడనే భిక్షానకు న్వత్తునో
యెల్లన్ శిష్యులఁ గొంచువత్తునొ నిజం బేర్పాటుగాఁ జెప్పుమా!

ఈపలుకులతో నాజగన్మాతహృదయము ద్రవించినది. శిష్యులఁగ నీవుఁ గూడుకొని మాధ్యాహ్నికక్రియలు గంగానదిలోఁ దీర్చి వెంటనే రండు. ఇంతలో నే నింటిలో వంటకము చేయించి మీకందఱకుఁ దృప్తిగ భోజనముఁ బెట్టెద ననినది.

ఈభోజనపరికరణ మంతయు శ్రీనాథుఁడు చాల వింతగను సంప్రదాయానుగతముగను నడిపించినాఁడు. కాశిలో నన్నపూర్ణాదేవి పెట్టించిన భోజనము లన్నియు, ఆంధ్రదేశములోని భోజనములై వెలసినవి. రాణివాసపుమర్యాద లన్నియు నేర్పడినవి. శంబళీజనఁబుచేత వ్యాసుని రాక యెఱిఁగించిన వెనుక, విశాలాక్షి బంగారుగొడుగుపావలు తొడుగుకొని, రెండవవయసు తాంబూలకరండవాహినికై దండ పట్టుకొని యేతెంచి రండు విచ్చేయుఁ డని సగౌరవముగా లోనికిఁ దోడ్కొనిపోయి, వివిధోపచారసమేతమైన చతుశ్శాలాభోజనమందిరమున వృద్ధానుపూర్వంబుగ వ్యాసుని శిష్యులనుగూడ నుచితాసనంబులఁ గూర్చుండ నియమించినది. దీనిలో మునిమీఁది గౌరవము అన్నపూర్ణకుఁ గల రాచరికము తెల్లమగుచున్నవి.

ఆదేవియాజ్ఞచే దివ్యవనితలు వచ్చి అరటాకులు పెట్టిరి. ఆయరటాకులలో తెలుఁగుతన ముట్టిపడినది.

క. మొగి విరిసి కఱకు గూడక
పగులక వెడలుపున నిడుపుఁ బసిమియుఁ గలచేఁ

జిగురరటాకులు వెట్టిరి

వగదిగ నక్షోనియాజ్ఞ దివ్యపురంధ్రుల్. ౨. ౧౨౯.

అగ్రము లున్న యరటాకులు; చివరివఱకు విడిచి, పెళుసు లేక పసిరిపోక పొడవు వెడలుపు పచ్చందనము గల లేతయరటాకులు దివ్యపురంధ్రులచే వేయించినాఁడు కవి. పదార్థములకంటెను ఆకు లెంతయు నాకర్షకములుగా నుండినవి. ఇట్టి యరటాకులలో భుజించుట తృప్తికర మనెడి కవియూహను మన కీపద్యము చెప్పక చెప్పుచున్నది. కావుననే శిష్యులకు వ్యాసునికిఁగూడ నాయర టాకులు చూచినంతనే గుండె ఝల్లనినది.

మిమ్మటఁ బంక్తిపంక్తికి వచ్చి విశాలాక్షి గంధపుష్పధూప దీపములతో నర్చించి పూజ లొనర్చినది. అందఱుఁ గూడి శాంతి సూక్తములు పఠించి యీశ్వరున కభిషేకములు చేయు మనినది. ఈయమృతాన్నములు ఈపదార్థములు మెల్లఁగ భుజింపుఁడు; మీభుక్తిచే విశ్వనాయకుఁడు తృప్తి వహించుఁగాక యని, వైదికాచారప్రపత్తు లన్నియు వెలయింపఁజేసినాఁడు అన్నపూర్ణాదేవిచే కవి. క్రమముగా నందఱి నిట్లు ప్రార్థించుచు నామె యాపోశనములు వోయించినది. అరటాకులు వేసి, పదార్థములు లేకుండ నీయమృతాన్నములు మందగతిని భుజింపుఁ డనిన నెట్టివారికయినను వింత గొలుప కుండునా? అట్టియబ్బురపాటునే కవి సహజముగఁ జిత్రించినాఁడు.

ఈ. వండినచొప్పునుఁ బొగపువాసనయుం బొగపాలుచందముల్
భాండసమృద్ధిసంపదయుఁ బానవిభూతియు సర్వమంగళం
బండజయాన రిత్త ప్రియ మాడెడు నేఁడును భోజనంబు లే
కుండుట గాననయ్యె నసితోత్పలగంధియు నేమి మాయయో!

చ. చల్లని సౌమ్యదృష్టియుఁ బ్రసాదము మాధురియు న్వివేకము
న్వెల్లదనంబు మార్దవమును నిర్మలినత్వముఁ జూడవచ్చినన్
గల్ల యొకింతయేనిఁ బొడగానఁగరా; దరటాకు చూచినన్
ఝల్లను గుండె యోగిరము శాకములుం బొడగానరామికిన్.

హ. ౧౩౩, ౧౩౪.

పాత్రశుద్ధి కాజ్యము చిలికి పదార్థములు వడ్డింప కుండుట యేమి చోద్యమా? యనుకొనిరి. కాని యిన్నాళ్ళవలెఁ గాక యీనాఁడు మనల నందఱను బూజించి, మనచే దీవనలు గైకొని, యపోసానంబులు వడ్డించిరి. ఇది యంతయు వ్యర్థము కావచ్చునా? యని తృప్తిపడిరి. ఆఁకలిచే నటమటించువారి కాపాటియూరట గలుగుటయు సహజముగనే యున్నది. ఎల్లవారికి నాపోశనములు పోసిరా? భుజింపుఁడు. లెండు. మీ కీది యమృత మగుఁ గాక. పొద్దు పోయెను సుండి. అని దోసిలి యెత్తి నమస్కరించుటయు, భోజనావసరములలో పూజ్యులకుఁ జేయు గౌరవపరిపాటి. ఈ నాఁటికి నాంధ్రదేశమునఁ గానవచ్చు నదియే.

"ఆముత్తైదువయాజ్ఞచే బ్రాహ్మణు లందఱు ఆపోశనము లెత్తినంతనే అరటియాకునడిమికిఁ, బిండివంటలు దివ్యాన్నములు, షడ్రసములతో నిండిన పదార్థములు నొక్కపెట్టున నవతరించినవి" అని తెలిపిన శ్రీనాథుఁడే, వచ్చినపదార్థము లన్నిటి నొక్కొక్కటిగ మరల వివరించి తెలిపినాఁడు. ఈవివరించుట శ్రీనాథునకుఁ గల భోజనప్రియత్వమును, ఆతనినాఁ డాంధ్రదేశములో నుత్తమ భోజనావసరములం దుపయోగించు పదార్థములును మనకుఁ దెలియుచున్నవి. లేకున్న పై వాక్యముననే వత్త్రపాత్రి

మధ్యంబున నవతరించిన పదార్థములజాతి యంతయుఁ దెలియు చునే యుండఁగ, ఈవిన్యృతి యక్కఱయేలేదు.

ఉ. పప్పును బిండివంటలును బాయసముల్ ఘృతముల్ గుడంబులుం
గుప్పలుగాఁగఁ జట్టునను గూర్పఁగఁ గూడిన యేరుఁబ్రాలతె
ల్లప్పరభోగివంటకముఁ గమ్మని తాలెపుసాజ్జపిండితో
నొప్పలుగా భుజించిరి బుధోత్తము లాఁకటిచిచ్చుపెచ్చునన్.

ఈ తెలుఁగునాఁటి పిండివంటలను తెలుఁగునుడికారముతోఁ దెలిపి నాఁడు.

శా. ద్రాక్షా పానకఖండశర్కరలతో రంభాఫలశ్రేణితో
గోక్షీరంబులతోడ మండెగలతోఁ గొబ్బెరితోఁ బప్పుతో
నక్షయ్యంబగు నేరుఁబ్రాలకలమాహారంబు నిశ్శంకతం
గుక్షుల్నిండఁగ నారగించితిమి యక్షుద్రక్షుధాశాంతికిన్

భీమ. ౨. ౧౩౯, ౧౪౧.

ఇది సంస్కృతశైలిలో నడచిన పదార్థవర్ణనపరిపాటి. ఇంతటితో సరిపెట్టక "ఇవ్విధంబున నాజ్యధారాపరివాహంబును శర్కరాక్షోదసికతాంచితంబును, బాయసాపూపసంపన్నంబును, కలమాన్నపూర్ణంబును, ద్రాక్షాగోక్షీరక్షౌద్రపుండ్రేక్షుఖండ మండితంబును, రంభానారికేళఫల శాకపాకసాకల్యాకల్యంబును, పాడబరసావళీపానకప్రచురంబును, శరచ్చంద్రచంద్రికాధవళదధిసమృద్ధంబునైన భోజనోత్సవంబు...అస్మన్మనోరథవిహారఘంటాపథంబునై ప్రవర్తిల్లె" నని తనివితీఱ మఱియొక మాఱు విపులీకరించినాఁడు. ఈవర్ణనములో తుదిని వ్యాసునినోట ననిపించినాఁడేగాని నిజము నకు "అస్మన్మనోరథవిహారఘంటాపథము" అని తనకుఁ దృప్తియైన భోజనమునే యుగ్గడించినాఁ డని చెప్పవచ్చును. శ్రీనాథుఁడు

భోజనము నెవరిచే నెవరికిఁ బెట్టించినను ఖండశర్కర పాయసము పెసరపప్పు కమ్మగాఁగాచిన ఆలనేయి పానకములు దధిఖండములు లేకుండఁ బోనీయఁడు. కృత్యాదిని లింగనమంత్రిని నవీనరుక్మాంగదునిఁజేసి యాతనిచే ద్వాదశీపుణ్యవేళలందుఁగూడ నిట్టిభోజనమునే పెట్టించినాఁడు.

సీ. ఖండశర్కర జున్ను కండచక్కెరలు దో
            సెలు వడ లేపిన పాసెములతోడఁ
  కమ్మఁగాఁ గాచిన కఱియాలనేతితోఁ
            గమనీయపంచభక్ష్యములతోడ
  సంబారములతోడి శాకపాకములతోఁ
            బక్వమైన పెసరపప్పుతోడఁ
  దేనియధారతోఁ బానకంబులతోడ
            శిఖరపాడబరసశ్రేణితోడ
  నచ్ఛలవణాదికముతోడ నమృతఖండ
  పాండరంబైన దధితోడ బ్రాహ్మణులకు
  భోజనము పెట్టు ద్వాదశీపుణ్యవేళ
  లింగమంత్రి నవీనరుక్మాంగదుండు.   భీమ ౧. ౬౦.

ఇంతవఱకుఁబోనేల? ఓరుగల్లులో పూటకూళ్లయింటిలోఁగూడ నొకరూకకిట్టిభోజనమునే పెట్టించినాఁడు క్రీడాభిరామములో.

ఉ. కప్పురభోగివంటకము కమ్మనిగోధుమపిండివంటయున్
  గుప్పెడు పంచదారయును గ్రొత్తగఁ గాచిన యాలనేఁ పెస
  ర్పప్పును గొమ్మునల్లనఁటిపండులు నాలుగు నైదు నంజుడుల్
  లప్పలతోడఁ గ్రొంబెరుగు లక్ష్మణవజ్ఝలయింట రూకకున్.

ఇట్టి యుదాహరణము లన్నియు శ్రీనాథునిభోజనప్రియత్వము నకే తార్కాణములు. ఈప్రకరణమునం దది కొంత యతిమాత్ర

ముగా నడచినది. అప్పుడు వ్యాసునకు శిష్యులకు నేర్పడినయొుక ఱియు నట్టిదే.

తరువాత విశాలాక్షీవిశ్వేశ్వరులు మహానిబృందము నెదుట సాక్షాత్కరించినప్పటి మూర్తివైభవము చిత్తాకర్షకము. ఇరువురకు సమానమైనభూషణాదికము గుణసంపదయుఁ గల్పించి కడు నొయ్యారముగ రంగస్థలముమీఁదికిఁ బ్రవేశపెట్టినాఁడు. ఆ మూర్తివిభవము పరికింతము.

సీ. చంద్రబింబానన చంద్రరేఖామౌళి
నీలకుంతలభార నీలగళుఁడు
ధవళాయతేక్షణ ధవళాఖిలాంగుఁడు
మదనసంజీవని మదనహరుఁడు
నాగేంద్రనిభయాన నాగకుండలధారి
భువనమోహనగాత్రి భువనకర్త
గిరిరాజకన్యక గిరిరాజనిలయుఁడు
సర్వాంగసుందరి సర్వగురుఁడు
గౌరి శ్రీవిశ్వనాథుండు కనకరత్న
పాదుకలు మెట్టి చట్టలు పట్టుకొనుచు
నేఁగుదెంచిరి యొయ్యార మెసక మెసఁగ
విహరణక్రీడ మాయున్న వేదికపుడు.

భోజనములు పెట్టునపుడు పంక్తులనడుమఁ జరించునప్పటియన్నపూర్ణసౌభాగ్యము ప్రత్యేకముగ నొకదృశ్యమునఁ జిత్రించి ప్రదర్శించును. ఆదృశ్యము వ్యాసునకేగాక మనకును భక్తిభావమును గలిగించును. ఆచిత్రణములోని యొయ్యార మతిసరసము. మిక్కిలి సున్నితము. అన్నపూర్ణాదేవిపాదనూపురఝుళంఝుళనాదములు పద్యములోఁ బ్రతిధ్వనించినవి.

ఉ. వేలుపుగిడ్డియుం బరుసవేదియుఁ గల్పకుజంబుఁ దోడ రా
లాలితపాదనూపురఝుళంఝుళనాదము లుల్లసిల్లఁ బైఁ
జేలచెఱంగు దూలఁగ విశృంఖలవృత్తిఁ జరించుచుండె నీ
లాలక యన్నపూర్ణ యమృతాన్నముఁ బెట్టుచు నన్నిపంక్తులన్.
౨.౧౪౩

ఈ యన్నపూర్ణయే కరుణాకటాక్షముతో నీక్షించి, భీమనాథుని గొలిచి మోక్ష మొందు మని యుపదేశించినది. ఆ యుపదేశమే వ్యాసుని భీమమండలికిఁ గొని తెచ్చినది. విశ్వనాథుని యాగ్రహమునకు లక్ష్యభూతుఁడైనను విశాలాక్షీ యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై నందుననే యాతనిపాదరజఃస్పర్శచే భీమమండలి పవిత్ర మగుట చేకూడి, శ్రీనాథునకు రసభరితమైన కావ్యవస్తువు సమకూడుటకు నదను చిక్కినది. వ్యాసునకు విశాలాక్షి యిట్లభయ మొసఁగినది.

చ. తెఱవకు మోకుమార! పదివేలవిధంబులనైన నిన్ను నే
మఱవ; మఱేడకుం జనుట మాని, సుఖంబున దక్షవాటికన్
దుఱఁగలి గొన్న సమ్మదముతో గమనింపుము; భీమనాయకుం
డఱగొఱలేని వేల్పు నిఖిలాభ్యుదయంబులు నీకు నయ్యెడున్.
భీమ ౨. ౧౫౫.

ఈ విధముగ నీ ద్వితీయాశ్వాసమునందలి వర్ణనములు, ఇతివృత్తము, కథాకథనసౌష్ఠవము, రచనలోని పరిపాకము భీమేశ్వర పురాణమునకుఁ గావ్యత్వమును సమకూర్చినవి.

హాలాహలభక్షణము

భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గథానాయకుఁడు శ్రీభీమేశ్వర మహాదేవుఁడు. దేవహితమునకు సకలలోకరక్షార్థము నాతఁడు

గావించిన మహత్తరకృత్యములలో ముఖ్యముగఁ జేర్కొనఁదగి నవి అద్భుతావహములు నైనవి రెండు. వానిలో మొదటిది హాలాహలభక్షణము; రెండవది త్రిపురాసురసంహారము. ఈ రెం డును నితరదేవతల కేపాటియు సాధ్యములు గాక, పరమేశ్వరుని నిగ్రహానుగ్రహపరత్వమున నిర్వహింపఁబడినవి గావున, పార్వతీ పతి మహత్త్వమును గొనియాడఁ గడఁగినవేదములందు సైత మీయితివృత్తములు వర్ణింపఁబడియున్నవి. హాలాహలభక్షణము నకుఁ బూర్వరంగమైన క్షీరాబ్ధిమథనమునందుఁ గొంతవఱకు విష్ణు వునకుఁ బ్రాధాన్యము కలదు; కాని త్రిపురాసురసంహారము మాత్రము కేవలము శివునియపదానమే. కావుననే శివభక్తు లం దఱు పరమేశ్వరుని మహిమ నుగ్గడించుపట్టులందు ముఖ్యముగ త్రిపురాసురసంహారమును బేర్కొందురు.

కవికులగురువగు కాళిదాసు, మేఘసందేశమున హిమవ త్పర్వతమునందలి హరచరణన్యాసమును వర్ణించుఘట్టములో,

"శబ్దాయంతే మధుర మనిలైః కీచకాః పూర్యమాణాః
సంరక్తాభి స్త్రిపురవిజయో గీయతే కిన్నరీభిః"

అని హిమత్పర్వతమునందు, కిన్నరస్త్రీలు మధురకంఠముతో త్రిపురవిజయమును గానము చేయుచుందు రని తెలిపినాఁడు. ఇట్టి గేయమైన యితివృత్తమును శ్రీనాథుఁడు భీమనాథుని మహిమ నుగ్గడించుటకై యీకావ్యమున సంతరించియున్నాఁడు. త్రిపురాసురసంహారము చేయవలసినయక్కఱ యేర్పడుటకుఁ గారణముగా క్షీరసాగరమథనము జతగూడినది. ఆమథనవేళ జన్మిం

చిన హాలాహలమును భక్షించుటచేఁ బరమేశ్వరునిమహాత్త్వము పరిపుష్టమై, భీమనాథునకు భీమేశ్వరనామధేయము సార్థకమైనది. ఈవిధముగఁ గార్యకారణభావ సమన్వితములై యీ రెండుకథలును చతుర్థాశ్వాసమునందుఁ గవగూడి యీపురాణమునకుఁ గావ్యత్వము నాపాదించిపెట్టినవి.

కావ్యమునందు తప్పక యుండవలసినవి నాయకుఁడు ఇతివృత్తము రసము అనుసీ మూఁడును. ఈమూఁడిటికి సమపరిపుష్టి జరిగినపుడే యది యుత్తమకావ్య మగును. ఈమూఁడింటి నిర్వాహణమునందే కవికిఁ గలప్రతిభ వ్యక్తమగును. ఈకావ్యమునకు నాయకుఁడు భీమనాథుఁడు. అతని మహిమను వ్యక్తముచేయు నితివృత్తములో రసవత్తరమైనది త్రిపురవిజయము. ఇచటి రసము వీరము. దానికిఁ బుష్టిని దెచ్చినది హాలాహలభక్షణము, నప్పటియద్భుతరసమును. ఈవిధముగ నీచతుర్థాశ్వాసము రసబంధురమై, తీర్థక్షేత్రమాహాత్మ్యములనడుమ నవతరించి, కావ్యవస్తు విస్తారకమై విలసిల్లినది.

దక్షారామమున మహర్షు లందఱు నొకచోఁ జేరియుండగఁ 'మంకణుఁ'డను మహర్షి భీమనాథు మహత్త్వంబు పెంపు వినఁగ వేడ్క యగుచుండు నాకు నానతీఁ దగు మీలోన నొక్కరుండు" అని యడుగఁగా, కుంభసంభవు నియోగంబున వసిష్ఠ మహర్షి యుపక్రమించి, పరమేశ్వరునకు దక్షారామవాసికి భీమేశ్వరనామము వెలసినవిధము నిట్లు ప్రస్తావించినాఁడు.

క భీమమగు గరళకూటము

భూమియు గగనమును దిశలఁ బొడచూపినచో

భీమగతి మ్రింగెఁ; గావున
భీమేశ్వరుఁ డయ్యె నితఁడు బిరుదాంకమునన్. భీమ. ౪. ౪.

భూమిని గగనమున దిశలఁ — అని యుండుట యుక్తముగాఁ దోఁచెడిని.

భూమ్యాకాశములందు, దిక్కులన్నిటను నిండి మిక్కుటమైన భయము నొదవించిన కాలకూటవిషమును భయంకరమైన రీతిని మ్రింగినాఁడు గావున దక్షారామవాసియగు పరమేశ్వరునకు భీమేశ్వరుఁ డను పే రేర్పడిన దని నిర్వచనము. దేవతల నమరులఁ జేయుటకై యమృతము నుత్పాదించు యత్నమున శివకేశవుల కిరువురకును సమప్రాధాన్య మేర్పడియున్నది. ఇరువుర తోడ్పాటును లేకున్న నమృతము దేవతలకు లభించునదిగాదు. కావున నీ క్షీరసాగరమథన వృత్తాంతము శివవిష్ణు మహిమలఁ దెలుపు వృత్తాంతములందు రెండిటను గూడ ప్రసక్తమే యగుచుండును.

కాలకూటోత్పత్తి ప్రకారము హరవిలాసమునందును వర్ణితమైనది; కాని యచట దుర్వాసుని శాపమున నింద్రున కున్న యమృతభాండాది వస్తుజాతము క్షీరాంభోనిధిని బడి, దేవతలకు దూరముకాఁగా వానిని మరల నుత్పాదించుటకై క్షీరాబ్ధిమథనము కావింపఁబడినది. ఇచట నట్లులుగాక దేవదానవు లొండొరులతోఁ గలహించుకొనునపుడు, దానవులను బరిమార్చుటకై, దేవేంద్రుఁడు విష్ణువుతో మంతనముచేసి రాజకీయతంత్రముగా నమృతోత్పాదనమున కారంభ మేర్పడును.

దేవదానవులిరువురుఁ గూడినఁగాని మందరపర్వత మంథానమున క్షీరసాగరమథనము గావించుట వలనుపడదు. అట్టి యద

మున నొంఁడొరులపైఁ బగఁబూని యుద్ధసన్నద్ధులైన దేవదానవులను సంధిని జతగూర్చవలయును. దానికి సర్వవిధములఁ దగినవాఁడు జగన్నాటక సూత్రధారుఁడగు శ్రీమన్నారాయణుఁడే; కావున నాతనితో మంతనముచేయుట కదను, క్షీరాబ్ధిశాయి నిద్ర మేల్కాంచిన సమయము. ఆతఁడు శేషతల్పమున నిద్రించి యుండఁగా క్షీరసాగరమును మథించుట వలనుపడదు గదా! కావున నట్టియవకాశముఁ బరికించి, ఇంద్రుఁ డుపేంద్రునితో మంతనము చేసె నని తెలుపుటకు, శేషశాయి నిద్రమేల్కాన్నయప్పటి చిత్తరువు నీరీతిగఁ గవి యవతరింపఁజేసినాఁడు.

సీ. దివ్యాయుధము లైదు ధృతచేతనంబులై
            శత్రుసంహారంబు సంస్తుతింపఁ
  బులుఁగు ఱేఁడు కరాబ్జములు రెండు మొగిడించి
            భూలతాదేశంబు పొలుపు నరయ
  సౌఖశాయనికులై సనకాదియోగీంద్రు
            లనురాగవీక్షణం బభిలషింప
  నూరురంభాస్తంభయుగళంబుపై నుంచి
            లక్ష్మి శ్రీపాదపల్లవము లొత్తఁ
  బన్నగాధీశభోగతల్పంబుమీఁదఁ
  దత్ఫణారత్నదీప్తి మైతళుకుఁ జూపఁ
  బాలమున్నీటిలో నిద్ర మేలుకొన్న
  వారికిఁ బొడచూప నేతెంచె వారిహాయుండు. ౮. ౮౫.

క్షీరాబ్ధితల్పమునుండి నిద్ర మేల్కాంచిన దివ్యవైభవమీపద్యమునందు నందముగఁ జిత్రితమైనది. నిద్ర మేల్కాంచిన తటి నెవ్వనిమానసమైన ప్రసన్నముగ నుండును. ఇంద్రియములు

బాహ్యప్రపంచ విషయములందుఁ బ్రవృత్త మగుటకుఁ దగిన యదను నదియే. కావున నట్టి యదను చూచుకొని యోగనిద్ర నుండి మేల్కాంచి, జగదవనరక్షాప్రవణుఁడైన నారాయణు నొద్దకు దేవేంద్రుఁ డొంటరిగ వచ్చి, రహస్యముగా హితకార్య చర్చ చేసి, ఆవిషయము రెండవచెవికిఁ దెలియకుండ సంకల్పసిద్ధిఁ బడసి తనశిబిరమునకు వెడలిపోవుట నిటుఁ గవి సున్నితమైన తెలుఁగునుడికారములోఁ దెలిపినాఁడు.

గీ. ఒంటి నేతెంచి మంతనం బుండి నిలిచి
చక్రధరుతోడ హితకార్యచర్చ చేసి
యేఁగె దేవేంద్రుఁ డిరుచెవి నెఱుఁగకుండ
సిద్ధసంకల్పుఁడై యాత్మశిబిరమునకు ౪. ౫౦.

రాజకీయవ్యవహారములు చాల రహస్యముగా నాలోచింపఁదగినవి. అందును యుద్ధమునకు సంబంధించిన వ్యవహారములు మఱింత యేకాంతముగా జరుగవలయును. కావుననే దేవేంద్రుఁ డొంటిగా వచ్చి, దేవతాకార్యసిద్ధికై కేలఁ జక్రము దాల్చిన శ్రీహరితో మంతనముండి, హితకార్యచర్చ చేసినాఁడు. తాము చర్చించినవిషయ మేపాటి పొక్కినను, వ్యవహార మంతయుఁ జెడిపోవుటయే గాక శత్రునిరోధ మసాధ్య మైపోవును. శ్రీహరితో మంతనముచేసినంతనే యింద్రుఁడు సిద్ధసంకల్పుఁడై తనకార్య పరిపాటి నిరుచెవినెఱుఁగకుండఁ దనశిబిరమునకుఁ దరలిపోయినాఁడు. ఇరుచెవి నెఱుఁగకుండఁ జేయవలయును గావుననే కవికూడ మన కాయిరువురచర్చ నించుకైనను దెలుపకుండఁ దరువాతి కార్యమునకుఁ దిగినాఁడు.

వెంటనే శ్రీమన్నారాయణుఁడు, దేవదానవులనుమ సంధి సేయ సమకట్టి యిట్టు లుద్బోధించెను.

క. ఓ వెఱ్ఱులార! యేఁటికి
నీవెఱఁగు విచారములు సహింపఁగ రాదా
యేవారికైన మేలా
చావు లతర్కితము లుగ్రసంగ్రామము లన్?

గీ. కుడిచి కూర్చుండి మీ రేల కొఱఁతయైన
కుమ్ములాడెద రో యన్నదమ్ములార!
గొఱ్ఱె క్రొవ్వియు సెలగట్టెఁ గొఱికినట్లు
కట కటా! మీవివేకంబు గాడుపడఁగ.

ఈపద్యమంతయుఁ జక్కని తెలుఁగుజాతీయములతో నిండి సంధిపలుకులు సమన్వితములుగఁ గూడినది. కుడిచి కూర్చుండి కుమ్ములాడుట కుపమానముగ, గొఱ్ఱె క్రొవ్వి సెలగట్టెఁ (బాణమును) గొఱికినట్లున్నదనుట మఱింత చక్కఁగ పొసఁగినది. సంస్కృతసమాసాడంబరముతో నిండించెడి శ్రీనాథుఁ డచ్చ తెలుఁగుపదముల కూర్పునందును నీడఁబోని రచన సాగింపఁగలుగు ననుట కిది తార్కాణము. మఱియు వారితో—

"భద్రసువర్ణపీఠికలపైఁ గొలువుండి త్రిలోకరాజ్య మ
చ్ఛిద్రముగాఁగ నేలుట విశేషమొ చచ్చుట తా విశేషమో"

కావున సుధాపానంబున జరామరణంబు లుజ్జగించి సుఖంబనుభవింపుఁడు; క్షీరసముద్రమథనంబునం గాని సుధారసంబు సంభవింపదు; గావున ఆదికచ్ఛపము మూలాధారముగా, మందరపర్వతము మంథనదండంబుగాఁ, శేషుఁడు తఱిత్రాడుగా క్షీర

సముద్రమును మథింపవలయునని చెప్పివారి నొడఁబఱచినాఁడు. ఇంద్రోపేంద్రుల రహస్యకార్యాలోచన మిట్టియమృతమథనకార్యారంభమునకు దారి చూపినది. శౌరిపల్కులు విని సమ్మతించి సముద్రమథనమునకుఁ బూనుకొనినంతనే మురాంతకుఁడు బాహాస్తంభచతుష్టయంబున మందరమహీధరము నెత్తి శిఖరసందోహములు బ్రహ్మాండముఁ దాఁక, నుద్ధతితోఁ దెచ్చి క్షీరసముద్రముఁ జేర్చెను.

మందరమంథానమునఁ గావించిన సముద్రమథనపద్ధతిని, మథనమునకు వలయు సామగ్రిని శ్రీనాథుఁ డొక్కసీసమునఁ జక్కఁగఁ బ్రదర్శించి యున్నాఁడు. సంస్కృతమూలమున సంక్షేపముగ నుండిన యీవిషయమును విపులీకరించి చక్కనిదృశ్యము సర్వాంగసౌష్ఠవముతోఁ జిత్రించినాఁడు.

సీ॥ కపటకచ్ఛప మైన కైటభాంతకువీఁపు
  కొమరు మీఱిన చుట్టుకుదురు గాఁగ
వారసాతలమూల మైన మందరమహా
  ధరణీధరంబు మంథానకముగ
దందశూకాన్వయాధ్యక్షుండు వాసుకి
  తతపరిగ్రహణమాత్రంబు గాఁగ
ఆవహప్రవహాదు లగుమారుతంబులు
  తగులఁగట్టిన యాఁకత్రాళ్లు గాఁగ
బలిపురోగములగు దైత్యపరివృఢులును
దివిజనాయకుఁ డాదిగా దేవతలును
దరిచి రంభోధి ఘుమఘుమధ్వానరవము
భువనగోళంబు దిక్కులు చెవుడువడఁగ

ఆదికూర్మమువీఁపు చుట్టకుదురు. పాతాళము నంటిన మూలముగల మందరాచలము కవ్వము. పాపఱేఁడగు వాసుకి తరిత్రాడు. ఆవహాము ప్రవహాము మున్నగు మారుతములు ఆఁకత్రాళ్లు. బలిముఖ్యదానవవీరులు దేవేంద్రాదిదేవతలు కవ్వము ద్రిప్పువారు. క్షీరాంభోధిని మథింపఁగాఁ జెలరేఁగిన ఘుమఘుమ ధ్వానము లోకములు దిక్కులు నన్నియుఁ జెవుడుపఱచినది. ఈ మథనమునుండి ముందుగఁ బుట్టవలసినది సర్వలోకభయంకర మైన కాలకూటవిషము గావున, దానియాటోపము తోడనే హాలాహలోత్పత్తిప్రకారమును వర్ణించిన వచనరచనయుఁ గొనసాఁగినది.

ఈవచన మనుప్రాసబహుళమై బీభత్సరసమున కనువైన శైలిని గొనసాఁగినది. ఇరువదిపంక్తుల యీవచన మంతయు హెచ్చుతగ్గులు లేకుండ నేకరీతిగ నడిచినది. హాలాహలోద్భూతిచే లోకము లన్నియుఁ బరిభ్రమింపఁ జాలినయుద్ధతి చెలరేఁగినట్టులు చిత్రించినాఁడు కవి. ఈ రచనలో శబ్దచిత్ర మధికమే యైనను అర్థసౌష్ఠవమునకుఁ గొఱఁత మాత్రము లేదు. కొంత యుదాహరింతును.

వ. ఇవ్విధంబున సురాసురవ్యూహంబులు మదంబులు ముదంబులు శౌర్యంబులు ధైర్యంబులు క్రౌర్యంబులు వీర్యంబులు హంకారంబులు హుంకారంబు లుల్లాసంబులు ప్రహాసంబులు బలంబులు చలంబులు... బెంపులు గుంపులు పరువులు మురువులు గెఱయ మెఱయ, బాహావష్టంభసంరంభవిజృంభణంబునఁ

వరతరంబ తరువందరువం దరిత్రాణపాపజేని యొడలిమలకలు పురుబు విడి ...... దుగ్ధార్ణవంబు ఘూర్ణమానంబయ్యె ; నప్పుడు ... భృంగసంకాశంబును నీలజీమూత సన్నిభంబును గల్పాంతసమయ వహ్నికల్పంబును గాలమృత్యు ప్రతిమంబును యుగాంతాగ్నివర్ణంబును నైన...కోలాహలాభీలంబయి హాలాహాలం బుద్భవింప___

నది చూచి విష్ణువుతో సైతము దేవత లందఱు వన్నె తఱిగి భయభీతులై పరమేశ్వరుని శరణుఁజొచ్చిరి. పరమేశ్వరుఁ డును దనయభయహస్తము సాచి, దేవతలతో మీరు వెఱ వ కుండుఁ డని తెలిపి, హుంకారముతో పాటు అట్టహాసము గావించి యా కాలకూటమును దనహస్తపద్మమునందు నిలిపిన తీరును కవి రౌద్రమునకుఁ దగినయారభటిలో నడిపించినాఁడు.

మ. పటుహుంకారమహాట్టహాసకలనం బా తాళభూస్వర్గసం
కటసన్నాహసముద్భవం బయిన యా కాకోలకాలాగ్ని ధూ
ర్జటిహస్తాబ్జమునందుఁ గైకొనియె నాజ్వాలాకులత్స్ఫోళమ
స్ఫుటివేళన్ మదభృంగ మయ్యె శశిభృత్పాణ్యబ్జమధ్యంబునన్.

ఆహాలాహల మావిర్భవించినపుడు తొలుత భృంగాకృతిలో బయలుదేఱినను క్రమముగా బ్రహ్మాండమంతయు నిండిన కాలాగ్ని సన్నిభంబైనది. కాని యీశ్వరునిహుంకారముతోఁ గూడినయట్టహాసముచే మరల మదభృంగాకారమునకే వచ్చినది.

ఇచట నడుమ నొందినవృద్ధిని వచనములోఁ దెలిపినాఁడు గాని తగ్గుటలో మాత్రము క్రమపరిణామమును దెలుపలేదు.

హరవిలాసములో హాలాహలో ద్రేకము క్రమముగ తెలుపుటను సొగసుగఁ జిత్రించినాఁడు.

ఉ. జలధర మంతయై కరటిచందము గైకొని సూకరాకృతి
న్నిగిచి పికంబుతో దొరసి, నేరేడుపండునుబోలె నుండయై
కలశపయోధిమంథనముఖంబునఁ బుట్టిన యమ్మహాహాలా
హలము క్రమంబునన్ శివునిహస్తసరోరుహ మెక్కెఁ జుక్కగన్.

హర. ౬. ౬౫.

ఈపద్యమునందలి వర్ణన మెంతయు సముచితముగ జత గూడినది. లోకమునంతయు నిండిన కాలకూటము పరమేశ్వరుని హుంకారముచేఁదొలుత మేఘమంతయై, ఆవెనుక నేనుఁగు వరాహము పికముల యాకృతితోఁ బోలినదియై క్రమముగ నేరెడుపండువలె నుండయై తుదికి నీశ్వరునిహస్తసరోరుహము నెక్కి సరికి నొకచుక్కయాకృతి వహించినది. కావుననే శివుఁడు రససిద్ధుఁడు రసఘుటికను మ్రింగినట్లు విషమును గుటుకున మ్రింగె నఁట. ఈగరళభక్షణపద్ధతి రెండిట నొకే పద్యమున శ్రీనాథుఁ డిట్లు చిత్రించినాఁడు.

క. కటుక మగువిషము విషధర
కటకం బగుకేలఁ బూని కౌతూహలియై
ఘుటికాసంసిద్ధుఁడు రస
ఘుటికయునుం బోలె శివుఁడు గుటుకున మ్రింగెన్.

రససిద్ధిని సాధించిన యోగులు ద్రవరూపమయిన పాదరసమును ముద్దగాఁ జేసి, దానిని మ్రింగి, జరామరణవర్జితు లగుదురు. విషభక్షణముచేయుట యలవరించుకొనినవారికిని రససిద్ధి

యేర్పడునని రసశాస్త్రమునకు సంబంధించిన రహస్యము. నీలకం ఠు నారాధించిన భక్తులకే, యీశ్వరవీర్యమగు పాదరసము నాస్వా దించి తన్మూలమున విలక్షణసిద్ధులను బడయుట, విషధారణము చేయఁగలశక్తిఁ బడయుటయుఁ గలుగుచుండఁగా, సకలసిద్ధులను భక్తులకొసఁగఁజాలిన యీశ్వరుఁడు కాలకూటమును మ్రింగు టలో నాశ్చర్య మేమియు లేదనుటను ధ్వనింపఁజేయుచు శ్రీనా థుఁడు శివుఁడు 'విషము గుటుకున మ్రింగెన్' అనినాఁడు.

హాలాహలము పరమేశ్వరుని కంఠమునందే నిలిచిపోవుట కీసమయమున నొకవింతసన్నివేశము జతగూడినది. కాలకూట విషము కంఠసీమఁ జేరుసరికి హిమాచలకన్యక, తనభర్తను కౌఁగి లించుకొనునెపమున తనబాహువులను జుట్టి యిట్టు వాకొనినది.

చ. చుట్టు బిగించి పట్టి, పురసూదన యాగరళాగ్నిఁ గంధరా
ఘట్టమునందు నిల్పు; మది గాక దిగంబడనిచ్చితేని లోఁ
బట్టిన నున్న లోకముల భస్మము సేయు; వెలార్చితేని, వె
ల్పట్టున నున్న లోకముల భస్మము సేయు; నిజంబు చెప్పితిన్.

పరమేశ్వరుఁడు కుక్షిలో నిమిడినసమస్తభువనములు గల వాఁడు. సముద్రమథనమునఁ బుట్టి లోకములన్నియు దహింపఁ జేయు హాలాహలమును బాహ్యప్రపంచము భస్మము కాకుండు టకై, లోకానుగ్రహార్థము మ్రింగ నుద్యమించినాఁ డీశ్వరుఁడు. అది గొంతు దిగెనేని కుక్షిలోనిభువనము లన్నియు భస్మమగును. వెలుపలి కుమిసిన బాహ్యప్రపంచము భస్మమగును. కావున నిరు తెరఁగుల భువననాశము తప్పదు. అందులకై గరళమును గళ సీమయందే నిలిపివేయు మని సర్వలోకజనని ప్రార్థించినది.

ఆజగజ్జనని ప్రార్థన నంగీకరించి, సర్వలోకసుఖసంధాతయగు శంభుఁ డింద్రనీలమణిభూషానిర్విశేషముగ రౌద్రమైన యాకాకోలవిషమును దనగళసీమయందే నిలిపినాఁడు. హాలాహల మతి రౌద్రము. దానిని భక్షించుటయుఁగూడ నతిరౌద్రమైన కృత్యమే. అట్టి లోక కల్యాణకరమైన కృత్యమును రుద్రుఁడే చేసె నని యీక్రిందిపద్యమున రౌద్రరసభావావిర్భూతి యేర్పడునట్టులు చిత్రించినాఁడు.

శా. శంభుం డంబికపల్కు గైకొని, జగత్సంరక్షణార్థంబు సం
స్తంభించెన్ నిజకంఠగోళమున విశ్వక్షోభ సంత్రాససం
రంభారంభ విజృంభణోద్భటకరౌద్రంబుఁ గాకోలమున్
జంభారాతిమణిప్రకల్పితవిశేషానిర్విశేషంబుగన్. ౮. ౨౦.

నాఁటినుండియే పరమేశ్వరుఁడు నీలగ్రీవుఁడై వేదపురాణాదులందు నుతి కెక్కినాఁడు. కాలకూటవిషవిజృంభణము సమసినవెనుక పునర్మథనమున నమృతకుంభాదిదేవభోజ్యపదార్థములు పాలకడలినుండి వెలువడఁగా, వాని నన్నిటి నొక్కటొక్కటిగ దేవతలు గైకొనిరి. ఆపుట్టిన సర్వమంగళాస్పదంబయిన వస్తువులలో కమలాలయయుత్పత్తి, యామె పుండరీకాక్షుని వరించుటయు సర్వాంగసౌష్ఠవముగఁ గొనసాగినవి.

సీ. సంపూర్ణపూర్ణిమా చంద్రబింబముతోఁ
బుట్టెఁ దెల్లని తమ్మిపువ్వు మొగ్గ
విరిసె నొయ్యొయ్యన వేలావనీవాటి
పవమాన కోమలాస్ఫాలనమున

వాసించె నఖిలదిగ్వలయంబు మధురవి
స్తారకేసరధూళి సౌరభములు
నంభోజమధ్యంబునం దుద్భవంబొందె
మహితకాంతిచ్ఛటా మండలంబు
అందు మణికర్ణికాగ్రసింహాసనమున
లక్ష్మి యుదయించి హస్తపల్లవమునందుఁ
బసిఁడిపూదండఁ బూజించెఁ బద్మనయను
నర్థి వరియించె లీలాస్వయంవరమున. ౪. —౫.

క్షీరసముద్రమును దరువందరువఁ గల్పవృక్ష కామధేను కౌస్తుభములు, ఉచ్చైశ్శ్రవైరావణాదులు పుట్టినని సామాన్యముగఁ దెలిపి పద్మాలయయుత్పత్తి కాధారమైన పద్మము, నెంతయుఁ జిత్రముగఁ జిత్రించినాఁడు. ఆ పద్మము ముందుగ ముకుళరూపమునఁ బొడసూపుచు, పూర్ణచంద్రునితోపాటు పుట్టి, చంద్రునిపోలికఁ దెలుపు వహించినది. క్రమముగ నా ముకుళము సముద్రతీరవనమునుండి పొదలిన మందమారుతాస్ఫాలమున మెల్లమెల్లఁగ వికసించినది. రేకులు విచ్చి కేసరములు బయల్పడినంతనే పరాగమునుండి పరిమళములు చెలరేఁగి దిక్కులన్నియు నలముకొనినవి. అట్టి పద్మమధ్యమునుండి మహితమైన కాంతి మండలప్రాకర ముప్పతిల్లినది. ఆకాంతిమండలము నడుమ మాణిక్యకర్ణిక (దుద్దు) యను సింహాసనమునందు లక్ష్మీదేవి యుద్భవించినది ఆమె కరపల్లవమున బంగారుపూదండఁ దాల్చి, పుండరీకాక్షుని స్వయంవరమున వరించి, యా పూదండతోఁ బూజచేసినది. ఈ పద్యమునందు పై నాలుగుపాదములందు కావ్యమునకుఁ

ప్రాణమైన మాధుర్యము వెల్లివిరిసినది. సౌకుమార్యము పద్మమునందే కాక, దానిని జితిరించు తీరునందు మఱెంత తొలఁకియాడినది. శ్రీనాథుని సీసముల కూర్పులోని శిల్పము సర్వాంగసుందరమై యవతరించినది. ఒక్క-పద్మము వికసించిన తీరు నాలుగు సీసపాదములలోఁ జిత్రించుటలోనే కావ్యత్వ ముట్టిపడుచున్నది.

తుదిపాదములో "లక్ష్మి పద్మనయను నర్థి వరియించె లీలా స్వయంవరమున"అనినాఁడు. పద్మాలయ యగుటచేతనే పద్మనయనుని ప్రీతితో లీలాకల్పితమైన స్వయంవరమునందు వరియించినదఁట. ఈ స్వయంవరమును సంస్కృతకవి యొకఁ డిట్లు చమత్కరించియున్నాడు.

శ్లో. ఆఖ్యాతే హసితం పితామహ ఇతి త్రస్తం కపాలీతి చ
వ్యావృత్తం గురు రిత్యయం దహన ఇత్యావిష్కృతా భీరుతా
పౌలోమీపతి రిత్యనూయిత మథ వ్రీడావినమ్రశ్రియా
పాయాద్వః పురుషోత్తమోఽయమితియో న్యస్తస్స పుష్పాంజలిః.

క్షీరసాగరకన్యక పద్మమధ్యమునుండి లేచి, సముద్రతీరమునందున్న దేవతాగణమును లక్షించి, పూలమాల చేతఁ బట్టుకొని, స్వయంవరమునకు బయలుదేఱినది. ముందుగ బ్రహ్మను జూపి 'ఈతఁడు పితామహుఁడు' అనినంతనే నవ్వినది. యువతి తాతను బెండ్లాడుట కంగీకరించునా? పిమ్మట నీశ్వరుని జూపి 'కపాలి' అనినంతనే వికృతమైన కపాలధారణమును విని భయపడినది. ఈతఁడు 'దేవగురువు' అనినంతనే మొగము త్రిప్పివేసినది. 'దహనుఁడు' (అగ్ని) యనినంతనే తన్నుఁగూడ దహింపఁజేయు నేమో యని భీతిల్లినది. ఇంద్రుని జూపి ఈతఁడు 'శచీ

పతి' అని యీతని వరింపు మనఁగా, అడుగు పెట్టినంతనే సవతి పోరు సంభవించు నని యసూయపడినది. తుదికి విష్ణుని జూపి, ఈతఁడు 'పురుషోత్తముఁడు' అని తెలిపినంతనే సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొని పద్మాలయ పద్మనయనునివక్షమునఁ బూలమాలిక వైచెనఁట. ఇట్టి లీలాస్వయంవరమును శ్రీనాథుఁ డీపద్యమున ధ్వనింపఁజేసినాఁడు. కమలాలయ వరింప నన్యువైన దేవతాసమితి యచటనే కూడియుండెను; గాన స్వయంవరమునకై యత్న మక్కఱ లేకయే హేలగ నామె పురుషోత్తముని వరింపఁగల్గిన దనుట యిచట వ్యక్తమగుచున్నది.

కాలకూటోత్పత్తికి, దద్భక్షణమున జగదుపద్రవ నివారణచేఁ బరమేశ్వరుని మహత్త్వము వ్యక్తము చేయుటకు మూలము అమృతోత్పత్తియే. ఆయమృత ముద్భవించుట, దానికై దేవాసురులు కలహించుట, శ్రీమన్నారాయణుఁడు జగన్మోహినీ రూపమున రాక్షసులను వంచించి, దేవతల కమృతము వంచిపెట్టుట యనువిషయములను రెండు పద్యములలో సూక్ష్మముగ నిరూపించినాఁడు.

ఉ. అంతులు మీఱి మిక్కిలిగ తాగతనంబున దొమ్మిచేసి, దు
ర్దాంత పరాక్రమోన్నతులు దానవదైత్యులు వేల్పువెజ్జు ధ
న్వంతరిచేతి దుగ్ధమయవారిసుధారస పూర్ణకుంభమున్
సంతనకట్టి పుచ్చుకొని చయ్యన నేఁగిరి నిర్విశంకతన్.

వ. అప్పుడు——

క. నారాయణుండు మాయా
నారీరూపమునఁ గపటనాటక లీలా
పారాయణత హరించె సు
రారులచే నమృతకలశ మాసమయమునన్. ౮-౯౩, ౯౪.

ఈవిధముగ జగన్మోహినీ రూపమును దాల్చి యమృత మును హరించి, దేవతలకుఁ బంచిపెట్టిన విష్ణుమాయను సూచనామాత్రి సారముగఁ దెలిపి, దానవు లిట్టు లమృతమును గోలుపోవుట త్రిపురాసుర సంహారమునకు నాందిగాఁ జిత్రించినాఁడు. భీమనాధుని లీలామాత్రమునే యిందు కవి వర్ణింపఁబూనినాఁడు గావున, మాయానారీరూపవర్ణనము కావ్యత్వమునకు ముఖ్యసామగ్రి యయినను దానిని వదలివేసి నడుమ నారదపాత్రను బ్రవేశపెట్టి, యాతనిచే నసురులహృదయములం దమృతము కోలుపోయినందులకు దేవతలపై ద్వేషమును రగులుకొల్పినాఁడు. అమృతమును గోలుపోవుట ద్వేషకారణమే యైనను, దానిని నారదముఖమున దానవులకుఁ జెప్పించి, వారికి నుద్రేకము హెచ్చనీశ్వరోపాస్తి నుపాయముగ నిరూపించి, దానవసంహారము నీశ్వరునిచేఁ జేయింప సమకట్టి, వీరరసబీజమును నాఁటినాఁడు.

త్రి పు రా సు ర సం హా ర ము

శంకరుఁడు లోకకంటకు లయినత్రిపురాసురులఁ బరిమార్చుటకై మహత్తరసంరంభముతో నుద్యమించినపుడు భూమి రథముగను, సూర్యచంద్రులు చక్రములుగను, బ్రహ్మ సారథిగను, నాల్గువేదములు గుఱ్ఱములుగను, ఓంకారము ప్రతోదముగను (కొరడాకట్టగ) నక్షత్రపంక్తి జండాగను, మేరుపర్వతము ధనుస్సుగను, ఆదిశేషుఁడు నారిగను, వాయువులు బాణమునకు ఱెక్కలుగను, ప్రళయకాలాగ్ని ములికిగను, విష్ణువు బాణముగను జతగూడఁగా, పట్టణములతోపాటు త్రిపురాసురులను సంహా

రించి, వారల కుపాస్యమైన లింగమును, పంచవిధములుగా విభజించి పంచారామములందును పంచలింగములుగా వెలయించుట యీత్రిపురాసుర సంహారమునందలి ప్రధానమైన యితివృత్తము. త్రిపురాసురసంహారమునకుఁ బరమేశ్వరుఁ డాయత్తపడుటకుఁ గారణము త్రిపురాసురు లుద్రేకించి లోకముల కుపద్రవము గలిగించుట. అట్టి యుద్రేకము వారికిఁ గలుగుటకు మూలము, నారదుఁడు వారిని బరమేశ్వరు నారాధింపుఁ డని ప్రోత్సహించుట.

దేవాసురులు సముద్రమును మథింపఁగా వెలువడిన యమృతమును, విష్ణువు దేవతలకే పంచిపెట్టి వెడలిపోయినవెనుక నారదుఁడు దానవులకడ కేఁగి వారితో—

శా. రక్షోనాయకులార! నిర్జరవరవ్రాతంబుచేతన్ సుధా
భిక్షాపాత్రము వోయె నంచు మదిలోఁ బెగ్గిల్లఁగా నేఁటికిన్
రక్షార్థంబు భజింపరాదె యభవున్ త్రైలోక్యకుక్షింభరున్
దక్షారామపురాధినాథుని సుధాధామార్ధచూడామణిన్.

అని యుపదేశము చేసినాఁడు. అమృతధామ మగుచంద్రఖండమును శిరోభూషణముగఁ దాల్చిన భీమనాథుని భజించిన మీకమృతము కోలుపోతి మనువంత తీఱును. అతని కుక్షిలోఁ ద్రిలోకములు నిమిడియున్నవి. అతని యనుగ్రహము మీపైఁ గలిగిన నమృతము లభించుట యెంతపని యని యనినట్లయినది. అతఁడు త్రైలోక్యమును గుక్షిలో నంతర్హితము చేయు ననుమాటకూడ నిందు ధ్వనించుచునే యున్నది. ఇచ్చట నారదోక్తివలన నుత్సుకులై దానవులు త్రిపురాసురులతోఁ గూడి, దక్షారామమునకుఁ జేరి, పాశుపతవ్రతాచారముచేఁ బరమేశ్వరు నారాధించి రసి

తెలిపిన యీ ఘట్టములో షట్కాలములందు శంభుపూజావిధాన మెట్టు లుండునో యెఱుఁగవచ్చును.

సీ. అరుణోదయంబున నా కాళవాహినీ
హేమాంబుజంబుల నిందుధరుని
మిహిరోదయంబున మహిసాక్షిగుగ్గులు
ధూపధూమంబుల దురితహరుని
సంగవంబున గంధసారకుంకుమచంద్ర
జంబాలమునఁ బుష్పచాపమథను
మధ్యాహ్నమునఁ బక్వమధురాన్నపాయసా
పూపాజ్యదధిఫలంబులఁ ద్రిణేత్రుఁ
బరమసంధ్యాగమంబునఁ బటహశంఖ
ఝల్లరీమడ్డుడమరు ఝర్ఝరులమ్రోఁత
నర్ధరాత్రములందు వీణారవముల
హరుని బూజింతు రతిభక్తి నసురవరులు.

అరుణోదయకాలమునకుఁ బరమేశ్వరున కంబుజములతోఁ బూజలు, సూర్యోదయకాలమున ధూపము, సంగవకాలమున (నాల్గు గడియలు ప్రొద్దెక్కినపుడు) చందనాదిసుగంధద్రవ్యములతో మైపూఁత, మధ్యాహ్నకాలమున మధురాన్నఫలాదినైవేద్యసమర్పణము, సాయంసంధ్యాసమయమున భేరీశంఖాదివాద్యములు మ్రోయించుట, అర్ధరాత్రిసమయమున వీణారవములు కూడునట్లు లర్చించుట పాశుపతవ్రతులకుఁ జేయవలయు ననువిషయము మన కీయసురపూజావిధి తెలుపుచున్నది. పరమశైవులు క్రొంద తీవిధిని నేఁటికిని జరిగించుచునే యున్నారు. షట్కాలశంభుపూజ శివభక్తుల కవశ్యకర్తమగుట నీ కావ్యమున వ్యాసునిచే

"షట్కాలశంభుపూజావిధానములకుఁ బల్లవప్రసవదర్భలును గలవె?"యని యగస్త్యు నడిగించినాఁడు. అట్టి షట్కాలశంభుపూజావిధానమున కీపద్యము వివరణము.

అంతటితోఁబోక యసురులు పరమేశ్వరునిప్రసాదమును బడయుటకు పంచప్రణవములతోడను షడంగములతోడను గూడిన ప్రాసాదపంచాక్షరీమంత్రముల నీశ్వరుని బిల్వపత్రములతోఁ బూజించుచు, వేదపురాణములచేఁ బ్రస్తుతించిరఁట. ఆతీరు నిట్లు వివరించినాఁడు శ్రీనాథుఁడు.

ఉ. పంచబ్రహ్మషడంగమంత్రములనుం బ్రాసాదపంచాక్షరిం
బంచాస్యుం బహుబిల్వపత్త్రముల నభ్యర్చింతు రవ్యగ్రత
న్మంచుంగొండయనుంగుఁబెండ్లికొడుకు న్వర్ణింతు రేకాగ్రతం
బంచద్వేదపురాణమంత్రముల నిష్ఠాయుక్తి నక్తంచరుల్. ౪. ౧౨౪.

ఇచట సంస్కృతమూలములో,

"మంత్రైః పంచాననం పంచబ్రహ్మపంచాక్షరాదిభిః
పూజయంతి ప్రతిదినం భక్త్యా బిల్వదళైర్నవైః
నిష్ఠాపరాః కీర్తయంతి వేదమంత్రైస్సురద్విషః
తథా పురాణమంత్రైశ్చ విశ్వైకస్తుత్య మీశ్వరమ్."

అని పంచప్రణవములతోఁ గూడిన పంచాక్షరీమంత్రములచేఁ బరమేశ్వరునిఁ బూజించిరని యుండఁగా, శ్రీనాథుఁడా పంచాక్షరీమంత్రమును ప్రాసాదపంచాక్షరినిగా నిరూపించుటచే, శ్రీనాథుఁ డుపాసించిన మంత్రము ప్రాసాదపంచాక్షరి యని స్పష్టముగఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈతఁడు ఆప్రాసాదపంచాక్షరితో మంచుంగొండయనుంగుఁబెండ్లికొడుకును బూజించినవాఁడు గావుననే పర

మేశ్వరుని యెడ నింతటిభక్తి భావము.

ఇట్టి భక్తితో దానవులు పరమేశ్వరు నారాధించి వరములు వడసి యుద్రేకించి, దేవతలను హింసింప మొదలుపెట్టఁగా వారు భీమనాథుని రక్షింపు మని వేడుకొనునవసరమున వారిచేఁ జేయించిన స్తుతి వేదాంతసారము, భక్తిరసభరితమును. ఇచట శ్రీనాథునకు వేదాంతశాస్త్రమునందుఁ గల పాండిత్యవిశేషము వ్యక్త మగుచున్నది.

దేవతల మొఱ విని పరమేశ్వరుఁడు దివ్యరూపమున నావిర్భవించిన రీతియు భక్తిభావ భరితము; అతివిస్తృతము. కైలాసవాసి సర్వాంగశృంగార మొక్క విస్తృతమైన వచనమునందుఁ జిత్రితమైనది. అతని పరమేశ్వరరూపమున లోకప్రతికృతి నిర్మితమైనది. ఆ తరువాత భీమనాథుఁడు త్రిపురాసుర సంహారమున కాయత్తపడినప్పుడు స్మరణమాత్రమున సమకూడిన సన్నాహము నిట్లు వివరించినాఁడు.

సీ. జలరాశిమేఖలావలయంబు రథ మయ్యె
రవియుఁ జందురుఁడుఁ జక్రంబు లైరి
శారదాజీవితేశ్వరుఁడు సారథి యయ్యె
శ్రుతులు నాలుగును వారువము లయ్యెఁ
బ్రణవమంత్రైకాక్షరము ప్రతోదం బయ్యెఁ
దారకావీథి పతాక యయ్యె
రత్నసానుధరాధరము ధనుర్లత యయ్యె
నాగప్రధానుండు నారి యయ్యె
గంధవాహకంబు లేదును గఱులు గాఁగ
విలయకాలానలజ్వాల ములికిగాఁగ

లచ్చిచనుదోయికుంకుమ బచ్చనయుఁగఁ
బాలమున్నీటియల్లుండు బాణ మయ్యె. ౪-౧౪౦

త్రిపురసంహార సమయమునం దిట్టి సామగ్రి సమకూడుటను మహిమ్న స్తవమునందును పుష్పదంతుఁ డీక్రింది శ్లోకమునఁ దెలిపియే యున్నాఁడు.

శ్లో. రథః క్షోణీ యంతా శతధృతి రగేంద్రో ధను రథో
రథాంగే చంద్రార్కౌ రథచరణపాణిః శర ఇతి,
దిధక్షో స్తే కోఽయం త్రిపురతృణ మాడంబరవిధి
ర్విధేయైః క్రీడన్త్యో నఖలు పరతంత్రాః ప్రభుధియః

త్రిపురాసురసంహారమున విష్ణువు బాణ మగుట వేదములందును బురాణములందును శివభక్తుల స్తవములందును నన్నిటను నేకరూపమున నుండిన విషయమే. శ్రీనాథుఁడు వర్ణించినపుడుమాత్రము "లక్ష్మీకుచకుంకుమాలిప్తుఁడైన క్షీరసముద్రజామాత యల్లుఁడు బాణ మగుట" విశేషము.

కావుననే శంకరుఁ డట్టహాసంబు సేసి యమ్మహాస్త్రంబు నేయఁగా నారాయణాస్త్రవహ్ని త్రిపురదైతేయుల యంతఃపుర కాంతలందు వింతచేష్టలు గావించినది. ఈచేష్టలు కొన్ని శ్రీనాథుఁడు చేయించినవి; కొన్ని అమరుకావ్యమునందుఁ గానవచ్చునవియును. పాలమున్నీటియల్లుఁడు గావుననే వానిచే నిట్టి శృంగారచేష్టలు రౌద్రరసమునడుమఁ జేయించినాఁడు మన కవి. అమరుకావ్యమునం దీవిలాసచేష్ట లిట్లున్నవి:—

శ్లో. క్షిప్తో హస్తావలగ్నః ప్రసభ మభిహతోఽప్యాదదానోంఽశుకాన్తం
గృహ్ణన్కేశే ష్వపాస్త శ్చరణనిపతితో నేక్షిత స్సంభ్రమేణ
ఆలింగ న్యోఽవధూత స్త్రిపురయువతిభి స్సాశ్రునేత్రోత్పలాభిః
కామీవార్ద్రాపరాధ స్సదహతు దురితం శాంభవో వ శ్శరాగ్నిః.

అమరు. ౨.

సీ. కరపల్లవంబులు కబళించుఁ గబళించి
ప్రబలనితంబభారముల వ్రాలుఁ
జెక్కుటద్దములపైఁ జెరలాడుఁ జెరలాడి
శ్రవణావతంసమంజరులు ముట్టు
వలిచన్నుఁగవలపైఁ బొలపోడుఁ బొలపోడి
నాభిరంధ్రములపై నటనసేయు
వేణీభరములపై విహరించు విహరించి
బింబాధరములపై బిత్తరించు
నభవుకరముక్త నారాయణాస్త్రవహ్ని
కాముకుని కోమలాంతసంగంబు పగిదిఁ
దగువమీఱంగఁ ద్రిపురదైతేయరాజ
సదనశుద్ధాంతభామినీజనములందు. ౪-౧౪౦.

భీమనాథుఁడు త్రిపురాసురసంహారము చేయుటకై దివ్యస్యందనం బెక్కి బయలుదేఱునపుడు యాత్రాసన్నాహము రాజఠీవిలో నడిచినది. ముత్తైదువలు సేసలు చల్లుట, వేత్రహస్తులు బరాబరి సేయుట, అంతరిక్షమునుండి దుందుభిధ్వనులతోఁ బుష్పవృష్టి కురియుట, మునిబృందము జయజయధ్వనులు గావించుట మున్నగునవి వీరరససన్నాహమునకు సరిపడినట్లు నడిచినవి. ప్రబంధమునకు యాత్రావర్ణనము సమకూడవలెఁ గదా!

సీ. సరి బ్రాహ్మి మొదలైన సప్తమాతృకలు ద
గ్గాడ సేసలు చల్లె గొంగులమ్మ
పసిఁడివేత్రము పట్టి పాతాళభైరవుం
డందంద సందడి నపనయించె

దివ్యదుందుభి నాద దీర్ఘ గర్జితముతోఁ
గురిసె మిన్నుననుండి కుసుమవృష్టి
జయజయధ్వని దేవసంయమీశ్వరకోటి
సంఘటించెఁ గరాంబుజంబు నొసలఁ

త్రిపురసంహార మొనరింప దీక్ష చేసి
భీమనాథేశ్వరేశ్వరస్వామి శివుఁడు
దక్షవాటీవిభుఁడు మేరుధనువు పట్టి
యేచి పంటకలంతి తే రెక్కినపుడు.

భూమి రథమై మేరువు ధనుస్సయిన దనిగదా యీ వర్ణనము. పర్వతరూపమైన ధనుస్సును బరమేశ్వరుఁ డెట్లు లెక్కువెట్టెనా ? యను సంశయ మెవ్వనికైనఁ బొడమక మానదు కాని యట్టి సంశయము తీర్చినాఁడు కవి. అదియు సరిపడియే యున్నది.

క. ముక్కంటి మేరుచాపం
బెక్కిడి సారించెఁ బన్నగేంద్రగుణంబున్
మక్కువ హిమగిరికన్యక
క్రిక్కిఱిసిన కుచము లలము కేలం దమ్మిన్. ౪-౧౩౯

పరమేశ్వరుఁడు గిరిరాజసుత యొక్క క్రిక్కిఱిసిన కుచములను సారించు హస్తపద్మముతో మేరుధనువు నెక్కిడఁ గల్గుట యాశ్చర్యమేమున్నది ? పర్వతము లన్నిటికంటె మేటిగదా హిమవంతుఁడు. వాని కూఁతురగు పార్వతియాకృతి, యామె కుచములు పర్వతప్రతిమములే యయి యుండును గదా ! అవియును గ్రిక్కిఱిసినవి. వానితో నిత్యము విహరించు నలవాటుగల కరముతో బంగారుకొండను వంచుటలో శ్రమ యంతగ నుండ దనుట యెంతయుఁ బొసఁగియున్నది. ఇట్టి కల్పనలోఁ గావ్యత్వ ముట్టిపడును గదా !

అట్టి ధనుస్సునకు నారియయిన శేషు నెక్కు వెట్టుటలోఁ గూడ సున్నితమైన భావసంపద, కల్పనాసమృద్ధి యేర్పడినది.

సీ. కమ్మినూకిన నూత్నకలధౌతమును బోలెఁ
జక్కంగ నిక్కి మైసొక్కు మూసె
వంతరాంతరములం దస్థిబృందంబులు
పెళపెళ మనియెడు గిలకు లెసఁగఁ
బగిలి బీటలువాఱి తగఁ డెత్తెఁ గుబుసంబు
తోరంపు వెల్లుల్లిపొలుక లట్లు
మహనీయతరఫణామండలంబులు లేఁత
చిగురుటాకుల ఛాయ జేగురించె
హాటకాద్రి ధనుర్దండ కూటకోటి
వంచి బాహావలేప దుర్వారలీలఁ
గాలకంఠుండు త్రిపురసంక్షయా మొనర్ప
నెక్కు వెట్టిన యప్పుడు భోగీశ్వరునకు. ౬-౧౩౨

కాలకంఠుఁడు మేరుధనుర్దండమునకు సరిపడిన పన్నగాధీశుని నారిగాఁగొని, వింటిబద్దను వంచి యల్లెత్రాటిని ధనుర్దండమునకు ఎక్కువెట్టుచున్నప్పుడు వాసుకి శరీరము కమ్మిచ్చులాగిన క్రొత్త బంగారువలె శరీరము నందలి ముడుతలు వీడినది. నడుమ నడుమ నెముకలు పెళపెళమని విరిగినవి. కుబుసము బీటలువాఱి వెల్లుల్లి రేకలలోని పొరలు రేఁగినది పెద్దదయిన పడగలు లేఁత చిగుళ్ళ వలె నెఱ్ఱవాఱినవి. ఈవర్ణనమెంతయు సహజముగఁ గొనసాగినది. దృశ్యము సాక్షాత్కరించునట్టి తీరు, దానితోపాటు కాలకంఠుని బాహావలేపము పాఠకులకుఁ బ్రత్యక్షమైనట్లు లున్నవి.

పరమేశ్వరుఁడు ధనుష్టంకారము చేసినప్పటి యాటోపము వీరరసోత్తేజకమై వెలసినది. రసానుగుణమైన శైలీపాటవము

కూడ నీ క్రింది పద్యమునం దెసలారినది. వృత్తముకూడ సరిపడి నట్లు నడచినది.

శా. గిరిశస్వామిభుజాపరీత విభవక్రీడా సమాస్ఫాలిత
స్థిరశార్ఙ్గాపన గూఢపార్గుణలతా దీర్ఘోగ్రఘోషంబునన్
ధరణీచక్రము దద్దిరం దిరిగెఁ బాతాళంబు ఘూర్ణిల్లె నం
బరము౦ దిక్కులు వ్రయ్యలయ్యెఁ బగిలెన్ బ్రహ్మాండభాండంబులున్.

అట్టి యాటోపముతో నారాయణుని బాణముచేసి, పాశుపతాస్త్రంబు సమంత్రకంబుగా నభిమంత్రించి, ఫాలలోచనాగ్నిశిఖలతో జోడించి వేయఁగా నమ్మహాస్త్రపాతమున లోహమయమైన త్రిపురాసురుల మూఁడునగరములు కరగిపోయి మూఁడు ముద్దలుగఁ దయారైనవి. పురములలోని భోగోపకరణము లన్నియు భస్మమైపోయినవి. ప్రాసాదములు కేళిదీర్ఘికలు బాహ్యాభ్యంతరకక్ష్యలు ఉపవనములు నన్నియు దగ్ధమైపోయినవి. కాని యచటి కాలాంతకలింగ మొక్కఁడుమాత్రము చెక్కుచెదరక యుండెను. ఆ త్రిపురాసురుల సర్వస్వము భస్మమైపోయినపుడు వారల కుపాస్యమైన పరమేశ్వరలింగము చెడకుండుట వింతగదా! అది శ్రీనాథుని నోట వింతలలో వింతగా వినవచ్చినది

మ. అసురాధీశసమర్పితంబులగు లీలారామకల్పద్రుమ
ప్రసవంబుల్ కసుగందవయ్యె; విలసత్పాటీరగోరోచనా
ఘుసృణాలేపన పంకితాకలనమై గుంఫించె నారాయణా
స్త్రసముజ్జృంభణ భీమలింగమునకున్ దైత్యేయరాట్స్వామికిన్

నారాయణాస్త్రసముజ్జృంభణమున త్రిపురాసురుల కుపాస్యమైన భీమలింగమునకు ఇంద్రుఁ డర్పించిన కల్పసుమములు కసుగందనే లేదఁట. దైత్యకులాంగనలయెడఁ గాముకునిలీల వర్తించిన యా

నారాయణాస్త్రము ఆ లింగమునకు చందనకర్పూర కస్తూరికాది లేపన పరిపాటిని సమకూర్చి పెట్టెనదఁట.

ఇట్టి యద్భుతము లావహిల్లఁగఁ గాలకంఠుఁడు త్రిపురాసుర సంహారము గావించి, జయలక్ష్మిని బరిగ్రహించి, యుద్ధసాధనము లన్నిటిని యథాస్థానమునకుఁ బంపినైచెను. గంధర్వాదులు మహాపదానమగు త్రిపురాసురసంహారము గానముచేయుచుండఁగ సంతోషాతిరేకమున శివుఁడు తాండవము చేసినాఁడు.

శా. ఆడెం దాండవ మార్భటీసటహాలీలాటోపవిస్ఫూర్జిత
క్రీడాడంబర ముల్లసిల్ల గరళగ్రీవుఁడు జూటాటవీ
క్రీడాఘాతకఠోరకోటకరటీ కోటీలుఠచ్ఛింధువీ
చీడోలాపటలీ పరిస్ఫుటతర స్ఫీతధ్వనిప్రౌఢిమన్. ౩-౧౪౫

ఈ శివతాండవములో శ్రీనాథుని కావ్యరచనయు మహోత్కటితోఁ దాండవించినది. శైలిలో గంగాతరంగిణీతరంగధ్వనిప్రక్రిమలు ప్రతిశబ్దించినవి. శివతాండవ మెమరుగ సాక్షాత్కరించినది. ఇట్లు శంకరాపదానములలో వీరరసపరిస్ఫూర్తితో వెలసిన యీ త్రిపురాసురసంహారము, తదుపాస్యదైవతమైన లింగమే పంచారామములందు పంచలింగములై వెలయుటకు మూలమై, భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గావ్యత్వ మాపాదించుటలో నన్నివిషయములను మూలాధార మని తెలియవచ్చుచున్నది.

సప్తగోదావరావతరణము.

పరమేశ్వరుఁడు త్రిపురాసురసంహారానంతరము, వారల కుపాస్యమైన లింగమును పంచఖండములుగా ఖండించి, వానిని పంచారామములందు నిలిపి, తనకు మొదలిమామగు దక్ష

ప్రజాపతి యునికిప ట్టయిన యారామం బగుటచే దక్షారామం బున శివసన్నిధానం బెదా నుండునట్లుగఁ బ్రతిష్ఠితుఁ డయ్యెను. పరమేశ్వరుఁడు దక్షారామము నందుఁ బ్రతిష్ఠితుఁ డైనప్పుడు భీమనాథునకు అర్ఘ్యపాద్యాచమనీయా ద్యుపహారములు నెఱపు టకు గోదావరినదిని గొనివచ్చుటకై భరద్వాజాదిమహామునులు తలపెట్టిరి. వా రానది నొక శుభముహూర్తమునకుఁ గొనివచ్చి యా పవిత్రజలములచే భీమనాథునకుఁ బ్రతిష్ఠచేయవలయు నను కొని, దక్షారామమునుండి రాజమహేంద్రపురమునకు శిష్యసమే తముగ వచ్చిరి.

ఆసపర్షులు గోదావరీనదిని కనులారఁ గాంచుసరికి వారికి హృదయములం దెన్నిరో పవిత్రభావము లుదయించినవి. "గౌతమీ నదిలోని నీటిని ప్రీతితో త్రాగిన మనుజులకు మఱి తల్లిచనుబాలు త్రాగవలసిన యక్కఱయుండదు. మహర్షులారా! కనుఁగొంటిరా! గౌతమీగంగ తరంగ హస్తములతో ఘుమ ఘ్వాన హుంకార ఘోషములతో పాతకసమూహమును జంకిం చుచున్నది. ఈ గోదావరమ్మ పృథివి యెల్లను రక్షించు పేరం టాలు." ఇట్లు మెచ్చుకొని యా యమ్మకు భక్తిభావము తుల కింప స్తుతినమస్కారములు చేయ మొదలుపెట్టినా రా మహ ర్షులు. ఈ ఘట్టమున శ్రీనాథుఁడు భక్తి భావముచేఁ బులకి తుఁడై పాఠకుల హృదయము పులకరించునట్లు లీ స్తుతినమస్కా రములను నెఱపినాఁడు. గోదావరిమీఁది భక్తిభావాతిరేకమున గోదావరమ్మ, గంగమ్మ యనునట్టి చనవు శ్రీనాథునకే కానవచ్చును.

"తల్లీ ! గోదావరి ! గోదావరి ! గోదావరి ! అని ముమ్మాఱు నీ నామమును స్మరించు వారికి నీవు సకలశుభములు సంపాదింతువు గదమ్మా ! నీయంబువు లసితరుచులు; అమృతోపమరుచులు; అవి మాకభ్యుదయం బిచ్చుఁగావుత." ఇట్లు ప్రార్థించి మహర్షు లా యమ్మకు నమస్కారములు నెఱపిరి.

శా. ఆ పాతాళగభీరనీరకు సుధాహారామలచ్ఛాయకున్
ద్వీపాలంకృతికిన్ మహేంద్రనగరీనిశ్శ్రేణికాయష్టికిన్
తాపోపాయవిధావిహర్త్రికి మహోదన్వద్దృఢాలింగన
వ్యాపారప్రతిపన్న సౌఖ్యకును సాష్టాంగమ్ము గంగమ్మకున్

గౌతమీనది కొన్ని తావులందు నేటికిని అంతు తెలియని లోతు గలిగియే యుండును. కార్తిక మాసమునందుఁ గలఁక దేఱిన నీటితో గోదావరి శ్రీనాథుఁడు తెలిపినట్లు సుధాహారామలచ్ఛాయమై యుండును. జంబూద్వీపమునకు నడిమి భాగమునంతటను వ్యాపించి హారముపగిది నొప్పారుచుండును. స్వర్గలోకాధిరోహణమునకు నిశ్శ్రేణిక యాపూతనది. నేటికి నీ నదీతీరమునఁ గల యగ్రహారములలో స్వర్గసాధనములయిన యజ్ఞయాగాదిక్రియా కలాపములు జరుగుచుండుట యిందులకుఁ దార్కాణము. పవిత్రమైన నదీజలము లెప్పుడును తాపము నపనయించునవియే యగును. ఈపద్యమున శ్రీనాథుఁడు గంగమ్మకు ఋషులచే నమస్కారము చేయించుచు, నాయమ్మను మహాసౌఖ్యవతినిగా జిత్రించినాఁడు. దానికి గారణ మామె మహోదధియను భర్త నెల్లపుడు గట్టిగాఁ గౌఁగిలించుకొనియుండుట. భర్త నెల్లప్పుడు నెడఁబాయకుండఁ గౌఁగిలించుకొనియుండు సతి, మహాసౌఖ్యవతి

నడకను మఱియొకవైపునకుఁ ద్రిప్పవలయును. ఈవిషయమును వ్యంగ్యముగ సూచించుటకై శ్రీనాథుఁడు "మహోదన్వద్ద్రుఢాలింగన వ్యాపారప్రతిసన్నసౌఖ్య యగు గంగమ్మకు సాష్టాంగ మ్మొనరించినాఁడు మహర్షులచేత. ఎంతగొప్పవారయినను స్తుతిపూర్వకముగా నమస్కరించిన ప్రసన్నులగుదురు కదా! అట్టి ప్రసన్నత గౌతమికిఁ గలుగుటకే యీస్తుతినమస్కారములు.

శా. రంభోరూకరశాతకుంభ ఘటధారాపూరణప్రక్రియా
గంభీరక్వణసాంద్ర భిన్నకరిరాడ్గండూషనిర్భిన్నకుశ్
సంభాషించి నమస్కరింతుము త్రిసంధ్యంబుల్ ముదంబొప్ప నీ
కంభోజాసనకుండికాఁబుజననీహంసాభ గోదావరీ!

దీనికి మూలమునం దీక్రిందిశ్లోకము గానవచ్చుచున్నది.

శ్లో. కాంతాకర స్వర్ణఘటాంబుపూర్తి
ధ్వనీభగండూష విభిన్నరూపే,
అంభోజఖేలద్వరరాజహంసే
గంగే నతాస్మో భవతీం త్రిసంధ్యం.

ఈ శ్లోమునందలి భావమును శ్రీనాథుఁ డొకకొంత పొడిగించియున్నాఁడు. కాంతలను రంభోరువులనుగాఁ జేసి, వారు బంగారుకలశములలో నీరు నించుటచే ధ్వని కొక గాంభీర్యమును జతగూర్చియున్నాఁడు. దానికి గంధగజముల గండూషములరొదను జోడించి గోదావరి కొక ప్రత్యేక విశేషము నాపాదించిపెట్టినాఁడు. వనితల కరచాలనములతోఁ గూడిన ఘటపూరణములచేతను గంధగజముల గండూషములచేతను బాయలుపాయలై నొప్పారు గోదావరికి త్రికాలములయందు నమస్కారముల నొనరింతుమని మహర్షు లామె నగ్గించినారు. మూలములో గోదావరినది

పద్మముల నడుమ రాజహంసల విహారము చే దృష్టిప్రియ మైన ది మాత్రమే. దానికొక విశిష్టమైన పవిత్రత నాపాదించుటకై బ్రహ్మదేవుని కమండలువు నందలి పద్మవనమున విహరించు రాజహంసనుగాఁ జేసినాఁడు గోదావరిని. అట్టి గోదావరికి ముద్ర మూర నమస్కరించుటలో నొక విశేషము సమకూడునుగదా?

ఇట్లే నమస్కరించి స్తుతించి, యావెనుక నా యమ్మను దమ వెంట రమ్మని ప్రార్థించియున్నారు. ఈప్రార్థన గోదావరీ ప్రవాహము వలె సరసమధురముగను, భావగంభీరముగను నడచినది. ఈస్తుతి హృదయమును ద్రవింపఁజేయు మధురతరఘట్టము. గోదావరీనదీసౌందర్యము నంతయు నీ పద్యమునందు కన్నులకుఁ గట్టినట్టులు చిత్రించినాఁడు. భీమేశ్వరపురాణమున కీ సీసము నాయకమణి అనవచ్చును. కనుఁడు:—

సీ. విచ్చేయుమమ్మ శ్రీవృషభవాహన శిర
స్స్వమజ మదకటాసారధార!
పయనంబుగావమ్మ భర్గజటాటవీ
కుటజశాఖాశిఖాకోరకంబ!
రావమ్మ యాదిమబ్రహ్మదోః పల్లవ
స్థితకమండలు పుణ్యతీర్థజలమ!
లేవమ్మ విశ్వంభరా వధూటీకంఠ
తారమౌక్తిక హారదామకంబ!
తెరలతో బిబికలతోడఁ దరులతోడ
విమలడిండిరఖండతండములతోడ
మురువు శీవియు నామోదమును జవంబు
వడువు నొప్పంగ గంగమ్మ నడువవమ్మ. భీమ. ౪-౧౩౨.

ఈ యాహ్వానమునందు వినయము తొణికిసలాడుచున్నది. హర శిరస్సంభూతయగు గంగనుగా గోదావరిని భావించి, పరమేశ్వరుని సామవేదోద్భవమగు మత్తగజముగను, నదీప్రవాహమును తన్మపధారగను నారోపము చేసియున్నాఁడు. అట్టిగంగమ్మను దనువెంట విచ్చేయుమని ప్రార్థించినా రామహర్షులు. పరమేశ్వరజటాజూట మనువనమునఁ బొడమిన కొండమల్లెమొగ్గయైన యాజననిని బయనంబు గమ్మనినారు. ఆదిమబ్రహ్మ కరపల్లవమునఁ దాల్చిన కమండలువునందలి పుణ్యతీర్థోదకమా! రమ్మని యాహ్వానించినారు. భూరమణికంఠదేశమునకు ముక్తాహారమై వెలయువానా! లేవమ్మ యని వేగిరించినారు. వచ్చునప్పుడు నీ యొయ్యారపువపువు గానవచ్చునట్టులు చిన్న యలలు పెద్దతరఁగలు తెల్లనినురుగుముద్దలు వెంటఁగొనుచు మురువు తీవి ఆమోదము జవము నొప్పఁగ నడువుమని నివేదించియున్నారు.

ఈ విజయవత్సరమున నొక్కమాఱు గోదావరి యీ పద్యము నందలియార్భటితో త్ర్యంబకాచలశిఖాగ్రమునుండియు బయలుదేఱి, రాజమహేంద్రవరము వఱకు వచ్చి, యచటనుండి సప్తశాఖలు నేకమై తరంగహస్తములతో సముద్రుని కౌఁగిలించినది. ఇట్లాగౌతమిని వినయ ప్రణయములతో వేడుకొని మహర్షులు కర్తవ్యము నిట్టులు వెలిఁబుచ్చినారు.

మ. అదె మాస్వామి సుధారసోద్భవుఁడు దక్షారామభీమేశుఁ డ
భ్యుదయుం జెంది ప్రతిష్ఠ నైకొనెడు నంభోరాశితీరంబునం
బదమా! షట్పదమాలికాపరిలసత్పాథోధునీసంపదా
స్పదనానా సలిలప్రవాహలహరీసంభార గోదావరీ! ౪-౧౭౬

ఈ భీమేశ్వరపురాణమునందే మఱియొకతావున శ్రీనాథుడు గోదావరిని వర్ణించుచు గౌతమీగంగ సప్తసముద్రములకు వలపువనితయైన మంగళోత్సంగ యనినాఁడు.

గీ. నీరుకడఁ గోళ్ళఁగూడి మున్నీటిఁ గవయు
మొగులుంబడివాహినుల కెల్లు మెరయవచ్చు
వార్ధులేడింటికి వలపు వనితయైన
మంగళోత్సంగ గౌతమీగంగయొకర.

ఈ ప్రసంగముననే గోదావరి నాసికసమీపమున నున్న త్ర్యంబకాచలము నుండి బయలుదేఱి క్రమముగా నార్యావర్తము మీఁదుగా తూర్పు సముద్రమునకుఁ జేరినతీరు నొక పద్యమున రేఖాచిత్రమును దీసినాఁడు.

సీ. త్ర్యంబకాచలశిఖాగ్రంబునం దుదయించి
పొదలి యార్యావర్తభూమి దఱిసి
మలఁగి దండకవనీమధ్యభాగమున నా
ప్రస్రవణాచలప్రస్థ మొఱసి
పట్టిసశ్రీవీరభద్రేశు సేవించి
తిలసోమనాథుమందిరము డాసి
ఏచి యనంతభోగేశ్వరస్థానంబు
రుదగ్రిపాదములపైఁ ద్రోవగాఁగఁ
గోటిపల్లీశుకోమలాంఘ్రులకు మ్రొక్కి
కుండలాముఖతీర్థంబు గుస్తరించి
భీమమండలి డాపలఁ బెట్టికొనుచు
గౌతమీగంగ లవణాబ్ధిఁ గౌఁగిలించె. ౩-౭౧

గౌతమినది త్ర్యంబకాచలశిఖరమునుండి బయలుదేఱి, ఆర్యావర్తభూమిని సమీపించి, దండకారణ్య మధ్యభాగమునుండి వచ్చుచు

ప్రస్రవణాచలము నొరసికొనినది. ప్రస్రవణ మనఁగా పాపిడి. ప్రస్ర వణాచల మనఁగా పాపిడికొండ. దాని నీనాఁడు పాపికొండ యం దురు. గౌతమీ ప్రవాహము దండకారణ్యమధ్యమునందు భద్రా చలము మీఁదుగా వచ్చుచుండ నడుమ నడ్డమువచ్చిన కొండ పాపిడిపెట్టుగాఁ జీలిపోయినది. దానినే పాపిడికొండ యనెడివారు. ఈనాఁడు 'డి'కి చ్యుతి యేర్పడి పాపికొండగా వ్యవహార మేర్పడి నది. దానికి మఱికొంత క్రిందికి వచ్చునరికి పట్టిస శ్రీవీరభద్రే శుఁడు. పట్టిసమునం దుండెడి వీరభద్రేశ్వరుఁడు. ఇది రాజమ హేంద్రవరమున కాఱుక్రోసులదూరమునం దున్నది. అచట నెల కొనిన యీశ్వరుఁడు వీరభద్రేశ్వరుఁడు. ఈస్వామి యాలయము గౌతమీ ప్రవాహమధ్యమునం దున్నది. ఈ పట్టిస వీరభద్రేశ్వ రుఁడు నీ ప్రాంతమందు ప్రసిద్ధమైన పరమేశ్వరమూర్తులలో నొకఁడు. నేఁటికి నీ యీశుఁడు శివరాత్రినాఁడు నలుజాములు వేదవచనములు వినుచుండును. గోదావరి యీ పరమేశ్వరు నా నాఁడు నీనాఁడును సేవించుచునే యుండును.

తిలసోమనాథుఁడు:— ఈ స్వామి పట్టిసమునకుఁ గ్రిందుగ రెండుక్రోసుల దూరమునందున్న 'తాళ్ళపూడి' యను గ్రామ మున నెలకొనియున్నాఁడు. ఈ పరమేశమందిరము గౌతమీ నదీ తీరమునందుఁ గలదు.

అనంతభోగేశ్వరము:— అనంతభోగేశ్వరుఁడు నెలకొనిన స్థానము. శ్రీనాథుని కాలమునందు సైత మీ యీశ్వరుఁడు గౌతమీనదీ తీరమం దుండియుండును. ఈ నాఁ డనంతభోగేశ్వ రుఁడు కుమారదేవ మనుగ్రామమునందు స్థిరపడినాఁడు. ఇంతకు ముందు నదీతీరమునం దాలయ ముండినట్టులు నదీపతితము లైన శిథిలములు కొన్ని యీనాఁటికిని గానవచ్చును. నేఁటికిని గల్యా

ణమంటపము నదిలోఁ గానవచ్చును. ఈ యనంత భోగేశ్వరస్థానము తిలసోమనాథుని మందిరమునకుఁ గ్రింద రెండు క్రోసుల దూరమునఁ గలదు.

రుద్రపాదములు:— రాజమహేంద్రవరమున మార్కండేయస్వామి నెలకొనియున్న అద్రి కమలాద్రి, లేక పుష్పగిరి. ఆ పుష్పగిరి పాదములు రుద్రపాదములు. యేపాటి పొంగినను నాటికి నేఁటికి నీ మార్కండేయస్వామి చరణములు (రుద్రపాదములు) సేవించుచునే యుండును. ఈ పరమేశ్వరుఁడు భీమనాథున కిరుగు పొరుగుల వారిలో నొకఁడై పశ్చిమ సీమ నందు నెలకొనియున్నాఁడు. ఈ రుద్రపాదములను కృత్యాదిలో శ్రీనాథుఁ డీతీరున వివరించియున్నాఁడు.

సీ. కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శిఖర
శృశిచంద్ర కాధాత సౌధవీథి
గోదావరీపుణ్య కూలంకషాజల
ప్లావిత శ్రీరుద్రపాదయుగళి
గీ. ...సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రవరము. ౧-౪-౨

ఈ రాజమహేంద్రవరమున కెదురుగ నుండిన కొవ్వూరును గోపాదక్షేత్ర మని యందురు. గౌతమమహర్షి గోవును జంపిన పాపము నివర్తించుటకై యీశ్వరునిగూర్చి తప మాచరించి, త్ర్యంబకాచలము నుండి గోదావరీనది నీ తావునకుఁ దెచ్చి గోవు నుత్తమలోకములకుఁ బంపుటచే నీక్షేత్రమునకు 'గోపాదక్షేత్ర' మనుపేరు వచ్చె నని గౌతమీ మాహాత్మ్యమునందలి యైతిహ్యము. రాజమహేంద్రవరమునకు దక్షిణముగ రెండు క్రోసుల దూరమున ధవళగిరి (ధవళేశ్వరము) గలదు. దానిని 'రామపాద క్షేత్ర' మని యందురు. పలివెల కొప్పులింగేశ్వరస్వామి యాల

యమున నెలకొనియున్న అనితల్లి శాసనములో "గౌతమీమహా నదీతీరమందును మార్కండేశ్వర మృకండేశ్వరు రుద్రపాదాలసన్నిధిని" అని యున్నది. దీనినిబట్టి మార్కండేయస్వామి వసించిన కమలాచల చరణములే రుద్రపాదములని తెలియవచ్చుచున్నది. ఈ స్థానమునుండియే గోదావరి సప్తశాఖలుగఁ జీలి సముద్రమునఁ గలిసినది. రాజమహేంద్రవరము వఱకు గోదావరిని అఖండగౌతమి యని యందురు.

శ్లో॥ తుల్యాత్రేయీ భరద్వాజీ గౌతమీ వృద్ధగౌతమీ
కౌశికీచ వసిష్ఠాచ సప్తశాఖాః ప్రకీర్తితాః.

తుల్యానది: గౌతమీనది రాజమహేంద్రవరమునుండి దక్షిణముగాఁ బ్రవహించుచు ధవళేశ్వరమునుండి యొకశాఖ గౌతమి యనుపేరను, విఘ్నేశ్వరమునుండి మఱియొకశాఖ వసిష్ఠానదిగను వేఱయినది. ఈ గౌతమీ శాఖనుండియే విడువడి — తుల్యా, అత్రేయి, భారద్వాజి, గౌతమి, వృద్ధగౌతమి, కౌశికి — యను నాలుశాఖ లేర్పడినవి. వీనిలో తుల్యానదీశాఖ ధవళగిరికి ముందు నుండి వెలువడినది. ఈనాఁడా శాఖాముఖ మొక పాడుపడిన కాలువగా, రాజమండ్రినుండి ధవళేశ్వరము పోవునపుడు గ్రామారంభమునఁ గానవచ్చును. ఈ శాఖ ధవళేశ్వరమునుండి బయలుదేఱి కడియము అనపర్తి తాపేశ్వరము మావిడాడ వేళంగి సంపర మున్నగు గ్రామములమీఁదుగఁ బ్రవహించి కాకినాడ సమీపమున చొల్లంగి యనుచోట సముద్రగామి యగుచున్నది. ఈనదీ సాగరసంగమస్థానమున సోమేశ్వరుఁడు ప్రధానుఁడై నెలకొనియున్నాఁడు. ఇచటనే ఆంజనేయస్వామియుఁ గలఁడు. పుష్యబహుళ అమావాస్యనాఁడు అర్ధోదయ మహోదయాదిపర్వములం దీనదీ

సాగరసంగమమున స్నాన దానాదులు మహాపుణ్యాదము లని పెద్దలు వాక్రొందురు.

ఆత్రేయీనది :— గౌతమీశాఖ నుండియే తుల్యానది విడువడిన ధవళేశ్వరమునకుఁ దరువాత కోటిఫలికి రెండుక్రోసులు క్రింద నొకశాఖ విడువడినది. దానిని ఆత్రేయి యందురు. ఇది యీ నదీతీరమున రామఘట్టమున నావిర్భావము నంది, కోరంగి యొద్ద సాగరసంగత మైనది. ఈ సాగరసంగమస్థలమున కురంగేశ్వరుఁడు గలఁడు. శ్రీరాముఁడు కురంగము నీ చోటఁ జంపుటచే నిచట ప్రతిష్ఠితుఁడైన యీశ్వరునకుఁ గురంగేశ్వరుఁ డను పేరు వచ్చినదని యైతిహ్యము.

భరద్వాజి—గౌతమి:— ఈ భారద్వాజి యను శాఖ ఇప్పుడు "అక్విడెక్టు" కట్టిన 'అన్నంపల్లి' యను చోటినుండి విడువడి ఇంజరము వఱకుఁ గానవచ్చుచు గౌతమీశాఖలో గలసి యానాము (ఫ్రెంచినగరము) మీఁదుగా సముద్రమునఁ గలియుచున్నది. ఈ మధ్యభాగమున నీనదిని 'భారద్వాజ్యంతర్భూతగౌతమి' యని వాక్రొందురు. ఈసాగరసంగమ క్షేత్రమును 'తీర్థాలమొండి' యందురు. ఇచట గౌతమి భాదద్వాజి రేవ అహల్య ? ఇంద్ర యను పంచతీర్థములు గూడిన వనియు కావున దీనికి తీర్థాలమొండి (మొగ) యను పేరు వచ్చినదని తెలుపుదురు. ఇచట నీశ్వరుఁడు భైరవేశ్వరుఁడు. ఇచట భైరవపాలెము అను బెస్తపల్లె యొకటి గలదు.

వృద్ధగౌతమి:— ఈశాఖ గౌతమీనదికి పశ్చిమతీరము నుండి వెలువడినది. దీనియుత్పత్తి యెచ్చటనో స్పష్టముగఁ దెలియదు. కౌశికినది పుట్టినచోటనే పుట్టినదేమో? ముక్తేశ్వరము

మొదలు శానపిల్లంక తాణేలంక గేదెల్లంక క్రొత్తలంక కుండలే
శ్వరము అను గ్రామముల స - పమునందున్న మురికికాలువను
వృద్ధగౌతమి యందురు. ప్రభుత్వము ఈ నదీముఖములను గప్పి
వేసినను దీనిని "వృద్ధగౌతమీడ్రైను" అను పేరితోడనే నేఁడు
వ్యవహరింతురు. ఇది సాగరమునఁ గలసినచోట వృద్ధేశ్వరుఁ డుండె
డివాఁడని వినికి. ఈనాఁడాలయమును లింగమును సముద్రపతిత
ములు. అచట బ్రహ్మేశ్వరునిలింగము గలదు. సంతానగోపాలే
శ్వరస్వామియు అరిష్టమ్మ యను నమ్మవారును గూడఁ గలరు.
దీనికి బ్రహ్మసంవేద్యము అని పేరు. సంతానప్రాప్తికై సప్తసాగ
రయాత్ర చేయువారు ఈ స్వామియెదుట నిద్రింతురు. వారికి
స్వప్నములు వచ్చుటయు, స్వప్నానుసారముగ సంతానఫలమును
బడయుటను గలుగునని చెప్పుకొందురు. ఈ క్షేత్రము నీనాఁడు
'బ్రహ్మసమేధ్యము' అని యందురు.

కౌశికినది:____ గౌతమీనదిపశ్చిమ శాఖనుండి యీనది
'మందపల్లి' (అగస్త్యప్రతిష్ఠితుఁడగు మందేశ్వరుఁడు నెలకొనిన
చోటు) సమీపమునఁ గల 'సూర్యకుండము' అనుచోటినుండి
విడువడి అమలాపురము, తాలూకాలోని గ్రామములన్నియుఁ
జుట్టుచు 'బెండమూర్లంక' యనుచోట సాగరమునఁ గలియు
చున్నది. ఈ ప్రదేశమును 'విష్ణుసంవేద్యము' అని యందురు.
ఇది బ్రహ్మసంవేద్యమునకు నాలుగుక్రోసుల దూరములో నున్న
ది. ఇచట రామలింగేశ్వరస్వామియును లక్ష్మణేశ్వరస్వామియును
గలరు. ఈ కౌశికీనదికి కౌంతేయి యను పేరును గలదు. 'పలివె
ల' కొప్పులింగేశ్వరుఁ డీనదీతీరమునఁ గలఁడు. ఈ నది ప్రవహిం
చిన చోటునంతను 'కోనసీమ' యందురు.

ఈ కౌశికీనది పుట్టినచోటునకుఁ బశ్చిమముగ గౌతమీ నదిలో నుండి యొకశాఖ విడువడి, యది యాత్రేయినది పుట్టి నచోట మరల గౌతమీలోఁ గలిసినది. దీనిని కణ్వానది యందురు. ఈ నాఁడిది ప్రభుత్వము వారి లెక్కలలో 'టేకిడ్రైను' అని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈ విజయ సంవత్సరమున గోదావరి యుప్పొంగి వరదలై ప్రవహించినపుడు ఈ నదీముఖములయొద్దనే గళ్ళు పడినవి. తుల్యానదీముఖమున ధవళేశ్వరము దగ్గఱను, కౌశకీనదీముఖమున మందపల్లియొద్దను, కణ్వానదీముఖమున కపిలేశ్వరపురమునొద్దను, ఆత్రేయినదీముఖమున పిల్లంక యొద్దను, భారద్వాజి ముఖద్వారమున పశువుల్లంకయొద్దను నదీశాఖా ముఖములు తెఱచుకొని సప్తశాఖలు సేకమై తరంగహస్తములతో సముద్రుని గౌఁగలించినది. గోదావరికిఁ బడిన, గళ్ళన్నియు సరిగా నదీముఖములందే పడుట యొక యద్భుత విషయము.

వసిష్ఠ:—ఇది కొవ్వూరునకు క్రోసుదూరముక్రింద విఘ్నేశ్వరము నొద్ద గౌతమినుండి విడువడి సరాసరిగాఁ బోయి అంతర్వేదియొద్ద సముద్రగామి యైనది. అచట నీలకంఠేశ్వరుఁడు నృసింహస్వామియుఁ గలరు. ఇది యొక గొప్ప పుణ్యక్షేత్రము. మాఘశుద్ధపాడ్యమినాఁడు చొల్లంగినుండి బయలుదేఱి, సప్తగోదావరీశాఖాసంగములలో స్నానముచేయుచు మాఘశుద్ధ ఏకాదశివఱకు సప్తసాగరయాత్ర చేయువారీ అంతర్వేదికిఁ జేరుదురు. అచట నా యేకాదశికి గొప్ప తీర్థము (తిరునాళ్ళు) నేఁటికిని జరుగుచుండును.

ఈ విధముగ గోదావరి యేడుశాఖలై ప్రవహించి సముద్రగామియైనను, భీమమండలి యీసప్తశాఖలనడుమనే యున్నది. ఈ భీమమండలి నడుమనే భీమేశ్వరుఁడు పుండరీకమధ్యమున రాజహంసమువలె ప్రతిష్ఠ నందినాఁడు. ఆ దృశ్యమును శ్రీనాథుఁ డెంతయు మధురముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు.

సీ. ఆంధ్రభూభువనమధ్యము పుండరీకంబు
సప్తగోదావరజలము తేనె
బ్రహ్మసంవేద్యాది బహుతీర్థములు రేకు
లకరులు చారుదివ్యస్థలములు
నాళంబు లవణాబ్ధివేలావిభాగంబు
కల్యాణభోగమోక్షములు తావి
దక్షవాటీమహాస్థానంబు కర్ణిక
హంసంబు భీమనాయకుఁడు శివుఁడు
గౌతమీసింధు కాంతేయకణ్వనదులు
తుల్యభాగయు నేలేరు దుమ్మికొనలు
భువనసంభావ్యమైన యీపుణ్యభూమి
యనఘ సంసారతాపశాంత్యౌషధంబు
భీమ. 3-౨౧

ఇట్టి పుణ్యనదీశాఖలు, దత్తీరముల దివ్యమూర్తులయిన యీశ్వరలింగములు నెలకొనియుండిన కారణముననే భారతదేశమంతటిలోను గోదావరీనదీతీరము పరమపావన మని యితరదేశస్థుల నమ్మకము. ఇతరనదులకంటె నీ గోదావరి విలక్షణముగ సప్తశాఖలతో సముద్రుని గౌఁగిలించినది గావున నీ నదీమహత్త్వ మితరనదులకంటె ప్రశస్తతర మని శ్రీనాథుఁడే వివరించినాఁడు.

నీరుకడఁ గోళ్లఁగూడి మున్నీటిఁ గలయు
మొగలు జడివాహినుల కెట్లు మొరయవచ్చు

వర్ధులేడింటికి వలపు వనితయైన
మంగళోత్సంగ గౌతమీగంగ యొదుగ.

ఈ తీరుగ శ్రీనాథుడు గౌతమీగంగను వార్ధులేడింటికిని వలపు వనితనుగాఁ జేసి మంగళోత్సంగను జేయుటయం దాతని కవితా శిల్పము ప్రతిఫలించి పురాణమును రసబంధురకావ్యబంధముగా వెలయించినది.

భీమేశ్వరపురాణము—శాసనప్రామాణ్యము.

శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ గృష్ణాగోదావరీ మండలములకు మధ్యనుండు నాంధ్రదేశమునకు సంబంధించినంతవఱకుఁ దననాఁటి దేశచరిత్రమును గొంత తెల్లముచేసినాఁడు. ఆతఁ డందుఁ దెలిపిన యంశములను దార్కాణించు తామ్రశిలా శాసనములు పెక్కులు మన కీనాఁడు గానవచ్చుచున్నవి. భీమేశ్వర పురాణము రచించునాఁటికి శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటి వేమారెడ్డి యాస్థానమున విద్యాధికారియై పెక్కుశాసనములు రచించియుండెను.[1] గావున, భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గృతిభర్తయైన బెండపూఁడి అన్నామాత్యునిఁ గూర్చియు, ఆతని కేలిక లయిన వేమవీరభద్రారెడ్లను గూర్చియుఁ దెలిపిన చారిత్రకవిషయము లన్నియు శాసనసంబద్ధములై మనకిపు డుపలబ్ధము లగుచున్నవి. శ్రీనాథుఁడు కొండవీడునందును రాజమహేంద్రవరమునందును రెడ్డిరాజులప్రాపున నుండినపుడు రచించిన కావ్యములలో, నాయా ప్రభువుల యశఃప్రసక్తుల నుగ్గడించినాఁడు. ఆతఁడు దెలిపిన యంశములను దార్కాణించు శాసనాధార

1. చూ. విద్యాధికారీ శ్రీనాథో వీరశ్రీవేమభూపతేః
ఆకరో దాకరో వాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం.
Epigraphia Indica Vol XI శివరంగపురము శాసనము.

ములు పెక్కులు గానవచ్చుటచే, రెడ్డిరాజుల పరిపాలనకాలనిర్ణయమునకును, నాఁటి సారస్వతాభివృద్ధి నిదర్శనమునకును శ్రీనాథుని ప్రబంధము లెంతయుఁ దోడ్పడినవి. చరిత్రకారు లెందఱో శ్రీనాథుని కృతుల నూఁతగఁగొని, యానాఁటి చరిత్రమును దెలిపియే యున్నారు. భీమేశ్వరపురాణమునందు శ్రీనాథుఁడు పేర్కొనిన కొన్ని యంశములను దీసికొని, వానికిఁ గల శాసన ప్రామాణ్య మెట్లుండెనో? కొంత నిరూపించెదను.

ఈకావ్యమున భీమేశ్వరుని మాహాత్మ్యము నుగ్గడించుచు పంచారామములలో దక్షారామము, పరమేశ్వరుని మొదటి మామయగు దక్షుని యావాసమై యత్యుత్తమ మగుటచే నచట పరమేశ్వరుఁడు స్వయముగ నావిర్భవించె నని తెలుపుచుఁ బంచారామముల నిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

వ. అంబికావల్లభుండు త్రిపురదైత్యుల కులదైవతంబైన య దివ్య లింగంబును బంచఖండంబులుగా ఖండించి, కృష్ణవేణీ మహానదీతీరంబున ధరణాలకోట యను గ్రామంబున నమరేశ్వరుని చేతం బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి యమరలింగంబునాఁ బ్రసిద్ధంబైన యమరారామంబును, గౌతమీతీరంబున దక్షిణకూలంబున గుణపూఁడి యను గ్రామంబున సోమునిచేతఁ బ్రతిష్ఠసేయంబడుటం జేసి సోమలింగం బనఁ బ్రఖ్యాతంబైన సోమారామంబును, బాలకోటనాఁ బ్రసిద్ధంబైన క్షీరారామంబును, చాళుక్యవంశరాజధాని యగు చాళుక్యభీమవర నామ గ్రామంబునఁ గుమార రత్నంబైన కుమారస్వామిచేఁ బ్రతిష్ఠితంబగుటం జేసి కుమార భీమలింగం బనఁ

ప్రఖ్యాతినొందిన భీమారామంబును, మొదలిమారామ యునికి పట్టయిన యారామం బగుట దక్షారామంబున శివసన్నిధా నంబై దా నుండునట్లుగా...దక్షవాటంబున...భీమేశ్వర లింగంబునం దధివసించె. భీమ. ౪. ౧౪౧

ఈ పంచారామములకు సరిపడునామము లీక్రింది శాసన పద్యములోఁ గానవచ్చుచున్నవి.

సీ. భీమాపురము దాక రేమియు (న) మాడాలు
గుడిపూండియుం బాలకొలన వీర
భద్రేశ్వరంబున బావపట్టునఁ దాంబ్ర
పురిం బి(ద) పురమునం బరంగు మూఁ
ఘంటశాలాపురిం గొతరంబునను సే
లీశ్వరంబునను వేగీశ్వరమున
విజయవాటిక నుండవిల్లిని వేలుపూరం
గర మొప్పు గొంటూరం గడలిపల్లి
కనకవలయములును ఘనలోహదగరండ
ములు నఖండదీపములునుం బెట్టి
మ(ఱ)లం బెక్కు గుళ్లుం జెలువులు గొంటూర
నిలిపె మం(త్రి) మ(తి)ంపుభుజుండు

శా. భారద్వాజపవిత్రగోత్రు(ం)(డు) జగత్ప్రఖ్యాతి గాం బెట్టెం బు
ణ్యారంభుం డొరిగాంఢి వల్లభుండు దత్తామాత్యసోముండు దా
క్షారామప్రముఖోల్లస త్ప్రకట పంచారామతీర్థంబులన్
సారాఖండవశాస్త్ర దీపకము లాచంద్రార్క తారంబు గాన్.

ఈ శాసనము రాజమహేంద్రవరము చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలలోని గిడ్డంగిలోఁ బడియున్నఱాతి స్తంభముమీఁదఁ జెక్కఁబడియున్నది, శక. సం.౧౦౭౧—అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౪౯ నాఁటిది. దత్యాపెగడ

సోమన పట్టిసమున వీరభద్రేశ్వర మహాదేవరకు అఖండదీపము పెట్టినప్పు డీశాసన మేర్పడినది.[2] ఆనాఁడు సుకృతము నపేక్షించు వారు పంచారామ క్షేత్రములందును తదితరదివ్యస్థలములందును నఖండదీపదానములు చేయుచుండెడివా రని యీ శాసనము మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

ఇందు మొదటి సీసపద్యములోఁ బేర్కొనిన—'భీమాపురము' అనఁగా నేనాఁటి సామర్లకోట భీమవరము. దీనికి కుమారారామ మనియు స్కందారామ మనియు నామములు శాసనములలోఁ గానవచ్చుచున్నవి.[3] ఇచటి యీశ్వరుఁడు భీమేశ్వరుఁడు. ఈభీమవరము చాళుక్యభీమునకు రాజధానియై యుండుటచే దీనికి భీమవరము, చాళుక్య భీమవరము, చాళుక్యభీమాపురము, అనునామము లచటి భీమేశ్వరాలయమున నెలకొని యున్న పెక్కు శాసనములందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. అక్కడి శాసనములలోనే వేఱొక దానిలో 'చాళుక్యభీమావీరమున' అని కూడఁ గానవచ్చుచున్నది.[5] ఈవిషయము లన్నియు సందర్భించునట్టులు శ్రీనాథుఁడు ఈ కుమారారామమును గూర్చి యెత్తిఁగించుచు "చాళుక్యవంశరాజధాని యగు చాళుక్యభీమవర నామ గ్రామంబునఁ గుమారరత్నంబైన కుమారస్వామిచేతం బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి కుమారభీమలింగం బనఁ బ్రఖ్యాతినొందిన

---

2. చూ. శాసనపద్యమంజరి—ద్వితీయభాగము. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రకటితము. పుట ౧౦(A. R. 40 of 1942.)

3. చూ. దక్షిణహిందూస్థాన శాసనసంపుటము. (South Indian Inscriptions) Vol V No 36.

4. చూ. S. I. I. Vol V No 49, 68, 82, 90.

5. చూ. S. I. I. Vol V No 92

భీమారామంబును"-అనినాఁడు. ఈ యాలయమునందలి కొన్ని శాసనములలో నచటిభీమేశ్వరునకు "చాళుక్య భీమేశ్వరుఁడు" అను నామము గైకొనఁబడినది [6]. ఈ విషయమునుసైతము శ్రీనాథుఁడు భీమఖండ మీక్రింది పద్యములలో,

మ. సరిసామంతుఁడు శ్రీకుమారవనికా చాళుక్యభీమేశ్వరే
శ్వరదేవుండు......" భీమ. ౨. ౮౬

సీ. అదె కుమారారామ మాహాత్మ్యరేఖయ
చాళుక్యభీమేశు సదనవాటి. భీమ. ౩. ౭౨

అని వివరించియే యున్నాఁడు. కుమారారామ భీమేశుఁడు చాళుక్యభీమనగరసమీపమున నుండుటచేతనే చాళుక్యభీమేశుఁడైనాఁడు. "చాళుక్యభీమనగరీవిహితాస్పదాయ" అను శాసన శ్లోకవిషయ మిందుల కుపోద్బలకము.

2. ఇఁక 'డాకరేమి' యనఁగా దాక్షారామము. దాక్షారామ భీమేశ్వరాలయమునందలి శాసనములలో సంస్కృతపదముగా వ్యవహరింపఁబడినపు డీపదము దక్షారామము లేక దాక్షారామము అని పేర్కొనఁబడినది [7]. ఇఁక నచటి శాసనములలో తెలుఁగుపదముగా వ్యవహరింపఁబడునపుడు 'పెద్దదక్షరేమి, పెద్దడాకరేమి, డాకరేమి' యని పలుతావులందుఁ గానవచ్చుచున్నది [8]. మఱియుఁ గొన్ని శాసనములలో "దక్షతపోవనే స్థితవతే భీమేశ్వరాయ" అనియుఁ గలదు. అనఁగా దక్షుని తపోవనమున (దక్షారామమున) నెలకొనిన భీమేశ్వరున కని

---

6. చూ. S.I.I.Vol.V No 46.
7. చూ S.I.I.Vol. IV No 1021, 1031, 1040, 1050, 1051.
8. చూ S.I.I.Vol. IV No 1020,1326,1015,1016,1102,1104.

యర్థము. దీనినిబట్టి 'డకరేమి' యను పదము 'దక్షారామ' పదమునకును, 'డాకరేమి' యనుపదము 'దాక్షారామ' పదము నకును వికృతిరూపములుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. శ్రీ సూర్యా రాయాంధ్రనిఘంటువులోఁ గూడ 'డాకరేమి' అను పదము 'దక్షారామ' పదమునకు వికృతిగాఁ దెలిపియున్నారు. ఈనాఁ డాపరిసరములం దాగ్రామమునకు 'ద్రాక్షారామ' మను పేరుండి నను. 'డాకరేమి' యను పదము 'ద్రాక్షారామ' పదమునకు వికృతిరూపము గానేరదు. ముద్రితమైన దాక్షారామ భీమేశ్వ రాలయమునందలి 380 శాసనములలోను ఒక్క శాసనమునందు మాత్రము 'ద్రాక్షారామమున' అని కానవచ్చుచున్నది [9]. ఇది యును లేఖకప్రమాదమే కావచ్చును. ఉన్న శాసనములన్నిటిలో 'దక్షారామము' 'దాక్షారామము' అనియే యుండ నది 'ద్రాక్షా రామ' మెట్లు కాఁగలదు?

3. 'అమాడాలు' అనుచోట—'అమరడాలు' అని చదువవలెను. అమరడాలు—అనఁగా నేఁడు 'అమరావతి' యను పేర వ్యవహరింపఁబడు అమరారామము, అమరారామము, ధాన్యవాటి, ధాన్యకటకము, ధరణికోట, దరణకోట అను నీ పదములు ఆ యమరేశ్వరాలయము నందలి శాసనములలో సమానార్థకములుగా వ్యవహరింపఁబడినవి. కృష్ణవేణీనదీతీరమున ధాన్యకటకపురిని అమరేశ్వరునిచేఁ బ్రతిష్ఠితుఁడైన యీశ్వరుఁడు అమరేశ్వరుఁడు. అతఁడు నెలకొనినచోటగుటచే నది 'అమరా రామమై' శాసనములలోఁ గొన్నిట 'నమరడాలై' ఇప్పు డమ రావతి యైనది. ధాన్యవాటియే అమరావతి యైన దనుటకు

9. చూ. S.I.I. Vol. IV No 1043.

"శ్రీమతు వేమనంగారు శకవర్షంబులు ౧౨౮౩ అగు ప్లవసంవత్సర శ్రావణ బ ౫ గు ... పంచారామంబులకుఁ బ్రథమారామంబై న అమరారామం బను ధాన్యవాటిపురంబునకు అధీశ్వరుండై న అమరేశ్వర శ్రీమన్మహాదేవరకు" అను అమరావతిలోని యమరేశ్వరాలయ శాసనము నిదర్శనము[10]. మఱియు నీయమరేశ్వరాలయమునందలి శాసనములలో '(ధాన్యవాటి నవ్యాలేశు ...దన్నలకోట అమరేశలింగముఁ ధాన్యకటక పురాధీశ్వర ...అమరేశ్వరమహాదేవర" అని కానవచ్చుచుండుటచేఁ పై పదములన్నియు పర్యాయములే యగును[11]. కావుననే శ్రీనాథుఁడమరారామమును గూర్చి శాసనములందలి విషయములకు సరిపడునటుగా "కృష్ణవేణీ మహానదీతీరంబున దరణాలకోటయను గ్రామంబున నమరేశ్వరునిచేతం బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి యమరలింగంబునాఁ బ్రసిద్ధంబై న యమరారామంబును" అని వివరించియున్నాఁడు. కృష్ణవేణీ నదీతీరమున శ్రీశైలము తరువాతఁ బ్రసిద్ధమైన శైవక్షేత్ర మీ యమరారామమే. ఇది ప్రాచీన కాలమున బౌద్ధులకుఁగూడఁ దీర్థరాజమై వెలసినది. కావుననే యీ ధాన్యకటకమునందలి యమరేశ్వరాలయ సమీపమున బౌద్ధస్తూపములు శాసనములుకూడ నెలకొనినవి.

4. గుడిప్రాండి యనఁగా పశ్చిమగోదావరి జిల్లాలో నుండిన నేఁటి గుణుప్రూఁడి భీమవరము. ఇచటి యీశ్వరుఁడు సోమప్రతిష్ఠితుఁడై న సోమేశ్వరుఁడు; గావున దీనిని సోమారామమనినాఁడు శ్రీనాథుఁడు. మఱియు పై శాసన పద్యమునందలి

---

10. చూ. S.I.I. Vol VI No 226.

11 చూ. ,, ,, No 227, 228, 231, 248

విషయమునకు సమ్మతి యేర్పడునట్లు "గౌతమీతీరంబున దక్షిణ కూలంబున గుణపూండి యనుగ్రామంబున సోముపిచేతం బ్రతిష్ఠ చేయంబడుటంజేసి సోమలింగం బనం బ్రఖ్యాతంబైన సోమారామంబును" అని గుణపూండిని స్మరించినాఁడు. గౌతమీనదీతీరమున కిది దక్షిణముగ నుండెననియు నీనూఁదిగ్విభాగము ను కూడ నెఱపియున్నాఁడు.

5. పాలుకొలను-అనఁగా పశ్చిమగోదావరిజిల్లాలో నేఁడు 'పాలకొల్లు' అని వ్యవహరింపఁబడు గ్రామమున దీనికి సంస్కృతమున 'క్షీరారామ' మని పేరు. ఈ క్షీరారామ రామేశ్వరుని దేవాలయమున నెలకొనిన శాసనములు పెక్కింటిలో 'పాలుకొలని క్షీరారామేశ్వర శ్రీ మహాదేవరకు" అని గలదు[12]. ఇంక భీమేశ్వరపురాణమునందలి "పాలకోట నాఁ బ్రసిద్ధంబైన క్షీరారామంబు" అను పాఠము సరిపడలేదు, 'పాలకోట' అనునది ముద్రితప్రతియందలి పాఠము. తాటియాకు ప్రతిలో "పాలకొలనన" అనుపాఠమే గలదు[13]. ఇదియే శాసనములలోఁ జేర్కొనినదానికి సరిపడును.

ఇట్లు లీపద్యమునందుఁ జేర్కొనిన పంచారామములకును, శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమునం దుదాహరించిన పంచారామములకును సామ్యము సర్వవిధములఁ బొసఁగియుండుటచేతను, ఈ ప్రసంగమున నుదాహరించిన శాసనములు శ్రీనాథుని కాలమునకు వెనుకటివి సమకాలికములు తరువాతివి కూడనై యుండుటచేతను, వానికి సరిపడిన భీమేశ్వరపురాణమునందలి యంశములు

12. చూ. S.I.I. Vol V No 136, 137, 139.

13. చూ. శ్రీ సూర్యనారాయణ విజ్ఞానంద గ్రంథాలయమునందలి తాటియాకుప్రతి. సంఖ్య 99.

చారిత్రకముగా సత్యములనుట నిర్వివాదమైన విషయము.

పంచారామముల ప్రశస్తిని దెలుపునది పైసీసపద్యమును బోలిన శాసనసీసపద్యమే మఱియొకటిగలదు. ఇదియును పైనం జెప్పిన సోమనమంత్రి నెలకొల్పినదియే. ఇది బెజవాడలో ఇంద్ర కీలపర్వతసమీపమున శిలమైయున్న మండపములో నొకరాతి స్తంభముమీఁదఁ జెక్కఁబడియున్నది. శాసనకాలము శక. సం. ౧౩౬౮. క్రీ.శ. 1446. 14.

సీ. భీమాపురము దాక్షారామ వాల్కాలను [ద్రా]
చ్యారామపురి శ్రీమదమరడాలు
య [న] ను నంద్రధరణి పంచారామముల మహా
దేవరలకు బుద్ధదేవరకుం
జేంద్రబోల నమ్మహాసేనునకునుం బిద
పురము హుంకారశంకరకిం గరము
రూఢికెక్కిన బెజవాడ మల్లేశ్వర
దేవరకు నఖండదీపతతులు
పెట్టి గొంటూరం జెఱ్వులం జెక్కు గుడ్లు
నిల్పి సస్తసంతతు లసంఖ్యముగం జేసి
దత్తెనామాత్యసోముండు ధర్మపరుండు
దారభానుజుం డాచంద్రతారకముగ 15.

ఈ పద్యములోను వెనుకటి శాసనసీసపద్యమునందును జెప్పఁబడిన పంచారామములు నొక్కటియే. 1. భీమాపురము సామర్లకోట భీమవరము (కుమారారామము) 2. దాక్షారామ

14. చూ. S.I.I. Vol IV No 742.

15. చూ. శాసనపద్యమంజరి-ప్రథమభాగము No 20 పుట ౬౭
S.I.I. Vol IV 742

దాక్షారామము. 3. పాలకొల్లను- పాలకొల్లు (క్షీరారామము) 5. అమరడాలు-అమరారామము 4 ఇఁక వెనుకటి పద్యములోఁ జేర్కొనిన గుడిప్రాండికి బదులుగా నీపద్యమున 'ద్రాచ్యారామపురి' అను పాఠము దక్షిణహిందూస్థాన శాసనసంపుటము నాల్గవభాగములో ముద్రితమై యున్నది. కీ. శే. జయంతి రామయ్యగారు తమ శాసనపద్యమంజరిలో నీ పద్యమును ప్రకటించుచు పుటయడుగున "ద్రాక్షారామపురి అని చదువవలయును" అనినారు[16]. కాని శ్రీయుత మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు పంచారామములను జేర్కొనిన యీ శాసనపద్యములను రెండింటిని నాకు వ్రాసి పంపుచు నీ పద్యములో 'దచ్యారామపురి' అను పాఠము నెఱిఁగించియున్నారు. జయంతి రామయ్యగారు సూచించిన 'ద్రాక్షారామపురి'అను పాఠ మిచట సరిపడదు. ఈ పద్యములో రెండవ యారామముగా 'డాకరేమి' గ్రహింపఁబడినది, 'డాకరేమి' యనఁగా బహుశాసనప్రసిద్ధమైన దాక్షారామము. మరల దాక్షారామమున కిటఁ బ్రసక్తి లేదు. ఇఁక 'దచ్యారామపురి' అను పాఠమును దీసికొని, 'దక్షిణారామము' అను నర్థమును దీసికొనవలసియున్నది. ఇదియే గుడిప్రాండి సోమారామము. ఇది గౌతమీనదీతీరంబున దక్షిణకూలంబున నుండిన యారామ మని శ్రీనాథుఁడు తెలిపియున్నాఁడు; గావున, దక్షిణారామము దచ్యారామమై యుండెనేమో ? ఏమయినను ఈ సోమారామమునుగూడ గ్రహించినఁగాని పంచారామములు పూర్తి గావు. మఱియు నీ పద్యశాసనము సీసము నాలుగుపాదములలోను గోదావరీ కృష్ణవేణీనదీ

---

16. చూ. శా. ప. మం. ప్రథమ. పుట ౨౯.

తీరములందుఁ బ్రఖ్యాతములైన పుణ్యక్షేత్రములు చేర్కొనఁ
బడినవి. పంచారామములందలి మహాదేవతలు భీమేశ్వరపురా
ణమునందుఁ బ్రసిద్ధముగ వర్ణింపఁబడినవారే. వీరితోపాటుఁ
నాఁడు బుద్ధదేవరకుఁ గొలువుసేత పుణ్యదాయకముగా నాఁటి
వారు తలఁచెడివారని యీ శాసనమున మనకుఁ దెలియవచ్చు
చున్నది. ఈ సీసపద్యము మూఁడవపాదమునఁ జేర్కొనిన 'పిఠా
పురము హుంకారశంకరి' యనఁగా పిఠాపురమునందలి హుంకా
రిణీశక్తి. భారతదేశమందలి యష్టాదశమహాశక్తి పీఠములలో
'హుంకారిణీశక్తిపీఠ' మొకటి. పిఠాపురమున నేఁడు హుంకా
రిణీశక్తిపీఠముగాని, ఆశక్తివిగ్రహముగాని కానరాదు. ఆ హుం
కారిణీశక్తికి పీఠమగుటచేతనే దీనికి పీఠికాపురమను పేరువచ్చినది.
ఈ హుంకారిణీశక్తి విగ్రహము, రైలుస్టేషనుకెదురుగఁ గాన
వచ్చు నెత్తయిన మట్టిదిబ్బలో భూస్థాపితమై యుండినట్లు లచటి
వారు చెప్పుకొను నైతిహ్యము మాత్రము గలదు. పిఠాపుర
మునకు పాదగయాక్షేత్రమని ప్రసిద్ధి. అచటి యీశ్వరుఁడు
కుక్కుటేశ్వరుఁడు, విష్ణువు కుంతీమాధవదేవుఁడు. హుంకారిణీ
శక్తి యీనాఁడు గానరాకుండినను ఈ శాసనకాలమునకు వెనుక
ముందుల నీ శక్తిపీఠమగు 'పిఠాపురమునకుఁ' బ్రసిద్ధమైన పుణ్య
క్షేత్రములలో గణన యుండెడిది. శ్రీనాథుఁడును భీమేశ్వరపురాణ
మునం దీ హుంకారిణీశంకరిని బలుమాఱులు స్మరించియే
యున్నాఁడు. పీఠికాపురమును వర్ణించుచు "హుంకారిణీదేవికి
విహారసంకేతభవనంబును" అనినాఁడు. "శాంతస్వాంతుఁడు గొల్చె
దానవచమూసంహారిణిన్ హుంకృతిన్" అనియు నుగ్గడించి

నాఁడు[17]. వేఱొకచోట అగస్త్యునిచే, వ్యాసునకు భీమమండ
లమునందలి దివ్యక్షేత్రములను బ్రదర్శింపఁజేయుచు,

'అదె కుక్కుటేశ్వరం బయ్యె పాంతము మీద
హుంకారిణీదేవి యోలగంబు'

అని యనిపించినాఁడు[18].

గోదావరీకృష్ణవేణీ నదీతీరములందలి ప్రసిద్ధక్షేత్రము లన్నియు శివక్షేత్రములే. కృష్ణవేణీతీరమున శ్రీశైలమున మల్లికార్జునుఁడు, అమరారామమున అమరేశ్వరుఁడు, బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామియు నీశ్వరమూర్తులే. ఆనాఁడీక్షేత్రము లన్నియు మహావైభవములతోఁ దులతూఁగుచుండెననుట కప్పటిశాసనములు తార్కాణములై వెలయుచునేయున్నవి. పుణ్యము వర్ధించు దత్తైనామాత్యసోముఁడు పంచారామములందు నఖండదీపముల నిలుపుచు వానితోపాటు చేబ్రోలఁ గుమారస్వామికిని పీఠికాపురమునందలి హుంకారిణీశంకరికిని విజయవాటిక మల్లేశ్వరునకును నఖండదీపములు వెలయించుటచే, నానాఁడీక్షేత్రము లన్నియు సమాన ప్రతిపత్తిగలవిగా నుండెనని మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

పంచారామములందును దక్షారామము భోగమోక్ష నివాసమగుటచే నత్యుత్తమ మని భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ బలుతావులందు వర్ణింపఁబడియేయున్నది. ఈ విషయము శ్రీనాథునకుఁ బూర్వము శక, సం. ౧౦౭౧ క్రీ. శ. ౧౧౪౯ నాఁటి

17. చూ. భీమ. ౨. అ. ౫౫,౫౭. ప.

18. చూ. భీమ. 3. అ. ౫౫. ప.

దాక్షారామ భీమేశ్వరాలయమునందలి శాసనమునఁ బ్రసిద్ధమై యున్నది.

శా. ధీరోదాత్తుఁడు గామినాయకుఁడు భక్తింజేసి, నిత్యస్థితిని
భూరిఖ్యాతి శకక్షితీశసమములు భూశైలదిక్సంఖ్యయం
దారామంబుల నెల్ల నాయకముగా నత్యున్నతిఁ బొల్చు దా
క్షారామంబున నిల్పె దీపము సదాఖండప్రభాభాసిగాను 19.

దాక్షారామభీమేశ్వరాలయమున రెండు పద్యశాసములుగలవు. దానిలో మొదటి శాసనమునకుఁ గాలము తెలియుచున్నది. రెండవ శాసనము కాలము ఆశాసనమున లేదు. ఏకకవి విరచితములే యగుటచే రెండిటికాలము నొక్కటియే యగునని శ్రీ. శ్రీ. జయంతిరామయ్యగారు తమ శాసనపద్యమంజరిలోఁ దెలిపియున్నారు[20]. వీనిలో మొదటి శాసనము దాక్షారామ దేవాలయమునందలి విశిష్టతను, పరివారదేవతల ప్రాశస్త్యమును వక్కాణించు చున్నది.

శకవరుషంబులు ౧303 గు నేంటి వైశాఖ శు ౧౦ గు.

సీ. నందిదీపావళి నాట్యకల్యాణ హో
మశనివారగయార్క మండపములు
దిరుచుట్టుమాలిక దివ్యలింగంబుల
గుళ్లువజ్రంపురాకోట గోపు
రములు పాతాళగేహములు సోపానభాం
డాగార వివిధధాన్యాలయములు
వంటయిండ్లు సతుర్ద్వారకవాటములు
శ్రీమ దాక్షారామభీమనాథు

19. చూ. S. I. I. Vol. IV. No. 1073.
20. చూ. శాసనపద్యమంజరి- ప్రథమభాగము. ౯౨. ౯3.

నగరనాచంద్రతారకోన్నతులఁ జెళల
వెలయఁ జేయించె ననవేము వేమరాను ?
విజయచండధాముని జగనొబ్బగండం డహిత
ఖండనోద్దండదో దండమండనుండు.

ప్రకాశభారతీయోగికావ్యం । పెద్దనాచార్య్య లిఖితం శ్రీ[21].
ఈ పద్యములోఁ దెలిపిన పాతాళగేహములు ధాన్యాలయములు దక్కఁ దక్కిన వన్నియు నీనాఁడు భీమేశ్వరాలయమున జతఁగూడియే యున్నవి. దీని తరువాతి శాశనమిది___

సీ. అమరాద్రి భీమేశ్వరావాస మధిస
ప్తకము శ్రీసప్తగోదావరంబు
వలయాచలేంద్రంబు వజ్రపు ప్రాకోట
గులపర్వతంబులు గోపురములు
తిరుచుట్టుమాలియ యరవిందజాండ మ
మర్త్యలోకము నాట్యమండపంబు
పరివారదేవతా భవనంబు లీచతు
ర్దశభువనంబులు (దా)రకములు
కనకకుంభతతులు గాంగ దాక్షారామ
మన్నవోంతు వేమనానుజాండు
గడు నపూర్వశ్రిష్టి గావించి వాసన
కెక్క శ్రీవేమసితయశుండు.

ప్రకాశభారతీయోగికావ్యం । పెద్దనాచార్య లిఖితం[22].

ఈపద్యమునందు – శ్రిష్టి – సృష్టి అని చదువునది. నాల్గవ పాదము "శ్రీలకెక్కవేమ సితయశుండు" అని యుండనోపు-నని

21. చూ, S. I. I. Vol. IV. No. 1073.
22. చూ. S. I. I. Vol. IV. No. 1380.

జ. రామయ్యగారు శాసనపద్యమంజరిలో సూచించియున్నారు[23]. ఈ శాసనపద్యములందు రెండింటను గావ్యత్వ మమరియె యున్నది. శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణమునందలి పద్యముల పోలిక వీనిలోఁ గాన వచ్చుచున్నది. వీనిలో రెండవపద్యము భీమేశ్వరపురాణమునందలి యీక్రిందిసీసపద్యమును బ్రత్యేకముగఁ బోలియున్నది.

సీ. ఆంధ్రభూభువనమధ్యము పుండరీకంబు
సప్తగోదావరజలము తేనె
బ్రహ్మసంవేద్యాదిబహుతీర్థములు రేకు
లకరులు చారుదివ్యస్థలములు
నాళంబు లవణాబ్ధివేలావిభాగంబు
కల్యాణభోగమోక్షములు తావి
దక్షవాటీమహాస్థానంబు కర్ణిక
హంసంబు భీమనాయకుఁడు శివుఁడు
గౌతమీసింధుకాంతేయ కన్యనదులు
తుల్యభాగయు నేలేఱు నుమ్మికొనలు
భువనసంభావ్యమైన యీ పుణ్యభూమి
యనఘసంసారతాపశాంత్యౌషధంబు.

భీమ. ౨ అ. ౫౧ ప.

శ్రీనాథుఁడు, భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గృతిభర్తయైన బెండపూఁడి అన్నామాత్యుని వంశము నభివర్ణించుచు, అన్నామాత్యుఁడు దేవయ కుమారుఁడనియు, వేమవీరభద్రారెడ్లకు మంత్రియైరాజ్యకార్యధురంధరుఁడుగా నుండి భీమేశ్వరాలయమునకుఁ దూర్పుద్వారము సమీపమున సప్తగోదావరీసోపానసరణికెలన

23. చూ. శా. ప. మం. పుట. ౯౭.

మంటపమును రచించె ననియుఁ దెలిపినాఁడు. ఆ పద్యములివి—

క. శ్రీవీరభద్రదేవ
క్ష్మావరరాజ్యాభివృద్ధి కారణమునకున్
లావణ్యరూపసంపదఁ
బూవిలుకానికిని బెండపూఁడన్ననికిన్.

సీ. రాజమహేంద్రదుర్గమునఁ గావించె శ్రీ
 వీరభద్రునకుఁ బ్రాకారరేఖ
నిలిపె మార్కండేయ నీలకంఠుని మ్రోల
 రామేశుఁ దమతల్లి నామకముగ
సంగమేశ్వరదివ్య శంభులింగమునకుఁ
 గల్పించెఁ గల్యాణగర్భగృహము
దక్షవాటికయందుఁ దరుణేందుమౌళికి
 బెంగలివాకిట ధామమును రచించెఁ
బ్రాగ్దిశావప్రగోపుర ప్రాంగణమున
సప్తమునిసింధుసోపాన సరణికెలనఁ
దీర్చె భవనంబు భీమయదేవునగర
మంత్రిదేవుఁడు యన్నయామాత్యవరుఁడు.

భీమ. ౧ ఆ. ౭౪ ప.

బెండపూఁడి అన్నామాత్యుఁడు చేసిన పుణ్యకార్యము లీసీస పద్యమునందు శ్రీనాథునిచేఁ బేర్కొనఁబడినవి. సీసపాదములలోఁ దెలిపిన వానిని దార్కాణించు శాసనములుకూడ నుండి యుండవలెను. గీత పద్యమునందలి విషయము నీక్రింది శాసనము తార్కాణించుచున్నది. దాక్షారామదేవాలయమునకు మొట్టమొదటి ప్రాకారమునకు నాలుగు దిక్కులందును నడుమ పెద్ద పెద్ద గోపురము లున్నవి. వానిలో తూర్పు దిక్కునందలి గోపు-

రము సప్తగోదావరతీరమునం దున్నది. అచట గోపురమునకు గోదావరసోపానసరణికి నడుమ నొకమండపము గలదు. దాని నన్నామాత్యుఁడు కట్టించి యచటనే యొకశాసనము నెలకొల్పి నాఁడు.

On a pillar in the Mandapa near the Sapta-Godavari tank in Daksarama village.

శ్లో. అస్తి ప్రశస్తమతి రల్లయవేమభూపో
రాజోన్నతో జగతి రాజమహేంద్రపుర్యాం।
మంత్రీ హితో స్య మతినిర్జిత దేవమంత్రి
ది(దా) వ్యశ్రియా జయతి దేవయ అన్నమంత్రీ॥ ౧.
శాకే పుష్కరబాణవిశ్వగణితే సంవత్సరే కీలకే
కార్తిక్యాం శనివాసరే సుకృతధీః శ్రీయన్నమంత్రీశ్వరః।
దాక్షారామజభీమలింగపురతః శ్రీ సప్తగోదాతటే
ప్రాచీగోపురమణ్డపం సమకరో ద్రమ్యం శిలానిర్మితం॥ ౨.
ద్వాదశసంఖ్యాస్తంభే
సదా బహిర్ద్వారమండపే విహరన్
రక్షతు భీమేశో౽యం
శ్రీదేవయ యన్నసచివ మాకల్పం॥ [34].

ఈ శాసనము శ్రీనాథుఁడు దెలిపినట్టులు బెండపూఁడి అన్నమంత్రి గొప్ప శివభక్తుఁ డనువిషయము నుగ్గడించుచున్నది. ఈ శాసనము నందలి తుది శ్లోకమును బట్టి "తాను భీమేశ్వరున కెదురుగఁ గట్టించిన పండ్రెండు స్తంభములుగల యా మండపమున విహరించుచుండు భీమేశ్వరుఁడు రక్షించుఁగాక" యని

34 చూ. S. I. I. Vol. IV, No. 1381.

యాత్రని ప్రార్థనము. ఈ శాసనము నెలకొనియున్న మండపమును 'సూర్యభారామండప' మని వ్యవహరింతురు. నేటికి నీ శాసనము సప్తగోదావర తటమునం దుండి యనన్యమాత్మ్యాసి యశఃప్రశస్తుల నుగ్గడించుచునే యున్నది.

భీమేశ్వరపురాణమున సర్పపురమును (నేటి సర్పవరమును) వర్ణించు ప్రకరణమునం దిట్లు తెలిపినాడు.

శా॥ కాంచె స్సర్పపురాభిధానముఁ ద్రిలింగక్షోణికై కుంఠముఁ
గుంచెం నారదకుండికాజలముల న్మోదంబుతో దేహముఁ
జించెం గాశివియోగదుఃఖము మహాక్షేత్రంబు వీక్షించి ద
ర్శించెం సన్మునిలోచనోత్సవముగా శ్రీభావనారాయణున్.

భీమ. ౨. ౬౫.

ఈ పద్యమునఁ జెప్పఁబడినవి – సర్పపురము, నారదకుండము, భావనారాయణస్వామియును. ఇవియన్నియు సర్పపుర శాసనములలో "శ్రీసర్పపుర భావనారాయణ పెరుమాళ్ళకు" అనియు, "శ్రీభావనారాయణ పెరుమాళ్లకు ఎడ్లగోపీనాథు నారదగుండాము గట్టున బ్రిం(దా)వనకై నేల" అని యుగ్గడింపఁబడియే యున్నవి[25].

ఈ తీరుగ శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ జెప్పఁబడిన చరిత్రాంశము లన్నియు, తాను స్వయముగఁ జూచి వర్ణించిన వానిటచే, నించుక పరికించిన వానివాని కన్నిటికిని శాసనాదిప్రమాణము లన్నియు నుపలబ్ధ మగుచున్నవి.

ఓమ్శమ్

25 చూ. S.I.I Vol V. No. .0.14

తప్పొప్పుల పట్టిక

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
6	8	దీనికి	దీనికీ
,,	18	మఁదిర	మందిర
7	15	ఈనది	ఈనదీ
11	13	క్రీడా	వ్రీడా
19	14	లపలీ	లవలీ
24	20	గోనా	గోదా
25	4	జర్పింస	జర్పింప
27	7	పాధాన్య	ప్రాధాన్య
28	15	ధూర్త	ధూర్త
30	3	వధూ	వధూ
,,	5	స్థానక	స్థాసక
,,	,,	ధపళి	ధవళి
24 వ పంక్తిలో చివరి 'త్రోటు' 23 వ పంక్తి చివరనుండవలెను.			
31	5	లథిక	లధిక
32	5	లమున	లమును
,,	9	పయోథి	పయోధి
,,	22	విద్యాఖి	విద్యాధి
33	6	తరఁగి	తరంగి
36	24	క్టేశ	క్లేశ
40	22	వాదోన్నై	వాదోడున్నై
[illegible]	17	ప్రతిష్టి	ప్రతిష్ఠి